

מנכסים את העבר

השימוש שעושה ישראל באתרים ובממצאים
ארכיאולוגיים בגדה המערבית

עמק שווה

عمق شبيه

Emek Shaveh

(ח'ל"צ | שן ל' | CPB)

תוכן עניינים

מבוא | 3

ארכיאולוגיה בשטח כבוש - רקע משפטי | 5

קמ"ט ארכיאולוגיה - רקע לניהול הארכיאולוגיה בגדה המערבית | 9

ארכיאולוגיה כאמצעי להשתלטות על אדמות פלסטיניות | 11

למי שייכת הארכיאולוגיה? ארכיאולוגיה ככלי לשליטה בנרטיב | 17

תל שילה-ח'רבת סילון באדמות הכפר קָרְיָוּת - מקרה מבחן | 23

סיכום | 28

מחקר וכתובה: זיו שטהל | ייעוץ משפטי וסיוע בכתיבת המבוא המשפטי: עו"ד שלומי זכריה | הערות תוכן ועריכה: יוני מזרחי, ליאור עמיחי, מרים ויילה, יונתן קנוניץ, גדעון סולימני, חמי שיף | ייעוץ משפטי: עו"ד ישי שניידור | מידע גיאוגרפי ומפות: חגית עפרן | עריכת לשון: ענת עינהר | עיצוב גרפי: ליאור כהן

עמק שווה הוא ארגון הפועל למען זכויות תרבות ומורשת ושמירה על אתרי העתיקות כנכס ציבורי, השייך לכל הקהילות והעמים. אנו נאבקים נגד השימוש באתרי מורשת ובשרידים ארכיאולוגיים ככלי פוליטי בסכסוך בין ישראל והפלסטינים. אנו רואים בארכיאולוגיה אמצעי לגישור וקירוב בין עמים ותרבויות ומאמינים כי הממצא הארכיאולוגי אינו צריך ואינו יכול להוות אמצעי להוכחת בעלות של עם או של בני דת כלשהי על המקום. אנו, חברי עמק שווה, שמנו לנו למטרה לקעקע את התפיסה הרואה בשרידי העבר כלי במאבק הלאומי או ערך המצדיק פגיעה בקבוצות מוחלשות.

יש דין - ארגון מתנדבים לזכויות אדם יש דין פועל למען הגנה על זכויות האדם של הפלסטינים בגדה המערבית הכפופים לשלטון הכיבוש הצבאי הישראלי. אנו מתעדים מקרים שבהם ישראל אינה מיישמת את חובתה על פי עקרונות המשפט הבינלאומי להגן על הפלסטינים, ומפעילים לחץ ציבורי ומשפטי על רשויות המדינה כדי שאלו יספקו הגנה זו. אנו פועלים בשני מישורים: סיוע לאנשים שזכויותיהם הופרו, לצד שימוש במצבור המקרים הפרטניים כדי ללמוד על הפרה מערכתית של זכויות אדם ועל מנת להיאבק לשינוי.

דו"ח זה הופק בסיוע האיחוד האירופי. התכנים הכלולים בדו"ח הם באחריותם הבלעדית של הארגונים עמק שווה ויש דין ואין לראותם כמשקפים את עמדת האיחוד האירופי.

מבוא

שטחי הגדה המערבית משופעים בעתיקות ובשרידים ארכיאולוגיים - זכר להיסטוריה עשירה ומגוונת שידע האזור. מיד לאחר כיבוש הגדה המערבית בשנת 1967, החלה ישראל לגלות עניין באתרי העתיקות שבשטחה. מאז ועד היום, משמשת הארכיאולוגיה כמכשיר משמעותי להעמקת השליטה הישראלית בגדה המערבית.

הגדה המערבית נתונה תחת כיבוש צבאי ישראלי ועל ניהולה אמון באופן זמני המפקד הצבאי, בכפוף להוראות הדין הבינלאומי וכן לדין המקומי. הממונה על תחום הארכיאולוגיה במינהל האזרחי, מטעמו של המפקד הצבאי, הוא קצין מטה (קמ"ט) ארכיאולוגיה. מאז החתימה על הסכם הביניים בין ישראל והרשות הפלסטינית בשנת 1995, אשר חילק את שטחי הגדה המערבית לאזורי שליטה, אחראי קמ"ט ארכיאולוגיה על הפעילות הארכיאולוגית הישראלית בשטחי C, הנתונים לשליטה ישראלית מלאה.

הדין הבינלאומי רואה באתרים ארכיאולוגיים ובעתיקות נכסי תרבות השייכים לשטח הכבוש. בשל כך, פעילותו של המפקד הצבאי והגורמים הפועלים מטעמו מוגבלת לפעולות שכל תכליתן הצלה או שימור עתיקות. ואולם, ישראל מפרשת את חובתה להגן על נכסי הארכיאולוגיה בהרחבה יתרה, ופעילותה בתחום חורגת מההגבלות המוסתות עליה ככוח כובש, תוך שהיא מפירה את הדין הבינלאומי.

בסמכותו של קמ"ט ארכיאולוגיה להחליט היכן לבצע חפירות ארכיאולוגיות, מה ייחפר בהן, כיצד תנוהל החפירה, מה יפורסם על אודותיה, מה יעלה בגורלו של אתר עתיקות לאחר החפירות, כיצד הוא יוצג לציבור, מה יובלט שם ומה יוצנע, לאילו קהלים יפנה האתר וכיצד תעוצב חוויית המבקרים.

סמכויות אלו מקנות לישראל שליטה בעיצוב הסיפור ההיסטורי, המסופר באמצעות התגליות הארכיאולוגיות. פעילות הארכיאולוגיה של ישראל שואפת אפוא להוכיח ולחזק את הזיקה ההיסטורית, הדתית והתרבותית של העם היהודי ושל מדינת ישראל לגדה המערבית, בניסיון לנכס לעצמה את ההיסטוריה ולמחוק את מורשתיהם של עמים ותרבויות אחרות ואת סיפוריהם ההיסטוריים.

לצד זאת, ישראל מתמידה להשתמש בשליטתה בניהול הארכיאולוגיה בגדה המערבית על מנת להעמיק את אחיזתה בקרקעות הגדה המערבית ובכדי להרחיב את מפעל ההתנחלויות ואת מדיניות הגזל והנישול של פלסטינים מאדמותיהם ומנכסי התרבות והמורשת שלהם. הגם שהשתלטות על אדמות באמצעות ארכיאולוגיה איננה השיטה העיקרית להשגת השליטה הישראלית בקרקע, מדובר בהשתלטות בעלת חשיבות רבה בשל הרובד הסימבולי והתודעתי שבה.

בשנת 1981 שלח ישראל הראל, ממייסדי מועצת יש"ע והיו"ר שלה בעת ההיא, תזכיר ללשכת משרד החינוך. זבולון אורלב, מנהל לשכת שר החינוך, מצא לנכון לשגרר ללשכתו של ראש הממשלה דאז, מנחם בגין.¹ בתזכיר הציע הראל שורת פעולות שיינקטו על ידי ישראל באתרי ארכיאולוגיה בשטחים הכבושים, על מנת "להבטיח את שליטתו של עם ישראל על האתרים בהם טמונים

(1) תזכיר מאת זבולון אורלב, מנהל לשכת השר, משרד החינוך והתרבות, אל מנכ"ל משרד ראש הממשלה מר מתתיהו שמואלביץ, 20.2.1981. הנדון: **אתרים ארכיאולוגיים ביהודה, שומרון וחוף עזה (יש"ע)**. התזכיר הועבר ללשכת שר החינוך על ידי יו"ר מועצת יש"ע ישראל הראל. המסמך אותר על ידי **מכון עקבות** לחקר הסכסוך הישראלי-פלסטיני. עוד על התזכיר ראו בעמ' 20-21.

ההיסטוריה שלו, זיכרונותיו והתיעוד הישיר ביותר לזכותו על הארץ ושורשיו בתוכה. דו"ח זה מתאר כיצד פועלת מדינת ישראל מאז כיבוש הגדה ועד היום למימוש שתי המטרות המצוינות בתזכיר: השתלטות פיזית על אתרים וממצאים ארכיאולוגיים, והשתלטות על סיפורה של הגדה המערבית כולה ועל מורשתה.

■ מנכסים את העבר

דו"ח זה מסכם פרויקט משותף בן ארבע שנים של הארגונים עמק שווה ויש דין, במסגרתו ביקרו צוותי הארגונים באתרי עתיקות ונפגשו עם בעלי אדמות פלסטינים ונציגי קהילות מרחבי הגדה המערבית, אשר יש באדמותיהם עתיקות ושרידים היסטוריים. פעילות זו הניבה תיעוד של פרקטיקות שונות של ישראל לנישול פלסטינים מאדמתם וממורשתם.

במקרים מתאימים הוביל תיעוד זה לפנייה לרשויות ולנקיטת הליכים משפטיים, שמטרתם הבטחת זכויותיהם של הפלסטינים. חשוב לציין כי המציאות המשפטית בגדה המערבית לא תמיד מאפשרת לנהל מאבקים בזירה זו, ולהפרות רבות של זכויות הפלסטינים - כפרטים וכקבוצות - אין אפשרות ממשית לבקש סעד במסגרת מערכת המשפט הישראלית, לא כל שכן לקבל סעד כאמור.

דו"ח זה מציג ומנתח את מדיניות הארכיאולוגיה של ישראל בגדה המערבית, ואת הפגיעה בזכויותיהם של פלסטינים הנגרמת כתוצאה ממנה.

הפרק הראשון מציג רקע משפטי קצר לתחום הארכיאולוגיה בשטח הנתון תחת הכיבוש, ומתאר את המסגרת המשפטית החולשת על הגדה המערבית. **הפרק השני**, אף הוא מבואי באופיו, מתאר כיצד מנהלת ישראל את תחום הארכיאולוגיה בגדה המערבית, ואת תחומי אחריותו של קמ"ט ארכיאולוגיה. **הפרק השלישי** מנתח כיצד משמשת הארכיאולוגיה להעמקת השליטה הישראלית על קרקעות הגדה המערבית הכבושה ולהרחבת מפעל ההתנחלויות, תוך נישולם של הפלסטינים ממשאבי הקרקע והתרבות, ותוך הפרה של הוראות שונות במשפט הבינלאומי. **הפרק הרביעי** עוסק באופן שבו מנצלת ישראל את הארכיאולוגיה לביסוס נרטיב המחזק את זיקתה לשטחי הגדה המערבית ומבליט את המורשת היהודית של אתרים ועתיקות, על פני ממצאים היסטוריים מתקופות שונות ומתרבויות אחרות, שגם להם חשיבות בסיפורה של הגדה המערבית. פרק זה אף מציג את אופן ניכוסם של האוצרות הארכיאולוגיים של הגדה בידי ישראל, תוך פגיעה במעמדם כנכסי ציבור השייכים למקום, ובזכויותיהם התרבותיות והפוליטיות של הפלסטינים.

את הדו"ח חותם **סיפורו של האתר ההיסטורי בח'רבת סילון - תל שילה**, שבאדמות הכפר הפלסטיני קר'יות. האתר סומן על ידי רשויות המדינה והמתנחלים כאתר התיירות המוביל של מפעל ההתנחלויות, והוא מקפל בתוכו את תמציתו של הדו"ח כולו: החל מתפיסת אדמות האתר וגירוש בעליהן הפלסטינים שהתגוררו בשטח והתפרנסו מעיבוד אדמתם, עבור במסירת ניהול לגופים מתנחליים המעצבים את התכנים המוצגים בו בהתאם להשקפתם, וכלה בפיתוחו כאתר תיירות ומסחר חריג, תוך פגיעה בלתי הפיכה בתל הארכיאולוגי ובעתיקות אשר בו.

לצערנו, למרות הכוונה לייחד מקום בדו"ח גם למדיניות מתן רישיונות החפירה באתרי העתיקות בגדה, לאופן ניהול החפירות ולמדיניות הישראלית בכל הנוגע לממצאים ארכיאולוגיים שנתגלו בשטחי הגדה המערבית, לא היה בידינו מידע מספק לעיסוק מעמיק בסוגיות אלה. חסרונו של

המידע הוא תוצר של מדיניות מכוונת של המינהל האזרחי וקמ"ט ארכיאולוגיה, הפועלים בהיעדר שקיפות ומסרבים למסור מידע הקשור לתחום אחריותם (הפרק הרביעי עוסק בכך בחלקו). במסגרת הפרויקט של הארגונים מתנהל בימים אלה מאבק משפטי נוסף נגד קמ"ט ארכיאולוגיה והמינהל האזרחי, בדרישה לקבל מהם מידע על המדיניות הארכיאולוגית הישראלית בגדה המערבית.

עמק שווה הוא ארגון הפועל למען זכויות תרבות, מורשת ושמירה על אתרי עתיקות כנכס ציבורי, השייך לכל הקהילות והעמים. הארגון נאבק בשימוש באתרי מורשת ובשרידים ארכיאולוגיים ככלי פוליטי בסכסוך בין ישראל לפלסטינים.

יש דין הוא ארגון זכויות אדם ישראלי המתעד, מפיץ מידע ומנהל מאבקים משפטיים בנוגע לכישלונה של ישראל להגן על הפלסטינים הכפופים לשליטה צבאית ישראלית. בין היתר, עוסק הארגון בהפרות זכויות אדם הנוגעות להשתלטות ישראלית על אדמות פלסטיניות ומניעת גישה אליהן.

ארכיאולוגיה בשטח כבוש - רקע משפטי

בשטחי הגדה המערבית, הנתונים לכיבוש צבאי ישראלי, חל מארג דינים מסועף הכולל בין השאר, את המשפט ההומניטרי הבינלאומי - ובתוכו דיני הכיבוש, את דיני זכויות האדם הבינלאומיים, את הדין הירדני המקומי ששרר בשטח לפני כיבוש הגדה המערבית בידי ישראל לפני חמישה עשורים, ואת עקרונות המשטר המינהלי והחוקתי הישראלי. דינים אלה מגדירים את חובותיה של מדינת ישראל ככוח כובש.

פרק זה סוקר בתמצית את הדינים וההוראות העוסקים במותר והאסור לכוח הכובש בכל הנוגע לאתרים ולמצאים ארכיאולוגיים בשטח הכבוש. החובות וההגבלות הנובעות מהמשפט הבינלאומי חלות על מדינת ישראל ועל הגורמים הפועלים מטעמה בגדה המערבית, ובראשם קצין מטה ארכיאולוגיה במינהל האזרחי, הממונה על תחום הארכיאולוגיה.

■ משפט הומניטרי בינלאומי

הדין הבינלאומי אוסר על כל פגיעה מכוונת באוצרות תרבות ובאתרים בעלי משמעות היסטורית, תרבותית, ארכיאולוגית וכו' במסגרת סכסוך מזוין. איסור זה בא לידי ביטוי במגוון אמנות וכללים משפטיים.

תקנה 43 לתקנות הנלוות לאמנת האג בדבר דיני המלחמה ביבשה משנת 1907 נחשבת לכלל המרכזי של דיני הכיבוש, מעין חוקה הקובעת את המסגרת הכללית לפעילותו של הכוח הכובש וליחסים בין האזרח לשלטון בשטח הכבוש. תקנה זו מקנה לצבא הכובש סמכויות וכוחות שלטוניים, ומתווה את השיקול המרכזי שלאורו ניתן להפעילם - טובתה של האוכלוסייה המקומית בשטח הכבוש ועיקרון שימור הקיים:

”בְּעָבוֹר סמכויות השלטון החוקי למעשה לידי הכובש, ינקוט הלה בכל האמצעים שביכולתו כדי להחזיר על כנם ולהבטיח את הסדר והחיים הציבוריים, עד כמה שהדבר אפשרי, מתוך כיבוד החוקים הנוהגים במדינה, חוץ אם נבצר ממנו הדבר לחלוטין.”²

המשפט הבינלאומי ההומניטרי רואה בכיבוש מצב זמני, אשר בו הכוח הכובש מנהל את השטח בנאמנות (להבדיל מהחלת ריבונות). מתוקף עקרון הזמניות ותפיסת הכובש כנאמן בלבד של השטח הכבוש ולא כריבון, נובע האיסור לבצע שינויים בלתי הפיכים או בעלי אופי קבוע בשטח הכבוש. כל אלה מגדירים את סמכויותיו של הכוח הכובש בשטח הכבוש בידיו.³

אם כן, על הכוח הכובש לקיים במידת האפשר את הדין המקומי שחל על השטח לפני כיבושו ולהבטיח את הסדר והחיים הציבוריים שם, למעט מקרים שבהם הדבר אינו אפשרי מכל וכל.

תקנה 43 ותקנות אחרות שעניינן סמכויות הכובש ביחס לנכסי ציבור קובעות כי למדינה הכובשת נתונות סמכויות הניהול והמינהל של נכסי הציבור המצויים בשטח הכבוש ובידה הכוח ואף החובה לנהלם. שלטון הכיבוש רשאי לעשות שימוש בנכסי הציבור ואף בפירותיהם כדי לקיים

את חובותיו לפי דיני הכיבוש. כלומר, עליו להבטיח את הסדר והחיים הציבוריים של האוכלוסייה הכבושה, תוך קיום האינטרסים הביטחוניים שלו עצמו, אולם הוא אינו רשאי להחריב נכסים אלה, להעביר בעלות בהם לאחרים או לכלותם.

האמנות המכוננות של המשפט הבינלאומי ההומניטרי - אמנת האג בדבר דיני המלחמה ביבשה (1907) והתקנות הנספחות לה; ואמנת ז'נבה הרביעית בדבר הגנה על אזרחים בעת סכסוך מזוין (1949) והפרוטוקולים הנספחים לה, מתייחסות לארכיאולוגיה בהגבלה. עם זאת, אמנות אחרות במשפט הבינלאומי עוסקות בנושא באופן ישיר.

המסמך המשפטי המקיף והחשוב ביותר העוסק בחובה להגן ולשמור על אתרים וממצאים ארכיאולוגיים באזורי סכסוך הוא **אמנת האג בדבר הגנה על נכסי תרבות בעת סכסוך מזוין משנת 1954**.⁴ אמנה זו מתמקדת בהגנה ובמניעת פגיעה באתרי תרבות ובאוצרות תרבות ואוסרת על הוצאה של נכסי תרבות מן השטח הכבוש, אך אינה אוסרת על ביצוע חפירות ארכיאולוגיות.

על פי סעיף ההגדרות של האמנה, "נכסי תרבות" מוגדרים כנכסים בעלי חשיבות למורשת התרבותית של עמים בתחומים כתרבות, ארכיטקטורה והיסטוריה. סעיף זה אף מציין במפורש אתרים ארכיאולוגיים או חפצים בעלי חשיבות ארכיאולוגית.⁵

האמנה קובעת במפורש את תחולתה על שטח כבוש, וקובעת כי על המדינה הכובשת לתמוך ברשויות המקומיות הרלוונטיות שבשטח הכבוש בכל הנוגע לשימור ושמירה על נכסי התרבות בשטח הכבוש.⁶ אמנה זו משקפת משפט בינלאומי מינהלי, ומחייבת גם את מדינת ישראל שחתמה עליה בשנת 1954. בהתבססן על אמנת האג משנת 1954, קבעו פסיקות בית המשפט העליון בישראל לאורך השנים כי רשויות הצבא השולטות בגדה המערבית מחויבות לשמור על נכסים וממצאים בעלי ערך ארכיאולוגי.⁷

לאמנה שני פרוטוקולים נלווים משנת 1954 ומשנת 1999, המהווים מסמכים משלימים לה. תחולתם של הפרוטוקולים אינה אוטומטית ותלויה בהצטרפות המדינות החברות. מדינת ישראל תתומה על הפרוטוקול הראשון בלבד. הפלסטינים הצטרפו לאמנה ולשני הפרוטוקולים הנלווים לה בשנת 2012 באמצעות אונסק"ו (UNESCO - ארגון התרבות, המדע והחינוך של האו"ם).⁸

■ ביצוע חפירות ארכיאולוגיות בשטח כבוש

במשפט ההומניטרי הבינלאומי אין איסור מוחלט על ביצוע חפירות ארכיאולוגיות בשטח כבוש, אך הרוח הכללית של אמנת האג משנת 1954 והנחיות **אונסק"ו** לגבי אופן יישומה (המלוות בפרשנות הכללית הנובעת מהאמנה ומהעקרונות הכלליים של דיני הכיבוש) קובעות כי על הכוח

4 אמנת האג בדבר הגנה על נכסי תרבות בעת סכסוך מזוין (1954) (להלן: אמנת האג (1954)).

5 אמנת האג (1954), סעיף 1.

6 אמנת האג (1954), סעיפים 1-5 ו-18(2).

7 ראו, למשל: בג"ץ 10356/02, יואב הס נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית, אלוף פיקוד מרכז, פסק דין, 4.3.2004; ובג"ץ 207/87, חליל איסקנדר שהין קנדו נ' שר הביטחון, 30.5.1989.

8 באוקטובר 2011 החליט ארגון אונסק"ו לצרף את הרשות הפלסטינית כמדינה חברה בארגון. כך הפך אונסק"ו למוסד הבינ-לאומי הראשון שצירף את פלסטין כמדינה חברה.

2 אמנת האג בדבר דיני המלחמה ביבשה (1907), תקנה 43 לתקנות הנלוות (להלן: אמנת האג (1907)).

3 אמנת האג (1907), תקנה 55 לתקנות הנלוות.

הכובש להימנע מביצוע חפירות כאלה.⁹ אף על פי שאונסק"ו הוא הגורם הבינלאומי המוסמך לטפל באמנה, מדובר בהמלצות פרשניות, שמעמדן המשפטי חלש יותר ("חוק רך").

הפרוטוקול השני לאמנת האג בדבר הגנה על נכסי תרבות בעת סכסוך מזוין משנת 1999¹⁰ (פרוטוקול שישאל, כאמור, אינה חתומה עליו) מתייחס במפורש לסוגיית החפירות הארכיאולוגיות בשטח הכבוש ואוסר על ביצוען, אלא אם מדובר בחפירות הצלה הכרחיות ונחוצות לצורך שמירה על האתר והנכסים המצויים בו.¹¹

חפירת הצלה - לפי רשות העתיקות, חפירת הצלה היא חפירה ארכיאולוגית באתר עתיקות שנפגע או שעלול להיפגע במהלך עבודת פיתוח (סלילה, בנייה וכו'). החפירה נועדה לחשוף את המידע הארכיאולוגי וההיסטורי הגלום באתר ולהציל את הממצא העתיק שטמון בו. חפירות הצלה נערכות גם באתרים שנפגעו בפעולות של חפירה בלתי מורשית (המכונה "שוד עתיקות") ובמקומות שבהם נתגלו באקראי קברים עתיקים.¹² המשפט הבינלאומי מייחס למונח "חפירות הצלה" משמעות שונה, המדגישה את החובה לשמור על נכסי התרבות בשטח הכבוש מפני פגיעה כתוצאה מפעולות לחימה, ומגבילה את פעילות החפירה המותרת לכוח הכובש למקרים אלה בלבד.

סעיף 5 לאמנת האג משנת 1954 קובע כי ניתן לבצע חפירות הצלה ושימור תוך מתן עדיפות לביצוען על ידי הרשויות המקומיות הרלוונטיות בשטח כבוש. במקרים שבהם הרשויות המקומיות הרלוונטיות אינן יכולות לבצע בעצמן חפירות הצלה, מתיר סעיף 5 לכוח הכובש לפעול לשימור והצלה, ככל האפשר תוך שיתוף פעולה הדוק עם הרשויות המקומיות בשטח הכבוש.¹³

לעומת זאת, סעיף 9 לפרוטוקול השני לאמנה אוסר באופן גורף על הכוח הכובש לבצע בעצמו חפירות בשטח הכבוש, לרבות חפירות לצורך הצלה ושימור, אלא אם הן נעשות בשיתוף פעולה הדוק עם הרשויות המקומיות הרלוונטיות.¹⁴ משפטנים המתמחים בתחום סבורים כי יש לפרש את סעיף 5 לאמנה לאור הפרוטוקול השני משנת 1999, שכן מטרתו של הפרוטוקול השני היתה להסיר ספקות ולמלא חסרים שעלו מן האמנה שנכתבה ב-1954.¹⁵ מנגד, ישנם משפטנים הסבורים כי קריאה מהותית בסעיף 9 מעלה את המסקנה כי מותר לכוח הכובש לבצע בעצמו חפירות הצלה כדי להציל ממצאים ואתרים ארכיאולוגיים בשטח הכבוש כאשר קיים חשש לקרבות עזים שיסכנו אותם, ובמידה שאין רשויות אפקטיביות בשטח הכבוש.¹⁶

אחד מחידושו של הפרוטוקול השני הוא הקביעה כי גניבה, ביזה, שימוש לא נאות בנכסי תרבות והשחתתם - הם עבירות פליליות. כמן כן נקבע כי חובה על המדינות החברות לאמץ חקיקה מקומית המפלילה את העבירות הללו וקובעת להן ענישה הולמת.¹⁷

הפרוטוקול השני אינו נהנה ממעמד מינהגי המחייב את המדינות שאינן חתומות עליו, ומשכך הוא אינו מחייב את מדינת ישראל, אך הפלסטינים כן חתומים עליו. לפיכך, עבירות המתבצעות בתחום הגדה המערבית עלולות להוביל להליכים פליליים נגד מבצעייהן.

עמדתה הרשמית של מדינת ישראל היא כי באין איסור מפורש באמנה על ביצוע חפירות ארכיאולוגיות בשטח כבוש, מותרות חפירות אלה בהתאם לדין הבינלאומי ולדין המקומי. כאמור, עמדה זו מנוגדת לרוחה הכללית של האמנה ושל הפרוטוקולים הנלווים לה.¹⁸ בפועל, המונח "חפירות הצלה" משמש את מדינת ישראל כדי להצדיק את רוב החפירות בגדה המערבית, ואלו נעשות ללא שיתופם של הפלסטינים.¹⁹

■ הוצאת ממצאים ארכיאולוגיים משטח כבוש

הוצאה והעברה של נכסי תרבות משטח כבוש חותרות תחת העקרונות הבסיסיים של דיני הכיבוש, הרואים בכיבוש מצב זמני ואוסרים ביצוע שינויים בעלי אופי קבוע, וכן עוברות על הוראות ספציפיות באמנות הבינלאומיות ובמשפט הבינלאומי המינהגי.

סעיף 47 לתקנות הנלוות לאמנת האג משנת 1907 קובע במפורש איסור על ביזה,²⁰ ואילו **סעיף 56 לתקנות הנלוות לאמנת האג** קובע כי חפצי אמנות ומדע וכן רכוש הנוגע לחינוך, דת או צדקה ייחשבו כרכוש פרטי, ועל כן חל איסור מוחלט על פגיעה בהם.²¹ הטריבוטול הבינלאומי שפעל בנירנברג לאחר מלחמת העולם השנייה הכיר בסעיפים אלה כנוגעים לנכסי תרבות. נוסף להם **סעיף 53 בפרוטוקול הראשון הנלווה לאמנת ז'נבה הרביעית**, האוסר על פגיעה באתרים ובמוצגים היסטוריים או על הפיכתם למטרה צבאית.²²

הפרוטוקול הראשון לאמנת האג בדבר הגנה על נכסי תרבות בעת סכסוך מזוין משנת 1954 אוסר על הוצאת ממצאים שהם בגדר נכסי תרבות משטח כבוש, וכן מטיל חובה על כל מדינה שהיא צד לאמנה לשמור בנאמנות על נכסי תרבות שהגיעו לשטחה ולהשיבם לשטח הכבוש באופן מידי, ואם הדבר אינו אפשרי, להשיבם לבקשתן של רשויות השטח הכבוש בתום פעולות

9 המלצה בדבר עקרונות בינלאומיים ליישום בחפירות ארכיאולוגיות, אונסק"ו, 1956, סעיף 6(32). מדינת ישראל השתתפה בוועידה אשר התקיימה בניו דלהי במאי 1956 ועיצבה את ההמלצות.

10 סעיף 2 לפרוטוקול קובע כי הוא משלים את הוראות אמנת האג משנת 1954 ולא בא תחתיה.

11 אמנת האג (1954), הפרוטוקול השני הנלווה לאמנה (1999) סעיף 9.

12 יובל ברוך, "למען חפירות הצלה - מהי חפירת הצלה? מה מצילים בה?", אתר האינטרנט של רשות העתיקות.

13 אמנת האג (1954), סעיף 5.

14 אמנת האג (1954), הפרוטוקול השני הנלווה לאמנה (1999), סעיף 9 (1) (b).

15 Roger O'Keefe, *Protection of Cultural Property in Armed Conflict* (2006), at pp. 138-140; David Keane and Valentina Azarov, *Supra* note 1, at pp. 320-322.

16 Ahmad A. Rjoob, "The Impact of Israeli Occupation on the Conservation of Cultural Heritage Sites in the Occupied Palestinian Territories: The Case of 'Salvage Excavations'", 11 (3-4) *Conservation and Management of Archeological Sites*, pp. 214-235 (2009).

17 אמנת האג (1954), הפרוטוקול השני הנלווה לאמנה (1999) סעיף 15.

18 N. Silman, *The Protection of Cultural Property in Occupied East Jerusalem: Archeological Excavations and Removal of Cultural Property*, in XXXV *Multiculturalism and International Law* 350 (Kalliopi Koufa ed., Inst. Of Int'l Law Relations of Thessaloniki, 2007).

19 Ahmad A. Rjoob, "The Impact of Israeli Occupation on the Conservation of Cultural Heritage Sites in the Occupied Palestinian Territories: The Case of 'Salvage Excavations'", 11 (3-4) *Conservation and Management of Archeological Sites*, pp. 214-235 (2009).

20 אמנת האג (1907), סעיף 47 לתקנות הנלוות.

21 אמנת האג (1907), סעיף 56 לתקנות הנלוות.

22 אמנת ז'נבה הרביעית בדבר הגנה על אזרחים בזמן מלחמה (1949), הפרוטוקול הראשון הנלווה לאמנה (1977), סעיף 53.

הלחמה.²³ החובה להשבת ממצאים מוטלת על ישראל כמדינה כובשת וכצד לאמנה, וכן היא מוטלת על גורמים אחרים הפועלים מטעמה של ישראל או באופן פרטי. ישראל לא רק שחתומה על הפרוטוקול הראשון, היא אף נהגה על פיו כאשר השיבה למצרים ממצאים ארכיאולוגיים שהוצאו על ידה מסיני, לרבות ממצאים בעלי קשר ישיר לתרבות היהודית.²⁴

הפרשנות המקובלת לפרוטוקול זה היא איסור גורף על הוצאת נכסי תרבות מהשטח הכבוש, הגובר על הוראות הדין המקומי החל שם. לאלה מתווספות **החלטות מועצת הביטחון של האו"ם**, שהתקבלו על רקע פלישת עירק לכווית בשנת 1990, ולהן תוקף המחייב את כל המדינות.²⁵ החלטות אלה הורו לעירק להשיב לכווית את כל הרכוש שגלוקח משם בעת הפלישה, כולל נכסים ארכיאולוגיים. החלטות דומות התקבלו על ידי מועצת הביטחון לאחר כיבוש עירק בידי כוחות הקואליציה בשנת 2003.²⁶

הצלב האדום הבינלאומי מתייחס אף הוא לסוגיה, וקובע **באוגדן הכללים המינהגיים של המשפט ההומניטרי הבינלאומי** כי קיימת חובה מינהגית למנוע כל הוצאה של נכסי תרבות משטח כבוש, וכי על המדינה הכובשת להשיב לידי הרשויות הרלוונטיות בשטח הכבוש כל נכס תרבות שהוצא משם באופן בלתי חוקי.²⁷

אמנת אונסק"ו בדבר האמצעים לאיסור ולמניעה של ייבוא, ייצוא והעברת בעלות בלתי-חוקיים בנכסי תרבות משנת 1970 קובעת כי הוצאה או העברה בכפייה של נכסי תרבות, הנובעת במישרין או בעקיפין מכיבושה של מדינה בידי כוח זה, תיחשב בלתי חוקית.²⁸ הוראה זו מתיישבת עם ההוראות הכלליות של דיני הכיבוש (למשל, סעיפים 43, 46 ו-56 לתקנות הנלוות לאמנת האג משנת 1907) האוסרות על עריכת שינויים ארוכי טווח בשטח הכבוש ועל נטילה או החרמה של נכסי תרבות ומדע.

■ הדין המקומי

לצד החובות שאובות מהדין הבינלאומי, ולמעשה מתוקפו של הדין הבינלאומי, מחוייבת מדינת ישראל לשמור על הדינים שהתקיימו בשטח לפני כיבושו. החובה לקיים במידת האפשר את הדין המקומי, שנקבעה בסעיף 43 לתקנות הנלוות לאמנת האג, הוכרה בפסיקת בית המשפט העליון בישראל, אשר העניק לה מעמד מעין-חוקתי, הקובע מסגרת כללית לאופן הפעלת חובותיו וסמכויותיו של המפקד הצבאי בשטח הכבוש.²⁹

החוק המקומי הרלוונטי הוא **חוק העתיקות הירדני** משנת 1966,³⁰ המסדיר את תחום הארכיאולוגיה וקובע את הבעלות על העתיקות ואת אופן ניהולן. על חוק זה הוסיף המפקד הצבאי (אלוף פיקוד

המרכז) תיקונים ושינויים, רובם במסגרת תחיקתו של **הצו בדבר חוק העתיקות** משנת 1986.³¹ הוראות הדין הירדני ותיקוני המפקד הצבאי אינם יכולים לשמש מקור חוקי בלעדי למעמדו של קמ"ט ארכיאולוגיה ולפעולות מטעם ישראל ככוח הכובש בתחום הארכיאולוגיה בשטחים (למשל לביצוע חפירות, להוצאת עתיקות מהשטח הכבוש וכדומה), משום שיש לקרוא אותן ולפרשן במסגרת הכללים הקבועים במשפט ההומניטרי והכללים המתחייבים לנכסי תרבות וממצאים ארכיאולוגיים בשטח כבוש באמנות בינלאומיות.

אופיו הזמני של משטר הכיבוש במשפט ההומניטרי ותפיסת המפקד הצבאי כמי שמחזיק בשטח ב"נאמנות" (להבדיל מריבונות), מחייבים את הכוח הכובש וגורמים מטעמו להימנע מביצוע שינויים של קבע. לאלה מתווספים הוראות אמנת האג משנת 1954 והפרוטוקולים הנלווים לה, המאפשרים אף הם לבצע חפירות ארכיאולוגיות בשטח כבוש, אך ורק למטרות הצלה ושמירה מפני פגיעה באוצרות הארכיאולוגיה כתוצאה מסכסוך מזוין המתקיים שם (ואף זאת תחת סייגים).

ההגבלות הקבועות בדין הבינלאומי ההומניטרי גוברות על הוראות הדין המקומי, שכן ההסמכה לפעול על פי הדין המקומי נובעת מהמשפט ההומניטרי הבינלאומי. המשפט הבינלאומי אינו מתיר להישען על חקיקה מקומית (לרבות חקיקה פנימית של שטח כבוש) על מנת להצדיק השתמטות מחובות ומהתחייבויות בינלאומיות, ובמיוחד החובות וההתחייבויות הקבועות באמנות הבינלאומיות שמדינות הנן צד להן.

■ דיני זכויות האדם הבינלאומיים

משפט זכויות האדם הבינלאומי כולל, בין היתר, את שתי האמנות המרכזיות בדיני זכויות האדם הבינלאומיים: **האמנה בדבר זכויות אזרחיות ופוליטיות**³² וה**אמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות וחברתיות**,³³ שישיראל חתמה עליהן ואשררה אותן בשנת 1991. שתי אמנות אלה חלות גם על השטחים שמחוץ למדינת ישראל אך נתונים לשליטתה, הגם שעמדתה הרשמית של מדינת ישראל בנוגע לכך הינה שונה.³⁴

31) הצו בדבר חוק העתיקות (יהודה ושומרון) (מס' 1166), התשמ"ו-1986.

32) **אמנה בינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות**, (1966). נכנסה לתוקף מבחינת ישראל ב-18.8.1991.

33) **אמנה בינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חבריות ותרבותיות** (1966). נכנסה לתוקף מבחינת ישראל ב-3.10.1991.

34) בית המשפט הבינלאומי לצדק בהאג קבע בשתי חוות דעת מייעצות כי דיני זכויות האדם חלים גם במסגרת דיני העימות המזויין בכלל, ודיני הכיבוש בפרט. חוות דעת אלה מצטרפות לשורת החלטות של בית המשפט האירופי לזכויות אדם, שקבע את מבחן "השליטה האפקטיבית" כמכריע בדבר הגבולות הגיאוגרפיים של תחולת האמנה האירופית בדבר זכויות האדם וחירויותיו הבסיסיות, מבחינתה של חברה חתומה. בשנים האחרונות עולה מפסיקת בית המשפט העליון בישראל נכונות להכיר בדינים אלה כהוראות משלימות להוראות המשפט ההומניטרי הבינלאומי. Legal Consequence of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory Advisory Opinion of 9 July 2004, I.C.J Reports 2004, p. 136, at pp. 177-181; Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996, I.C.J Reports 1996, p. 226, at p. 240; Loizidou v. Turkey (Preliminary Objections), Decision of the 23rd of February 1995, Paragraph 62; Behrami v. France, Saramati v. France, Germany and Norway (Application Nos 71412/01 and 78166/01 (unreported), 2 may 2007 ראו גם: בג"ץ 3969/06 ראש מועצת הכפר דיר סמאט, מוחמד עבד מחמוד אלחרוב ואח' נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית ואח', פסק דין, 22.10.2009.

23) **אמנת האג** (1954), הפרוטוקול הראשון הנלווה לאמנה (1954), סעיף 1.

24) טליה איינהורן "התקשרות בהסכמים בינלאומיים ומדיניים: הדין המצוי איננו רצוי", המשפט ג' (1996), עמ' 367-384. השבת הממצאים נעשתה במסגרת הסכם שנחתם ב-21.1.1993 בין רשות העתיקות הישראלית למשלחת ארכיאולוגיים מצרית.

25) החלטת מועצת הביטחון של האו"ם: S/RES/687 (1991), 8.4.1991; S/RES/686 (1991), 2.3.1991.

26) החלטת מועצת הביטחון של האו"ם: S/RES/1483 (2003), 22.5.2003.

27) כלל מס' 41, **אוגדן הכללים המינהגיים של המשפט ההומניטרי הבינלאומי** (Customary IHL) של הצלב האדום.

28) **אמנת אונסק"ו בדבר האמצעים לאיסור ולמניעה של ייבוא, ייצוא והעברת בעלות בלתי-חוקיים בנכסי תרבות** (1970), סעיף 11.

29) ראו למשל: בג"ץ 69/81 אבו עיטה נ' מפקד אזור יהודה והשומרון, פסק דין, 5.4.1983; בג"ץ 2164/09 "יש דין" - מתנדבים לזכויות אדם נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית ואח', פסק דין, 26.12.2011.

30) חוק העתיקות 1966, חוק ארעי מס' 51. 20.6.1966.

■ זכות הריבונות הקבועה של עמים על אוצרות הטבע שלהם

בשנות ה-50 של המאה ה-20 התפתח במשפט הבינלאומי עקרון "הריבונות הקבועה של עמים על אוצרות הטבע שלהם", המהווה חלק מהזכות לפיתוח והוכרה כזכות אדם קיבוצית של עמים וקהילות. בשורה של מסמכים והחלטות של מוסדות האו"ם נקבע כי "זכותם של העמים לעשות שימוש חופשי במשאבי הטבע ובאוצרות הטבע שלהם היא זכות אינהרנטית לזכות ההגדרה העצמית של עמים ונובעת מהמטרה והעקרונות של מגילת האו"ם"³⁵.

עקרון הריבונות הקבועה על משאבי טבע ונכסי תרבות מתבטא בשתי האמנות המרכזיות של משפט זכויות האדם משנת 1966.³⁶ שתי האמנות קובעות בסעיף 1 המשותף להן כי המשאבים הטבעיים של כל עם נועדו לקידומו הכלכלי, החברתי והתרבותי. הסעיף מחיל על מדינות המנהלות שטחים בנאמנות (לרבות שטחים כבושים) את החובה לקדם את מימושה של הזכות להגדרה עצמית לניהול ולהחזקה של משאבים אלה. כלומר, המדינות שמחזיקות בשטחים מחויבות לאפשר לעמים החיים שם לפתח ולשמר את תרבותם, אשר מקורותיה מצויים לעתים באתרים ההיסטוריים ובאוצרות התרבות שבשטחם. נטילת המשאבים התרבותיים מהשטח הכבוש מעקרת את יכולתם של אותם עמים ליהנות מאוצרות התרבות הללו ומונעת מהם את עיצוב ההווה והעתיד התרבותי שלהם במסגרת הגדרתם העצמית - זכות יסוד במשפט הבינלאומי.

■ דינים בינלאומיים העוסקים בחובות השמירה על נכסי תרבות

דיני זכויות האדם הבינלאומיים כוללים גם את דיני ההגנה על התרבות, המעוגנים באמנות אונסק"ו. **אמנת אונסק"ו בדבר הגנה על המורשת התרבותית והטבעית של העולם משנת 1972**,³⁷ עליה חתמו 190 מדינות ובהן ישראל והפלסטינים,³⁸ משקפת מחויבות אוניברסלית לזהות, להגן, לשמר ולהציג נכסי מורשת, תרבות וטבע הנמצאים בתחומי המדינה, ולהימנע מפגיעה באתרי מורשת, תרבות וטבע מעבר לגבולותיה, מתוך הכרה במורשת כאוניברסלית ובעלת ערך לכלל האנושות. האמנה קובעת כי "מורשת תרבותית" כוללת מונומנטים ומבנים בעלי אופי ארכיאולוגי, שהם "בעלי ערך אוניברסלי יוצא מן הכלל מבחינה היסטורית, אמנותית ומדעית"; וכן אזורים ואתרים ארכיאולוגיים "שהם בעלי ערך אוניברסלי יוצא מן הכלל מבחינה היסטורית, אסתטית, אתנולוגית ואתרופולוגית".³⁹

האמנה מחייבת שמירה על אתרים וממצאים ארכיאולוגיים הן ברמה הלאומית (בשטח המדינה) והן ברמה הבינלאומית (שיתוף פעולה בינלאומי).

אמנת אונסק"ו בדבר האמצעים לאיסור ולמניעה של ייבוא, ייצוא והעברת בעלות בלתי-חוקיים בנכסי תרבות משנת 1970 נועדה אף היא להגן על נכסי תרבות. מדינת ישראל איננה צד לאמנה, אך 127 מדינות חתומות עליה, לרבות הפלסטינים, וייתכן שבשל מספרן הרב משקפת האמנה משפט בינלאומי מינהגי. האמנה מתייחסת במפורש למצב של כיבוש וקובעת כי ייצוא והעברה של בעלות בנכסי תרבות אינם חוקיים.⁴⁰

■ הסכם הביניים בין ישראל לרשות הפלסטינית

זמן קצר לאחר החתימה על הסכם העקרונות בין ישראל ואש"ף בשנת 1993 ("הסכמי אוסלו") נחתם "הסכם הביניים".⁴¹ הסכם הביניים הוחל בגדה המערבית באמצעות מנשר מטעם המפקד הצבאי בשנת 1995.⁴²

הנספח השלישי להסכם, העוסק בעניינים אזרחיים, מתייחס גם לסוגיית הארכיאולוגיה, וקובע כי בשטחים העוברים לאחריות אזרחית פלסטינית (שטחי A ו-B) יעברו הסמכויות מהממשל הצבאי והמינהל האזרחי לידי הפלסטינים, ואילו בשטחי C (המהווים כ-60% משטח הגדה המערבית) תתבצע העברה הדרגתית של הסמכויות הקשורות לתחום הארכיאולוגיה לידי הפלסטינים, עד להשלמת הסכם הקבע בין הצדדים, למעט נושאים שיידונו במסגרת המשא ומתן על הסדר הקבע.⁴³

בין היתר, קובע הנספח שיתוף פעולה בין הצדדים להסכם באמצעות ועדה משותפת של מומחים משני הצדדים, שהיתה אמורה לטפל בנושאים ארכיאולוגיים שיש בהם עניין משותף.⁴⁴ ככל הידוע לנו, הוועדה המשותפת לא התכנסה מעולם.

בנוגע לממצאים הארכיאולוגיים שנחשפו בשטחי הגדה קובע הנספח כי:

"באזורים המועברים לתחום הסמכות הטריטוריאלית של הצד הפלסטיני, הצד הישראלי יספק לצד הפלסטיני את כל הרישומים הארכיאולוגיים, לרבות, בין היתר, רשימה של כל אתרי החפירות ורשימה ותיאור מפורטים של הממצאים הארכיאולוגיים אשר נחשפו החל מ-1967".⁴⁵

למיטב ידיעתנו, רשימה זו לא נמסרה מעולם לידי הפלסטינים כפי שמורה ההסכם, אך הסעיף חושף כי ישראל תיעדה את פעילות הארכיאולוגיה שלה בגדה מאז כיבושה בשנת 1967, ומנהלת מאז רישום מפורט של אתרי החפירות ושל הממצאים הארכיאולוגיים שנחשפו שם. בנושא השבת הממצאים שהוצאו מהגדה המערבית בחזרה לתחומה ולשליטת הפלסטינים,

40 אמנת אונסק"ו בדבר האמצעים לאיסור ולמניעה של ייבוא, ייצוא והעברת בעלות בלתי-חוקיים בנכסי תרבות (1970). סעיף 11.

41 [הסכם ביניים ישראלי-פלסטיני בדבר הגדה המערבית ורצועת עזה](#), 28.9.1995 (מכונה גם: הסכם טאבה ואוסלו ב'). ההסכם נחתם בווינגטון הבירה ומלבד ישראל והפלסטינים חתומות עליו ארה"ב, מצרים, נורבגיה ומדינות נוספות.

42 מנשר בדבר יישום הסכם הביניים (יהודה והשומרון) (מס' 7), התשנ"ו. 23.11.1995.

43 [הסכם ביניים ישראלי-פלסטיני בדבר הגדה המערבית ורצועת עזה](#), 28.9.1995. נספח III: פרוטוקול בנושא עניינים אזרחיים, תוספת I: כוחות ואחריות אזרחיים, סעיף 2: ארכיאולוגיה.

44 **שם**, סעיף 2: ארכיאולוגיה: 4.

45 **שם**, סעיף 2: ארכיאולוגיה: 10.

35 ראו למשל: החלטת עצרת האו"ם (VI) 523, 12.1.1952; החלטה (VII) 626, 21.12.1952.

36 [אמנה בינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות \(1966\)](#); [אמנה בינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חבריות ותרבותיות \(1966\)](#).

37 [אמנת אונסק"ו בדבר הגנה על המורשת התרבותית והטבעית של העולם \(1972\)](#).

38 ישראל הצטרפה בשנת 1999 והפלסטינים בשנת 2011. ראו הערת שוליים מס' 8 לעניין מעמדה של פלסטין כמדינה חברה באונסק"ו.

39 [אמנת אונסק"ו בדבר הגנה על המורשת התרבותית והטבעית של העולם \(1972\)](#).

נקבע כי "מתוך התחשבות נאותה בדרישה הפלסטינית שישראל תחזיר את כל הממצאים הארכיאולוגיים אשר נתפשו בגדה המערבית וברצועת עזה החל מ-1967, יידון נושא זה במסגרת המשא ומתן על מעמד הקבע".⁴⁶

■ מעמדו של הסכם הביניים

אמנת ז'נבה הרביעית קובעת כי לא ניתן לפגוע לרעה בזכויותיהם של מוגנים או לצמצם את זכויותיהם באמצעות כריתת הסכם עם מדינה אחרת או עם המוגנים עצמם (בין שהם מיוצגים כקולקטיב או כיחידים).⁴⁷

אף על פי כן, בהחלטה בעתירה שהגיש ארגון יש דין להפסקת פעילותן של מחצבות ישראליות בגדה המערבית, דחה בית המשפט העליון את הטענה כי הסכם מדיני אינו גורע מחובותיה של ישראל כלפי האוכלוסייה המוגנת הפלסטינית.⁴⁸

בחוות דעת שחיברו משפטנים ישראלים בכירים⁴⁹ וצורפה לבקשה לקיים דיון נוסף בהרכב מורחב בעניין המחצבות, דנו המומחים במעמדן של הוראות הסכם הביניים אל מול חובותיה של ישראל על פי הדין הבינלאומי. לפי חוות הדעת, בהסדרה של סוגיה כזאת או אחרת בהסכמי הביניים אין בהכרח כדי לכבול את שיקול דעתו של המפקד הצבאי מכוח תקנה 43 באמנת האג, שהינה בעלת אופי מעין-חוקתי החולשת על כל דיני הכיבוש. חוות הדעת ציינה גם כי הקביעה שהסדרי הביניים כובלים את שיקול דעתו של המפקד הצבאי סותרת פסק דין אחר שנתן בית המשפט העליון יומיים בלבד לאחר ההחלטה בעניין המחצבות.⁵⁰

עוד כתבו המשפטנים, כי על פי אמנת ז'נבה מוטבי דיני הכיבוש אינם רשאים ככלל לוותר על זכויות המוקנות להם מכוח אותם דינים, וכי לא ניתן להסתמך על הוראות הסכם הביניים על מנת להכשיר פרקטיקה לא חוקית.⁵¹

הסכם הביניים נועד לתקופת מעבר של מספר שנים (עד 1999), ואינו משקף הסכמות למדיניות ארוכת טווח. השנים שנקפו מאז חתימתו, היעדר אופק להסכם קבוע בין ישראל לפלסטינים ושינויים מרחיקי לכת בשטח שהתרחשו מאז, הופכים את ההסתמכות על הסכם הביניים לבעייתית. בהסכם נקבע מתווה להעברת סמכויות מהמינהל האזרחי לידי הרשות הפלסטינית. בתחומים שבהם לא הסתיימה העברת הסמכויות, כפופות הרשויות הישראליות (כולל המינהל האזרחי) להוראות המשפט הבינלאומי.

קמ"ט ארכיאולוגיה - רקע לניהול הארכיאולוגיה בגדה המערבית

לאחר כיבוש הגדה המערבית בידי ישראל בשנת 1967 נוהלה הפעילות הארכיאולוגית בשטחים על ידי רשות העתיקות הישראלית. עם הקמת המינהל האזרחי בשנת 1981, כגוף צבאי המנהל מטעם מדינת ישראל את הפעילות הלא צבאית בשטחים הכבושים בידה, מונה קצין מטה (קמ"ט) ארכיאולוגיה לממונה על תחום הארכיאולוגיה והעתיקות בגדה המערבית וברצועת עזה.

במסגרת יישום תהליך אוסלו במאי 1994, העבירה ישראל את השליטה על אתרים ארכיאולוגיים בעזה וביריחו לרשות הפלסטינית.⁵² בהמשך, עם חלוקת הגדה המערבית לאזורי שליטה (C,B,A) בין הרשות הפלסטינית לישראל בשנת 1995,⁵³ נותרו האתרים הארכיאולוגיים שבשטחי C בגדה המערבית תחת שליטת ישראל באמצעות המינהל האזרחי.⁵⁴

■ יחידת הארכיאולוגיה במינהל האזרחי וקצין המטה (קמ"ט)

יחידת הארכיאולוגיה במינהל האזרחי, שבראשה עומד קמ"ט ארכיאולוגיה, ממונה על תחום הארכיאולוגיה בשטחי C בגדה המערבית, שבהם מצויים כ-2,300 אתרי עתיקות.⁵⁵ היחידה שואבת את סמכותה מהחוק הבינלאומי, והיא פועלת מכוחם של חוק העתיקות הירדני (1966), הצו בדבר חוק העתיקות (1986) ותקנות העתיקות (1990).⁵⁶

בינואר 2010 מונה חנניה היזמי לתפקיד קמ"ט ארכיאולוגיה⁵⁷ ותחתיו מועסקים כ-35 עובדים (ישראלים ופלסטינים), מהם כ-20 עובדי שטח. כ-100 עובדים נוספים מועסקים לצורך פרויקטים רחבי היקף.⁵⁸ בשנת 2016 עלה תקציבה השנתי של יחידת הארכיאולוגיה על 15 מיליון ש"ח.⁵⁹

היחידה אמונה על הערכת השפעות בנייה על אתרים ארכיאולוגיים ואישור מיזמי בנייה, מתן רישיונות חפירה וסקר (יחד עם מועצה מייעצת), פיקוח על חפירות ארכיאולוגיות, שימור והגנה על ממצאים ואתרים ארכיאולוגיים ופיתוח אתרים ארכיאולוגיים.

רוב רישיונות החפירה ניתנים ליחידת קמ"ט ארכיאולוגיה עצמה, שהיא הגורם המבצע של רוב החפירות בגדה המערבית באמצעות ארכיאולוגים המועסקים על ידה.⁶⁰ הקמ"ט מפרסם את

(52) [הסכם בדבר רצועת עזה ואזור יריחו](#), קהיה, 4.5.1994 (הסכם קהיר).

(53) [הסכם ביניים ישראל-פלסטיני בדבר הגדה המערבית ורצועת עזה](#), 28.9.1995.

(54) [Archeology in The West Bank: Inside the Archeology Department of the Civil Administration, the Civil Administration, October 2011](#)

(55) [העמוד העוסק ביחידת הארכיאולוגיה](#) באתר האינטרנט של מתאם פעולות הממשלה בשטחים.

(56) חוק העתיקות 1966, חוק ארעי מס' (51), 20.6.1966; הצו בדבר חוק העתיקות (יהודה ושומרון) (מס' 1166), התשמ"ז-1986; תקנות העתיקות (יהודה ושומרון) התשנ"א-1990.

(57) היזמי מונה בתחילה לממלא מקום הקמ"ט ובהמשך מונה לקמ"ט. ראו: [קובץ מנשרים, צווים ומינויים](#), חוברת מס' 235, צה"ל, ינואר 2010.

(58) [Archeology in the West Bank: Inside the Archeology Department of the Civil Administration, the Civil Administration, October 2011](#). P.11

(59) [ד"ח תיאום פעולות הממשלה בשטחים לשנת 2016](#), עמ' 36. באתר האינטרנט של מתאם פעולות הממשלה בשטחים [עודכן לאחרונה ביוני 2017].

(60) בשנת 2011 העסיקה היחידה 12 ארכיאולוגים. שם.

(46) שם.

(47) [אמנת ז'נבה הרביעית משנת 1949 בדבר הגנה על אזרחים בזמן מלחמה](#), (1977), סעיפים 7-8.

(48) בג"ץ 2164/09 יש דין - ארגון מתנדבים לזכויות אדם נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית ואח', פסק דין, 26.11.2011.

(49) [חוות הדעת](#) נכתבה על ידי שבעה משפטנים ישראלים מובילים, מבכירי המומחים למשפט בינלאומי פומבי, למשפט הומניטרי בינלאומי ולמשפט ציבורי מינהלי בישראל.

(50) [חוות דעת מומחים בנוגע לקיום דיון נוסף בפסק הדין שניתן בבג"ץ 2164/09, יש דין - ארגון מתנדבים למען זכויות אדם נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית ואח'](#); חוות הדעת הוגשה במסגרת דנג"ץ 316/12, "יש דין" - ארגון מתנדבים לזכויות אדם נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית ואח', 29.1.2012.

(51) שם.

תוצאות החפירות שמנהלת יחידתו באופן סלקטיבי, באמצעות מחלקת פרסומים עצמאית שהוא עומד בראשה.

קמ"ט ארכיאולוגיה כפוף לראש המינהל האזרחי, והיחידה פועלת כישות עצמאית הנפרדת מרשות העתיקות הישראלית.⁶¹ עם זאת, קמ"ט ארכיאולוגיה הוא עובד של משרד החינוך הישראלי⁶² ופועל בהתאם לנהלים של רשות העתיקות.⁶³ לפי מתאם פעולות הממשלה בשטחים (מתפ"ש) - הגוף הממונה על המינהל האזרחי - קמ"ט ארכיאולוגיה "מהווה נציגות של רשות העתיקות בתחומי אזור יהודה ושומרון".⁶⁴ גם רשות העתיקות עצמה רואה בקמ"ט חלק מהמבנה הארגוני שלה.⁶⁵

תחת המינהל האזרחי בתחום הארכיאולוגיה פועלת גם **מועצה מייעצת** ובה חברים סגן ראש המינהל האזרחי (יו"ר), קמ"ט ארכיאולוגיה (סגן היו"ר), ראש תחום תשתיות⁶⁶ וראש ענף כלכלה במינהל האזרחי, נציג רשות העתיקות הישראלית וארבעה פרופסורים מאוניברסיטאות ישראליות (הנבחרים מדי שלוש שנים).⁶⁷ בחלק משיבות המועצה משתתפים גורמים נוספים במעמד של משקיפים (לעתים קרובות משתתפים אוצר קמ"ט ארכיאולוגיה, סגנו של הקמ"ט ונציג היועץ המשפטי של הגדה המערבית).

החוק הירדני קבע כי על המנהל (סגן יו"ר המועצה) "לערוך התייעצות עם המועצה בכל דבר חשוב או קשור בעתיקות",⁶⁸ וכן את הרכב המועצה, והורה כי היא תתכנס אחת לחודש לפחות, בנוכחות חמישה חברים לפחות ותקבל החלטות ברוב קולות הנוכחים.⁶⁹

בין התיקונים שתיקן המפקד הצבאי בחוק העתיקות הירדני באמצעות הצו בדבר עתיקות, שונה הניסוח בנוגע להקמת המועצה המייעצת ותפקידיה באופן שצמצם את השפעתה. לשון הצו הצבאי קובעת כי "ראש המינהל האזרחי רשאי להקים מועצה מייעצת ולקבוע את הרכבה, תפקידיה ודרך עבודתה".⁷⁰

Archeology in The West Bank: Inside the Archeology Department of the Civil Administration, the Civil Administration, October 2011

62 בתשובת המדינה לעתירה שעסקה בתל שילה נכתב: "הקמ"ט וסגנו הם עובדי משרד החינוך. עובדי הקמ"ט נקלטים באמצעות רשות העתיקות אולם מנוהלים באופן בלעדי על ידי הקמ"ט וסגנו". בג"ץ 6679/15, ראש מועצת הכפר קריות ואח' נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית ואח', תגובה מטעם המשיבים 3-1, 24.7.2016. (להלן בג"ץ 6679/15).

63 עת"מ 37527-07-14, יש דין מתנדבים לזכויות אדם ואח' נ' המינהל האזרחי איו"ש ואח', פרוטוקול דיון מיום 25.5.2015. (להלן עת"מ 37527-07-14).

64 הצעת תקציב הפעולות בשטחים שהוגשה לכנסת: הצעת תקציב לשנות הכספים 2017-2018, סעיפי ביטחון שונים, חוברת כ"ט, ירושלים, אוקטובר 2016.

65 ראו: **המבנה הארגוני של רשות העתיקות** באתר האינטרנט של הרשות.

66 קמ"ט ארכיאולוגיה כפוף לראש תחום תשתיות במינהל האזרחי.

67 למשל, בשנת 2013 היו חברים פרופסורים מאוניברסיטת תל אביב, העברית, בר אילן וחיפה.

68 החוק מפרט את הנושאים הבאים: בקשות לרישיונות לביצוע חפירות, הצעת התקציב השנתי, התכניות המוגשות לשמירת המקומות העתיקים, הצעות למכירה והשאלה של עתיקות, הקמת מוזיאונים חדשים וכל דבר אחר שתכליתו קידום והרחבת ענייני המוזיאונים ונקיטת הצעדים האפשריים לשמור על העתיקות.

69 חוק העתיקות 1966, חוק ארעי מס' 51. פרק ב': המועצה.

70 צו בדבר חוק העתיקות (יהודה והשומרון) (מס' 1166), התשמ"ו-1986.

במסגרת הליך חופש מידע, העביר המינהל האזרחי לעיונו עשרה פרוטוקולים של ישיבות המועצה המייעצת שהתקיימו בין השנים 2006-2013. על פי מידע זה, המועצה מתכנסת בתדירות של פעם עד פעמיים בשנה בלבד.⁷¹ מהפרוטוקולים עולה כי המועצה דנה בבקשות לרישיונות חפירה ובחידושם, וכן מקבלת סקירה תקופתית כללית מקמ"ט ארכיאולוגיה על הנושאים השונים שבתחום אחריותו, כגון: התקדמות חפירות שמתנהלות, פעולות פיקוח, פעילות בתחום האוצרות, ופעילות בתחום עיבוד הממצאים, מחקר ופרסומים. הסקירה כוללת גם הצגה של תכניות עתידיות לחפירה, מחקר ופיתוח אתרים.

71 בדיון בעתירה מינהלית בנושא, הצהירה נציגת המדינה כי הפרוטוקולים שנמסרו מבטאים את כלל הפרוטוקולים וכלל הישיבות. עת"מ 37527-07-14, פרוטוקול דיון מיום 25.5.2015.

ארכיאולוגיה כאמצעי להשתלטות על אדמות פלסטיניות

מדיניות הארכיאולוגיה שהנהיגה מדינת ישראל, אותה היא מיישמת באמצעות קמ"ט הארכיאולוגיה במינהל האזרחי, משתמשת בארכיאולוגיה להעמקת השליטה הישראלית בקרקעות הגדה המערבית הכבושה ולהרחבת מפעל ההתנחלויות.

כחלק מהמדיניות של ישראל בגדה המערבית, שבמסגרתה מנושלים פלסטינים מאדמותיהם הפרטיות והציבוריות, גם הארכיאולוגיה משמשת כלי להשתלטות על קרקעות. השגת השליטה הישראלית באדמות הגדה מתבצעת במגוון דרכים - חלקן דרכים מוסדיות הנחשבות חוקיות או נדמות כחוקיות לפי הדין החל בשטח, כגון הכרזה על אדמות ציבור או תפיסה צבאית; אחרות מהוות הפרת חוק שישראל אינה אוכפת, ולעתים קרובות אף פועלת להלבין, כגון פלישה לא חוקית לאדמות באמצעות בנייה או עיבוד חקלאי.⁷² בדומה לכך, השימוש בארכיאולוגיה להשתלטות על אדמות נעשה ברובו באצטלה חוקית ובסמכות, אך גם באמצעות שימוש בתירוצים כמו-ארכיאולוגיים, שמסתירים השתלטות בלתי חוקית או מכשירים אותה. אלה גם אלה מהווים הפרה של הדין הבינלאומי.

העברת אתרי עתיקות לשליטה ישראלית פוגעת בזכות הקניין של בעלי האדמות הפלסטינים - זכות מוגנת במשפט הבינלאומי ובמשפט הישראלי - משום שהיא מונעת מהם לעבד את אדמותיהם ולהתפרנס מפריין. היא אף פוגעת בזכויותיהם התרבותיות של הפלסטינים כציבור, משום שהיא מנכסת את אוצרות התרבות והמורשת של השטח הכבוש, ומעבירה אותם לשליטה ישראלית. מעבר להשגת השליטה הפיזית באתרים, מדובר במקומות בעלי משמעות סימבולית רבה מבחינת השפעתם על עיצוב התודעה והנרטיב. במובן זה, הארכיאולוגיה מנוצלת גם להעמקת האחיזה היהודית-ישראלית בשטחים, ולטשטוש הזיקה הפלסטינית אליהם באופן שמשפיע על האחיזה הפיזית בגדה המערבית ועל עתידה.

■ הכללת אתרים ארכיאולוגיים בשטחי השיפוט של התנחלויות

חלק מהאתרים הארכיאולוגיים שבשטחי C של הגדה המערבית נמצאים בתוך תחומי השיפוט של התנחלויות, הנקבעים על ידי המפקד הצבאי. במקרים מסוימים, תחום השיפוט הורחב במיוחד על מנת שיכלול אתר ארכיאולוגי השוכן באזור התנחלות אך מרוחק משטחה הבנוי.

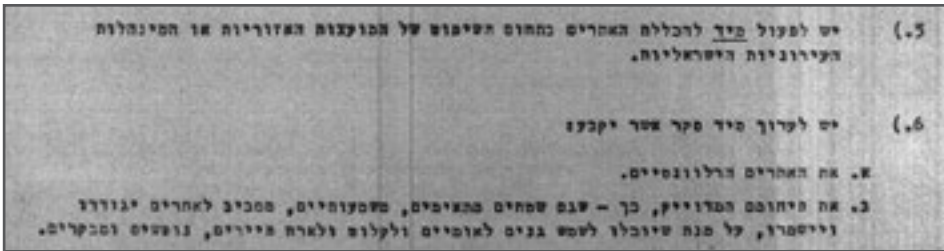
שטח השיפוט מתייחס לגבולות התחום המוניציפלי של רשות מקומית או אזורית, וכן לתחום המוניציפלי שנקבע להתנחלויות שבתחומן של מועצות אזוריות. בגדה המערבית פועלות שש מועצות אזוריות שבהן שוכנות רוב התנחלויות, וכן מספר התנחלויות גדולות יחסית שהן מועצות מקומיות.

על הרקע להיווצרות המדיניות של הכללת אתרים ארכיאולוגיים בשטחי השיפוט של התנחלויות ועל הכוונות שבבסיסה, ניתן ללמוד מתזכיר משנת 1981 שנשלח בידי ישראל הראל, ממייסדי מועצת יש"ע והיו"ר שלה בעת ההיא, ללשכת משרד החינוך. זבולון אורלב, ששימש

(72) להרחבה ראו: פרקטיקות של השתלטות על אדמות בגדה המערבית, יש דין, נייר עמדה (2016).

כמנהל לשכת השר, מצא לנכון לשגר את התזכיר ללשכתו של ראש הממשלה דאז, מנחם בגין.⁷³

התזכיר עוסק באתרי ארכיאולוגיה בגדה המערבית וברצועת עזה, ומטרתו "להבטיח את שליטתו של עם ישראל על האתרים בהם טמונים ההיסטוריה שלו, זיכרונותיו והתיעוד הישיר ביותר לזכותו על הארץ ושורשיו בתוכה". לצורך כך, נכתב בתזכיר, יש לפעול מיד להכללת האתרים בתחומי השיפוט של המועצות האזוריות או המינהלות העירוניות הישראליות, להצמיד אתרים להתנחלויות יהודיות סמוכות ולמסרם לשמירה, לשימור ולטיפוח בידי ההתנחלויות, ולהרחיב את צווי הכינון של המועצות כך שיכללו אתרים ארכיאולוגיים. "זהו מקרה קלאסי של צורך דחוף בהפקעה לצרכי ציבור", נכתב בתזכיר. כמו כן, מופיעה שם רשימה של 22 אתרים היסטוריים ברחבי הגדה המערבית, ומוצעות דרכי פעולה שונות להבטחת השליטה הישראלית בהם. בין האתרים המצויינים שם מופיעים תל שילה וסוסיא - שני אתרים שאמנם נמסרו לניהולן של ההתנחלויות הסמוכות להם. 74 תל שילה אף נכלל בתחום השיפוט של המועצה האזורית מטה בנימין מאוחר יותר בשנת 1981 (אותה השנה בה נכתב התזכיר), ובתחום השיפוט של ההתנחלות שילה ב-1992. 75

קטע מהתזכיר ששלח ישראל הראל לשר החינוך ב-1981. באדיבות מכון עקבות לחקר הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

התזכיר, שהצעותיו הפכו ברבות השנים למדיניות מקובלת, מעיד כי גורמים ישראליים ביקשו להשתמש באתרי הארכיאולוגיה לצורך ביסוס השליטה הישראלית בגדה המערבית, מתוך תפיסה הקושרת בין שליטה פיזית באתרים בעלי חשיבות היסטורית או סימבולית לבין שליטה בנרטיב.

אחת ההשלכות המשמעותיות של כלילתם של אתרי ארכיאולוגיה בשטחי השיפוט של התנחלויות היא איסור כניסה לפלסטינים לשטחם. כניסת פלסטינים לתוך שטחי השיפוט של ההתנחלויות אסורה בשל הוראותיו של צו צבאי⁷⁶, הקובע כי היישובים הישראליים בגדה המערבית הם שטח צבאי סגור והכניסה לשם מותנית בהיתר מיוחד מהמפקד הצבאי. לשון הצו

(73) תזכיר מאת זבולון אורלב, מנהל לשכת השר, משרד החינוך והתרבות אל מנכ"ל משרד ראש הממשלה מר מתתיהו שמואלביץ, 20.2.1981. הנדון: אתרים ארכיאולוגיים ביהודה, שומרון וחוף עזה (יש"ע). התזכיר נמסר ללשכת שר החינוך על ידי יו"ר מועצת יש"ע ישראל הראל. המסמך אותר על ידי מכון עקבות לחקר הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

(74) ש.ם.

(75) האתר נכלל בתחום השיפוט של המועצה האזורית מטה בנימין בהתאם למפה שנחתמה על ידי המפקד הצבאי ב-21.8.1981 ובתחום השיפוט של שילה בהתאם למפה שנחתמה על ידי המפקד הצבאי ב-22.6.1992.

(76) צו בדבר הוראות ביטחון (יהודה ושומרון) (מס' 378), התש"ל-1970, הכרזה בדבר סגירת שטח (יישובים ישראלים), תשס"ב-2002. צו זה משנת 2002 החליף צו דומה משנת 1997.

קובעת כי הוראותיו "אינן חלות על ישראלים", אך בפועל מדובר בצו האוסר כניסת פלסטינים לשטחי ההתנחלויות הישראליות בשטחים, בעוד שאזרחי ישראל, יהודים שאינם תושבי ישראל ותיירים רשאים להיכנס.⁷⁷

משמעות הכללתם של אתרים ארכיאולוגיים בשטחי השיפוט של התנחלויות היא הפקעתם מידי פלסטינים - כיחידים וכציבור - ונישולם מאתרים בעלי משמעותיות היסטוריות, תרבותיות, דתיות, חברתיות ואף כלכליות. בנוסף, מדובר בפרקטיקה המפלה לרעה את הפלסטינים תושבי הגדה המערבית משום שהיא מאפשרת לישראלים גישה חופשית לאתרים אלה, בעוד שהכניסה לפלסטינים אסורה.

בחלק מהמקרים נכללות בתחומם או בקרבתם של תחומי השיפוט של ההתנחלויות גם אדמות חקלאיות בבעלות פרטית של פלסטינים, תושבי הכפרים הסמוכים להם. הצו האוסר על כניסת פלסטינים לשטחי התנחלויות מונע גם מבעלי אדמות גישה חופשית לאדמתם כדי לעבד אותה ולהתפרנס מפרייה, וכך נפגעת זכות הקניין שלהם - זכות המוכרת במשפט הבינלאומי⁷⁸ וקבועה כזכות יסוד גם במשפט החוקתי של מדינת ישראל.⁷⁹ איסור זה אף פוגע בחופש התנועה של הפלסטינים.⁸⁰

הכללת אתרי ארכיאולוגיה בשטחי השיפוט של התנחלויות יוצרת נתק פיזי ותודעתי בין הציבור הפלסטיני לבין האתרים ההיסטוריים. בניגוד להוראות הדין הבינלאומי המבקש לבסס את זכותה של האוכלוסייה המוגנת המתגוררת בשטח הכבוש באתרים בעלי חשיבות היסטורית ותרבותית, צירופם של האתרים לשטחי התנחלויות מתכחש לזיקתם של פלסטינים לאתרים אלה ומונע מהם לממש את הנאתם מהם.

כלילת אתרים ארכיאולוגיים בתוך שטחי השיפוט של התנחלויות משקפת את האופן שבו מדינת ישראל פועלת באופן אקטיבי על מנת לבסס את שליטתה על המרחבים הגיאוגרפיים בהם מצויים האתרים ועל המורשת ההיסטורית והתרבותית הטמונה בהם.

יצוין כי בתחילת 2016, בעקבות הליכים משפטיים, חתם המפקד הצבאי על הכרזה המתירה כניסה של פלסטינים לאתר הארכיאולוגי תל שילה-ח'רבת סילון, השוכן בתחום השיפוט של ההתנחלות שילה והמועצה האזורית מטה בנימין.⁸¹ אף על פי שהכרזה זו מתייחסת לאתר תל שילה בלבד, נראה כי שבפועל מאז חתימתה מתאפשרת גישתם של פלסטינים גם לאתרי ארכיאולוגיה נוספים השוכנים בתחומי התנחלויות בגדה המערבית.

77 לפי הצו, "ישראל" הוא תושב ישראל, מי שמקום מגוריו באזור והוא אזרחי (מתנחלים), או שהוא זכאי לעלות לישראל לפי חוק השבות (יהודים שאינם אזרחי ישראל), וכן מי שאינו תושב האזור ויש בידו אשרת כניסה בתוקף לישראל (תייר).

78 אמנת האג בדבר דיני המלחמה ביבשה (1907), תקנה 46 לתקנות הנלוות.

79 חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, סעיף 3. למרות שהחוק אינו חלק מדיני הגדה המערבית, הוא חל על כל רשות ישראלית, גם בפעולתה מחוץ לגבולותיה הריבוניים של ישראל. לא מעט פסיקות של בג"ץ התייחסו לזכותם המוגנת של פלסטינים תושבי הגדה לקניינם, מתוקף שיטת המשפט הישראלית. ראו למשל: בג"ץ 9593/04 מוראר ואח' נ' מפקד כוחות צה"ל ביהודה ושומרון, פסק דין, 26.2.2006.

80 אמנה בינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות (1966), סעיף 12. חופש התנועה הוכר על ידי בג"ץ "הן כזכות יסוד העומדת על רגליה, הן כזכות הנגזרת מהזכות לחירות, ויש אף הגורסים כי מדובר בזכות הנגזרת מכבוד האדם". (בג"ץ 9593/04 מוראר ואח' נ' מפקד כוחות צה"ל ביהודה ושומרון, פסק דין, 26.2.2006, פס' 25).

81 הכרזה בדבר סגירת שטח (יישובים ישראלים/היתר) התשע"ו-2015. [היתר כניסה לכל אדם], 13.1.2016.

קביעת תחומי שיפוט

למפקד הצבאי (אלוף פיקוד המרכז) נתונה הסמכות לקבוע ולשנות את תחומי השיפוט של מועצות אזוריות ומקומיות באמצעות ייעוד של אדמות ציבור לטובת אותן מועצות.⁸² הליכי הקביעה או ההרחבה של תחומי השיפוט של ההתנחלויות אינם חשופים לעין הציבור ומתבצעים בחוסר שקיפות.⁸³ בהתאם להוראות הצו בדבר מועצות אזוריות, החלטה על הרחבה או שינוי בתחום השיפוט אינה מתפרסמת לציבור הרחב לפני ביצועה, ואף לא לקהילות הפלסטיניות העלולות להיות מושפעות ממנה.⁸⁴

ההוראה היחידה המתייחסת לאינטרסים של האוכלוסייה הפלסטינית, מצויינת בסעיף 3(ג) לנוהל קביעת שטחי שיפוט, הקובע כי על ראש תחום תשתיות במינהל האזרחי להצהיר כי שינוי תחום השיפוט לא עלול להשפיע על בעלי אינטרסים פרטיים באזור, ובמידה שישנם כאלה, גדרשת התייחסותם לעניין.⁸⁵ הוראה זו מעניקה לראש תחום תשתיות את הסמכות לקבוע מי הם הנפגעים הפוטנציאליים מהשינוי ולבקש את התייחסותם, תוך הנחה שכל הנפגעים הפוטנציאליים ידועים לו. בפועל, בשנים האחרונות ככל הנראה כלל לא נעשו פניות מצד המינהל האזרחי לגורמים פלסטיניים שהושפעו או היו עלולים להיות מושפעים משינוי תחומי שיפוט בקרבת מקום מגוריהם.

בהיעדר פומביות ושיתוף הציבור הפלסטיני בהליך, נשללת ממנו היכולת להשמיע טיעונים רלוונטיים ולנסות להשפיע על קבלת ההחלטה לפני ביצוע השינוי. גם לאחר מעשה נמנעת מן הציבור - פלסטינים כישראלים - האפשרות לעמוד על השיקולים השונים שעמדו בבסיס ההחלטה לייעד קרקעות ציבוריות למועצות ישראליות.⁸⁶

סיפורו של האתר הארכיאולוגי **תל עלמית (ח'רבת עלמית)** מדגים כיצד הרחיבה מדינת ישראל את תחום השיפוט של התנחלות על מנת לכלול בתוכו אתר ארכיאולוגי המרוחק משמעותית משטחה הבנוי של ההתנחלות, ומנעה כך גישת פלסטינים המתגוררים בסמוך לו, ולהם זיקה תרבותית, דתית ואף קניינית בשטח האתר ובסביבותיו.

תל (ח'רבת) עלמית נמצא באדמות בבעלות פרטית מוסדרת⁸⁷ של תושבים מהכפר הפלסטיני

82 הצו בדבר ניהול מועצות אזוריות (יהודה והשומרון) (מס' 783), התשל"ט-1979; הצו בדבר ניהול מועצות מקומיות (יהודה והשומרון) (מס' 892), תשמ"א-1981.

83 ביוני 2017 הגיש ראש מועצת הכפר ג'אלוד, בסיוע יש דין, עתירה לבג"ץ בדרישה להפוך את הליך קביעת תחומי השיפוט בגדה המערבית לשקוף. ראו: בג"ץ 5073/17, ראש מועצת הכפר ג'אלוד נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית, עתירה לצו על תנאי וצו ביניים, 22.6.17.

84 החריג היחיד לכך, כפי שנקבע בנוהל (ולא בצווים שיצאו תחת ידו של המפקד הצבאי) נוגע לשטחי שיפוט המועברים ממועצה אזורית או מקומית ישראלית אחת לתחום שטח מועצה אזורית או מקומית ישראלית אחרת. במקרה זה ישנה אפשרות להקים "ועדת גבולות" הפתוחה לשמיעת עמדות הציבור.

85 נוהל לקביעת תחומי יישובים ישראלים באיו"ש (תחומי שיפוט) - הגדרה חדשה/תיקון/הרחבה (פקודה מס' 260, המינהל האזרחי, נוסח מעודכן, יוני 2016).

86 בג"ץ 5073/17, ראש מועצת הכפר ג'אלוד נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית, עתירה לצו על תנאי וצו ביניים, 22.6.17.

87 אדמה שעברה הליך רישום ורישומה בלשכת רישום המקרקעין בשטחים על שם בעליה, מכונה אדמה בבעלות פרטית מוסדרת. זמן קצר לאחר כיבוש הגדה המערבית בשנת 1967, הקפאה ישראל את תהליך רישום הבעלות על קרקעות (טאבו) בגדה, שבו החלו שלטונות המנדט הבריטי והשלטון הירדני. עד להקפאה, נרשמו בטאבו רק כ-30% מקרקעות הגדה המערבית.

בשנת 1992 קבע המפקד הצבאי בגדה המערבית (אלוף פיקוד המרכז) את תחום השיפוט של ההתנחלות ענתות-עלמון והמועצה האזורית מטה בנימין וכלל בתוכו את שטח האתר הארכיאולוגי תל (ח'רבת) עלמית, למרות שזה מרוחק באופן יחסי משטחה הבנוי של ההתנחלות (המרחק בין מרכז התל לבתים המערביים של ההתנחלות הוא 1,200 מ'). קבר השייח' לא נכלל בתחום השיפוט, אך הוא שוכן ממש בגבולו.

בשטח השיפוט נכללו גם אדמותיהם הפרטיות של חלק מתושבי הכפר ענתא. למעשה, משום שתל (ח'רבת) עלמית מוקף באדמות פלסטיניות פרטיות, לא ניתן היה לכלול את התל הארכיאולוגי בתחום השיפוט של ההתנחלות כך שיווצר רצף גיאוגרפי בין השניים, מבלי לכלוא בתוכו אדמות פרטיות של תושבי הכפר.

תל (ח'רבת) עלמית, הכפר ענתא וההתנחלות ענתות-עלמון

בעבור הציבור הפלסטיני כולו, ואף בעבור תושבי הכפר ענתא, המשמעות של כלילת תל (ח'רבת) עלמית בתחום השיפוט של ההתנחלות ענתות-עלמון, היא איסור כניסה אל האתר בשל הצו הצבאי האוסר על כניסת פלסטינים להתנחלויות. כתוצאה מכך, לא היה ביכולתם של בעלי האדמות הכלואות בתחום השיפוט לעשות בהן כל שימוש ואף לא לגשת אליהן באופן חופשי.

הדרתם של פלסטינים מן האתר ההיסטורי (הנגזרת מעצם האיסור להיכנס לשטח ההתנחלות), איננה פיזית בלבד, אלא גם תרבותית, היסטורית ודתית. חשיפתם של ממצאים ארכיאולוגיים חשובים במקום איננה מבטלת את חשיבותו של האתר בעיני תושבי הכפר ענתא ובעיני הציבור הפלסטיני בכלל. נהפוך הוא: אתר בעל חשיבות היסטורית מוכרת מאיר גם את תולדותיהם של הפלסטינים, כחלק מהרצף ההיסטורי של התרבויות והעמים שחיו במקום. בהקשר ההיסטורי-מקראי המיוחס לתל (ח'רבת) עלמית אין כדי לאיין או לבטל את חשיבותן של פיסות היסטוריות אחרות - מוקדמות או מאוחרות - שאף הן חלק מתולדותיו של המקום.

ענתא, באותו מקום בו שכן הכפר בעבר. כיום נמצא הכפר במרחק מאות מטרים ספורים מהאתר, לאחר שהכפר ההיסטורי הוחרב בשנת 1839 על ידי מוחמד פשא (השליט המצרי באזור בעת ההיא), במהלך כיבושו את האזור.

תל (ח'רבת) עלמית הוכרז כאתר היסטורי ואתר עתיקות בשנת 1944 על ידי שלטון המנדט הבריטי. באתר תל ארכיאולוגי רב-שכבתי המשתרע על שתי כיפות, ונמצאו בו שרידי מבנים, רצפות פסיפס, מערות מגורים, בורות מים, מערות קבורה, חציבות, טראסות חקלאיות ומערכת תת-קרקעית של תעשייה הכוללת בית בד. כן נמצאו באתר שרידים כגון כותרות עמודי אבן, אבנים מסותתות, בורות מים, גת ועוד. רוב הממצאים במקום משוייכים לתקופה הביזאנטית, לימי הביניים ולתקופה העות'מאנית, וכן נמצאו שם שרידים מתקופות הברונזה התיכונה (2000-1575 לפנה"ס), הברזל ב', הפרסית וההלניסטית/הרומית.⁸⁸

בשוליו של התל ישנה חלקת קבר עתיקה המיוחסת לשייח' עבד אל סלאם, הנחשב למייסד של הכפר ענתא, ולצדו קברים ערביים בני זמננו. גם כיום, משמש הקבר אתר תפילה ועלייה לרגל לתושבי הכפר.

קבר השייח' עבד אל סלאם בשולי תל עלמית. צילום: יוסי גורביץ

באתר האינטרנט של רשות הטבע והגנים הלאומיים (רט"ג) נכתב כי בתל (ח'רבת) עלמית התגלו גם "מבנים וחללים תת-קרקעיים ומערכת מסתור מימי מרד בר כוכבא"⁸⁹, וכן כי האתר מזוהה עם עיר הלויים עלמון.⁹⁰ אך למיטב ידיעתנו לא נמצאו עדויות היסטוריות או ארכיאולוגיות חד-משמעיות הקושרות את האתר ההיסטורי לעיר המקראית.

88 יצחק מגן וישראל פינקלשטיין (עורכים), סקר ארכאולוגי בארץ בנימין, רשות העתיקות, 1993. עמ' 380-381.

89 באתר האינטרנט של רשות הטבע והגנים.

90 ערי הלויים הן 48 ערים שלפי התנ"ך עם ישראל נצטווה להעניקן ללויים (ולכהנים שבאו מתוכם) לפני כניסתו לארץ ישראל, מפני ששבת זה לא קיבל נחלה בארץ כשאר השבטים. כל אחד מהשבטים העניק בין שלוש לשש ערים מנחלתו (במדבה, ל"ה א-ח). הערים עלמון וענתות מוזכרות ברשימת ערי הלויים בספר יהושע, כ"א יז-יח: (ז) "וּבְמִשְׁפַּחַת בְּנֵימִין, אֶת-גְּבְעוֹן וְאֶת-מִגְרָשָׁה, אֶת-גְּבֵעַ, וְאֶת-מִגְרָשָׁה. (יח) אֶת-עֲנָתוֹת, וְאֶת-מִגְרָשָׁה, וְאֶת-עֲלְמוֹן, וְאֶת-מִגְרָשָׁה: עָרִים, אֲרָבַע".

למרות ההשלכות החמורות על חייהם וזכויותיהם של הפלסטינים, לא קדם להכרזה על גבולות תחום השיפוט הליך בשיתוף הציבור, ואף לא הודעה מוקדמת המתריעה בפני בעלי הקרקע ויתר תושבי הכפר על כוונת הרשויות לכלול את אדמותיהם ואת האתר ההיסטורי בשטח המוניציפלי של ההתנחלות השכנה, וממילא הם לא הוזמנו להשמיע את עמדתם בעניין.

ב-30 במארס 2016 הגישו ראש מועצת הכפר ענתא ובעלי אדמות פרטיות שנכללו בתחום השיפוט של ענתות-עלמון עתירה לבג"ץ, המבקשת לחייב את המפקד הצבאי לגרוע את שטח האתר הארכיאולוגי ואת האדמות הפרטיות שבבעלות תושבי ענתא מתחום השיפוט שקבע להתנחלות.⁹¹ העתירה הוגשה בסיוע הארגונים עמק שווה ויש דין. בעקבות העתירה חתם המפקד הצבאי בספטמבר 2016 על צו שתיקן את גבולות תחום השיפוט של ענתות-עלמון, וגרע ממנו אדמות פרטיות ואת האתר הארכאולוגי תל (ח'רבת) עלמית.⁹² תוצאתו העיקרית של תיקון תחום השיפוט בעקבות ההליך המשפטי היא הסרתה של מניעת הפלסטינים לגשת לתל (ח'רבת) עלמית ולאדמות הסמוכות לו.

חשוב לציין, כי גריעת האדמות הפרטיות מתחום השיפוט התאפשרה רק בזכות פעולתם של תושבי ענתא והמאבק המשפטי שניהלו בסיוע הארגונים עמק שווה ויש דין. באתרים רבים אחרים הלכודים בתוך שטחי השיפוט של התנחלויות, המצב המשפטי אינו מאפשר ניהול מאבק כזה.

פלישה בלתי חוקית לאתרי עתיקות

לצד שליטה באתרים ארכיאולוגיים, המתבצעת על ידי גורמים רשמיים ומושגת באמצעים חוקיים לכאורה, מתקיימת גם תופעה של פלישה והשתלטות בלתי חוקית של מתנחלים על אתרים היסטוריים. כחלק מאזלת היד של רשויות האכיפה הישראליות בנוגע לגזל אדמות פלסטיניות בידי אזרחים ישראלים, גם במקרים של פלישה והשתלטות על אתרים היסטוריים לא פועלות הרשויות לסלק את הפולשים, לאכוף את החוק ולהגן על זכויות הפלסטינים. מחדלי האכיפה במקרים אלה מסכנים את העתיקות, משום שגורמים בלתי מוסמכים מבצעים עבודות באתרים ללא תכניות והיתרי בנייה ובלי פיקוח.

מעייין (עין) אל קוס, הסמוך לכפרים הפלסטיניים דיר ניד'אם ונבי סלאח, צפונית לרמאללה, שימש במשך שנים מקור מים לשני הכפרים, וחלק מהתושבים הם בעלי אדמות חקלאיות פרטיות בקרבתו. במהלך שנת 2010 החלו לבקר במעייין ישראלים מההתנחלות הסמוכה נווה צוף-חלמיש, שהתעמתו עם תושבי הכפרים ואף מנעו את גישתם למקום. בעקבות העימותים, אסר הצבא על הפלסטינים להגיע למעייין ולחלקות חקלאיות הסמוכות לו. בסוף שנת 2010 הובילה ההדרדרות במצב לעתירה לבג"ץ של מספר תושבים מדיר ניד'אם בסיוע ארגון יש דין, נגד החלטת המינהל האזרחי לאסור את הגישה למעייין מבלי שהוכרז כאתר ארכיאולוגי.⁹³

זמן קצר לאחר הגשת העתירה החליט קמ"ט ארכיאולוגיה להכריז על המעיין כאתר היסטורי המכיל עתיקות.⁹⁴ בתגובה לעתירה, השיבה המדינה כי האתר הוכרז כאתר עתיקות וכי הוצאו צווי הפסקת עבודה לבנייה הבלתי חוקית בשל הפגיעה בעתיקות.⁹⁵ בעקבות זאת, משכו תושבי הכפר את העתירה.

אף על פי כן נמשכו הפלישה ועבודות הפיתוח הלא-חוקיות: מתחם המעיין גודר ונבנו בו סככה ומדרגות גישה, נפרצו שבילים, הוצבו שולחנות וניטעו עצים במטרה להכשירו לאתר פנאי ונופש. חלק מפעולות "הפיתוח" הללו גרמו נזק בלתי הפיך לעתיקות בשטח המעיין, כגון יציקת בטון שחיבלה באבן מיל רומית או ביזנטית. בנוסף, בחלקות החקלאיות שבבעלות הפלסטינים באזור אירעו באותה תקופה כריתות עצים וחבלות אחרות.

לאחר שהעבודה במקום לא הופסקה כמובטח, ואף נמשכה ביתר שאת מבלי שנגקטו פעולות אכיפה משמעותיות על ידי המינהל האזרחי והמשטרה, הוגשה ביולי 2011 עתירה נוספת לבג"ץ על ידי בעל האדמות וראשי מועצות הכפרים ובסיוע ארגון יש דין, בדרישה שבית המשפט יורה להרוס את הבנייה.⁹⁶ בספטמבר 2012 אסר בג"ץ על בנייה באזור המעיין, ובינואר 2013 הודיעה המדינה לבית המשפט שהבנייה הבלתי חוקית שביצעו המתנחלים באזור המעיין נהרסה במלואה.⁹⁷ עם זאת, ההכרזה על המעיין וסביבותיו כאתר ארכיאולוגי נותרה על כנה, ועל אף שאינה מפקיעה את האדמות מבעליהם, השית קמ"ט ארכיאולוגיה הגבלות ניכרות על אופן העיבוד החקלאי בקרקע. ההגבלות כוללות איסור ביצוע חריש בכלי מכני, הגבלת העומק המותר בחריש ובהפיכת הקרקע, איסור על נטיעות חדשות ואיסור בנייה.⁹⁸

פלישה והשתלטות על מעייין עתיק מתרחשת גם **בנבי ענר** שבאדמותיהם הפרטיות של תושבי הכפרים הסמוכים ראס-כרכר ודיר עמאר. בחלקות החקלאיות בנבי ענר גידלו בעליהן עצי זית, שקד, תפוח, תאנה ורימון, תוך שימוש בנביעות המים הטבעיות שבמקום. בשטח האתר ההיסטורי ישנם מבנה הכולל מסגד ומבנה קבר, שרידי מבנה נוסף, מערה, אבני בנייה עתיקות המשולבות בטרסות, מערת בית בד, גתות, מערות קבורה חצובות ושרידי מבנים של התיישבות כפרית-ערבית ששכנה במקום עד מחצית המאה הקודמת.

כמו כן, במקום ישנם מעיינות נביעה שנאגרו ונוצלו על ידי החקלאים המקומיים במערכת של נקבות, תעלות ובריכות, אשר שימשה התיישבות ועיבוד חקלאי שהתקיים במקום מסוף האלף השני לפנה"ס ועד ימינו. חלק מבעלי האדמות מעבדים את האדמות בשטח האתר גם היום.

שני המבנים המרכזיים באתר הם מסגד נבי ענר של שמו של הנביא ענר, ומקאם - אתר עליה לרגל מוסלמי. המחראב - גומחת התפילה הפונה לכיוון מכה, מעידה כי מדובר במבנה תפילה

94 הצו בדבר חוק העתיקות (יהודה ושומרון) (מס' 1166) התשמ"א-1986, הודעה בדבר חוק העתיקות (יהודה ושומרון) התשע"א-2010, 26.12.2010. על ההכרזה חתום ראש המינהל האזרחי.

95 בג"ץ 9270/10, מונגד אלתימי נ' ראש המינהל האזרחי בגדה המערבית, תגובה מקדמית מטעם המשיבים, 15.3.2011.

96 בג"ץ 5583/11 פדל עבד חסן תמימי נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית, עתירה לצו על תנאי, 27.7.2011.

97 בג"ץ 5583/11 פדל עבד חסן תמימי נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית, הודעת עדכון מטעם המשיבים 3-1, 24.2.2013.

98 קמ"ט ארכיאולוגיה חנניה הזימי לעו"ד אבישר לב מהצוות המשפטי של יש דין, פניית מרשך להמשך עיבוד חלקתם בתחום האתר חר' אל-קוס, 3.7.2011. בסמכותו של קמ"ט ארכיאולוגיה להגביל את אופן עיבוד של קרקע שנתגלו בה עתיקות בכדי לשמור עליהן מפני פגיעה.

91 בג"ץ 2587/16 טהא מחמוד נעמאן חמדאן, ראש מועצת הכפר ענתא ואח' נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית ואח', עתירה לצו על תנאי, 30.3.17.

92 צו בדבר ניהול מועצות אזוריות (יהודה ושומרון) (מס' 783) התשל"ט-1979. תקנות בדבר ניהול מועצות אזוריות (תחום היישוב עלמון - תיקון גבולות) (מועצה אזורית מטה בנימין), 18.9.2016. בתוך: בג"ץ 2587/16 טהא מחמוד נעמאן חמדאן, ראש מועצת הכפר ענתא ואח' נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית ואח', הודעה מטעם המדינה, 28.9.2016.

93 בג"ץ 9270/10, מונגד אלתימי נ' ראש המינהל האזרחי בגדה המערבית, עתירה לצו על תנאי, 16.12.2010.

בעלי האדמות, המודאגים מאוד מפלישת המתנחלים ומהפיכת המקום לאתר תיירות, הגישו תלונה למשטרה בגין הסגת גבול באפריל 2016, אך תיק החקירה נסגר.¹⁰⁵ בנוסף, במאי 2016 פנו בעלי האדמות למינהל האזרחי בבקשה כי יטפל בבנייה הבלתי חוקית שנעשת באדמותיהם, אך פעולות אכיפה להסרת הבנייה הבלתי חוקית לא בוצעו.

פרסומים בעמוד הפייסבוק של "עיינות ענר-גן השלושה", אפריל 2016.

■ חפירות ארכיאולוגיות כמסווה להקמת התנחלות

לפחות בשני מקרים שימשו הצהרות על כוונה לביצוע חפירות ארכיאולוגיות מסווה להקמת התנחלות חדשה ללא אישור מהממשלה.

ההתנחלות שילה הוקמה בשנת 1978 על אדמות של תושבי הכפר קְרִיָוִת, שנתפסו באמצעות צו תפיסה צבאי.¹⁰⁶ צו התפיסה,¹⁰⁷ האמור לאפשר לצבא לתפוס אדמות אך ורק לצורך צבאי הכרחי ודחוף, נוצל לצורך ראשית הקמתה של ההתנחלות תחת מסווה של מחנה חפירות ארכיאולוגיות.

מוסלמי. תושבי הכפרים באזור מייחסים קדושה למתחם כולו והם נהגו לפקוד אותו מדי יום שישי לתפילה ולקיים בו טקסים דתיים, פתרון סכסוכים ומנהגים נוספים.⁹⁹

בשנים האחרונות החלו אזרחים ישראלים להתנכל לבעלי האדמות בנבי ענר ולתושבים אשר פקדו את המקום. התנכלויות אלה כללו מקרי כריתה והצתה של עצים, פגיעה באדמות ובגידולים חקלאיים ואף תקיפות אלימות של תושבי הכפרים וגירושם מאדמותיהם. כתוצאה מכך, נבצר מבעלי האדמות לגשת אליהן בחופשיות והם נדרשים לתאם מראש ולקבל אישור מהצבא לצורך כך.

בקיץ 2014 החלו גורמים ישראליים לבצע עבודות פיתוח באתר ללא רשותם של בעלי האדמות הפלסטינים, במטרה להפוך את המקום לאתר תיירות ופנאי. הפולשים החדשים מכנים את האתר "עיינות ענר - גן השלושה", על שםם של שלושת הנערים שנחטפו ונרצחו בידי פלסטינים בקיץ 2014.

לפי מידע שפורסם בעמוד הפייסבוק "עיינות ענר - גן השלושה", המועצה האזורית מטה בנימין מימנה את עבודות הפיתוח כולל עבודות נוספות שבוצעו בין השנים 2015-2016, ואף את תחזוקת האתר.¹⁰⁰ לפי פרסומים אחרים באותו עמוד פייסבוק ובעלון ההתנחלות נריה, השתתפו בעבודות בני נוער מנריה בשיתוף המכינה 'בני דוד' בהתנחלות עלי.¹⁰¹ הפיתוח והבנייה הבלתי חוקית באתר כללו הכשרת רחבת כניסה, ריצוף שבילים, טיוח בריכות, ניקוי ושיפוץ תעלות מים, בניית בריכות חדשות, בניית סככות, התקנת שילוט, סימון שביל אופניים, הצבת שולחנות פיקניק ונטיעת עצי נוי.¹⁰²

בנוסף להפיכת האתר למוקד משיכה למטיילים בעקבות פרסומים הקוראים לציבור לבקר בו, מתקיימים שם גם אירועים המוניים בחסות המועצה האזורית מטה בנימין וההתנחלות הסמוכה נריה. כך, למשל, בפסח 2016 נערך באתר "הפנינג ענק" שמארגניו הצהירו כי "יאובטח על ידי כוחות הביטחון".¹⁰³ כאמור, מדובר בפלישה בלתי חוקית לאדמות בבעלות פלסטינית פרטית, שבהן מצוי אתר עתיקות. המועצה האזורית מטה בנימין וההתנחלות נריה השתלטו על האתר ונוהגים באדמות כמנהג בעלים, למורת רוחם של בעלי האדמות הפלסטינים. לא די בכך שהצבא, האמון על אכיפת החוק באזור, אינו פועל לפנות את הפולשים שעברו על החוק, אלא הוא אף מספק אבטחה לאירועים שהם מקיימים על האדמה הגזולה. גם קמ"ט ארכיאולוגיה, שתפקידו לפעול למען שמירה על אתרי העתיקות ולנהלם לרווחת כלל האוכלוסייה, אינו פועל להפסקת הפלישה והפגיעה בעתיקות.

בגיליון העלון "נריון" של ההתנחלות נריה מה-6 באוגוסט 2016, דווח על התקדמות השיפוצים ב"עין ענר". "לשמחתנו הרבה המקום מטויל ומוכר לציבור הרחב. כמו כן גם בני דודינו 'היקרים' כבר כמעט ואינם נצפים במקום", נכתב שם.¹⁰⁴

105) התלונה הוגשה בתחנת בנימין במחוז ש"י ב-13.4.2016. בהמשך שלח עו"ד שלומי זכריה מהצוות המשפטי של יש דין שני מכתבים לאלברט שלו, חוקר בתחנת בנימין בתאריכים 1.9.2016 ו-27.7.2017. הודעה על סגירת התיק נמסרה מתחנת בנימין ב-10.9.2017.

106) צו תפיסה 1/78 (תפיסת קרקע לצרכים צבאיים).

107) המשפט ההומניטרי הבינלאומי מתיר למעצמה הכובשת לתפוס קרקעות ומבנים פרטיים לצרכים צבאיים הכרחיים ודחופים. צו תפיסה אינו משנה את הבעלות על הקרקע אלא מפקיע את זכות השימוש בה באופן זמני ומוסר אותה לידי הצבא, עד שיעבור הצורך הביטחוני ההכרחי והדחוף. בשנים 1967-1979 תפס הצבא הישראלי - בהכשר בית המשפט העליון (בג"ץ 606/78 איוב ואח' נ' שר הביטחון) - עשרות אלפי דונמים של אדמות פלסטיניות פרטיות בגדה המערבית, רובם לטובת הקמת התנחלויות אזוריות. בעבר היה נהוג להוציא צווי תפיסה ללא מועד תפוגה.

99) פגישה עם בעל האדמות ועם תושב נוסף מהכפר דיר עמאר. 8.2.2017.

100) פרסומים ("פוסטים") בעמוד הפייסבוק "עיינות ענר - גן השלושה" בתאריכים 11.4.2016, 24.6.2016.

101) עמוד הפייסבוק "עיינות ענר - גן השלושה"; נריון - העלון השבועי של נריה, ב' באב תשע"ו. (6.8.2016).

102) כך עולה מביקורים שנערכו במקום על ידי אנשי עמק שווה ויש דין בתאריכים 8.6.2016, 14.7.2016, 8.2.2017, 8.9.2017.

103) פרסום בעמוד הפייסבוק "עיינות ענר - גן השלושה" מתאריך 11.4.2016.

104) נריון - העלון השבועי של נריה, ב' באב תשע"ו (6.8.2016).

בינואר 1978 הוצבו במקום כ-40 קרוואנים והתיישבו שם שמונה משפחות ובחורי ישיבה. כל זאת לפי החלטתו של שר החקלאות דאז אריאל שרון, ובאישורו של שר הביטחון עזר וייצמן, אך ללא החלטה רשמית של ממשלת ישראל על הקמת התנחלות חדשה.¹⁰⁸

בדיון שנערך בכנסת בפברואר 1978, העלו חברי הכנסת אמרי רון (מערך) ושמואל טולדאנו (ליכוד) הצעות לסדר היום בנוגע לשימוש במסווה ארכיאולוגי להקמת התנחלות בשילה. פרוטוקול הדיון מלמד כי ההשתלטות על קרקעות פלסטיניות לצורך הקמת ההתנחלות הוצדקה, בדיעבד, באמתלה של ביצוע חפירה ארכיאולוגית.

בפתח דבריו אמר ח"כ רון: "לכאורה, ורק לכאורה, עומד על הפרק נושא ארכיאולוגי מובהק: החפירות באתר שילה. שמונה משפחות ישראליות; הגברים עובדים בגוש דן, הנשים והטף 'מגויסים' לחפירות לפי החלטת הממשלה, ללא ארכיאולוג, ללא אישור אגף העתיקות, ללא דיון בוועדת הרישיונות של המועצה הארכיאולוגית, ללא תקציב לחפירות. נכון, להחלטת הממשלה לחפש, ויהי מה, את עקבותיו של עלי הכהן קדמה החלטתו של 'גוש אמונים' להקים בשילה עיר ואם בישראל. שכן מזמן קובע ה'גוש' את מדיניות ישראל ולא להיפך".¹⁰⁹

ח"כ טולדאנו ביקר בחריפות את הקמת ההתנחלות בכחש ואמר כי "אילו נהגה הממשלה באותה אמת-מידה [כפי שנהגה בנושאים אחרים באותה תקופה] בנושא ההתנחלות בשילה היתה מודיעה לציבור את ההודעה הבאה: 'בהתחשב בלחץ החזק אשר הופעל על הממשלה על ידי 'גוש אמונים' והחוגים התומכים בו החליטה הממשלה, בניגוד להכרתה ובניגוד לצרכיה המדיניים של ישראל בשעה זו, על הקמת ההתנחלות בשילה'. הודעה מעין זו היתה משקפת נאמנה את המציאות. למרבה הצער לא פעלה הממשלה במקרה זה בגילוי לב [...]".¹¹⁰

מדבריו של טולדאנו עולה כי הממשלה נכנעה ללחץ מצד 'גוש אמונים' וגרעין 'שילה' ונתנה את אישורה למחנה חופרים, ללא כוונה רצינית לחפירות ארכיאולוגיות במקום. טולדאנו ציין כי "כתב ההרשאה" לעריכת חפירות ארכיאולוגיות בשילה הוצא רק ב-2 בפברואר, לאחר שהנושא פורסם באמצעי התקשורת ולאחר שהמקום כבר היה מאוכלס מספר שבועות. [...] מדוע לא נהגו בדרך המקובלת שבה מוגשת לאגף העתיקות ולוועדת הרישיונות שלו תכנית חפירות מפורטת, הצעת תקציב, פירוט הרכב המשלחת וכדומה? מדוע לא נקבע סעיף תקציבי במשרד ממשלתי מתאים להוצאה זו? [...] מה הקשר בין ישיבה המונה 25 תלמידים הנמצאים במקום לבין חפירות ארכיאולוגיות? מה לנשים וילדים שאינם עוסקים בעבודות ארכיאולוגיות במחנה חופרים שמטבעו הינו ארעי ומיועד לחופרים בלבד?¹¹¹

על אף הביקורת החריפה שהושמעה בכנסת - הן מצד הקואליציה והן מצד האופוזיציה - לא פונה 'גרעין שילה' מהשטח, וכעבור שנה, ב-1979, הוכרה ההתנחלות שילה כהתנחלות רשמית.¹¹²

שיטה דומה ננקטה כעבור 20 שנה גם בהקמת המאחז הבלתי מורשה **עמונה** בח'רבת אל מזרעה (הר עמונה). בשנת 1996 השתלטה קבוצה של אזרחים ישראליים על אדמות חקלאיות בבעלות פרטית מוסדרת¹¹³ של תושבי הכפרים עין יאברוד, סילוואד וטייבה, והציבה בהן שלושה קרוואנים. בעקבות פעולות אכיפה שנקט המינהל האזרחי נגד הפלישה, חיפשה הנהגת המתנחלים יחד עם גורמים בכירים בדרג המדיני דרך שתאפשר לעקוף את הוראות המינהל ותעניק כסות חוקית לפלישה. לצורך כך, בנובמבר 1997, ערך עוזר שר הביטחון לענייני התיישבות סיור במקום בהשתתפותם של ראש מטה פיקוד מרכז, ראש המועצה האזורית מטה בנימין, מזכ"ל ארגון אמנה וראש תחום תשתיות במינהל האזרחי. במזכר שהפיצה לשכת שר הביטחון לאחר הסיור נכתב כי "יש להשאיר את המצב ללא שינוי עד קביעת הסטטוס הקרקעי" - כלומר, אין לממש את צווי הפסקת העבודה שהוציא המינהל האזרחי לקרוואנים ואין לפעול לפינוי הפלישה; וכי "המועצה האזורית תגיש בקשה לחפירות ארכיאולוגיות במרחב ור' תחום תשתית יניע את התהליך לכך".¹¹⁴ כלומר, בעקבות הסיור - שבו לא השתתפו אנשי מקצוע מתחום הארכיאולוגיה - הוחלט לקדם ביצוע של חפירה ארכיאולוגית במקום בכדי לאפשר את המשך הפלישה הבלתי חוקית לאדמות פלסטיניות פרטיות.

באפריל 1998 אישרה ועדת הארכיאולוגיה מתן רישיון לביצוע חפירה ארכיאולוגית לשמעון ריקלין¹¹⁵ (בתמיכת אוניברסיטת בר אילן). ריקלין עצמו העיד לאחרונה בתכנית התחקירים "המקור" כי החפירה הארכיאולוגית נמשכה זמן קצר בלבד (כמה שבועות, חודש וחצי) וכי היא שימשה אצטלה להקמת המאחז: "עשינו שם חפירה ארכיאולוגית כדי להציל את המקום, אוקיי, זה היה בתקופה של יצחק מרדכי [שר הביטחון דאז] והיה סוג של הסדר להפוך הכל למחנה ארכיאולוגי".¹¹⁶

גם דבריו של פנחס ולרשטיין, שכיהן אז כראש מועצת מטה בנימין, מעידים כי החפירות הארכיאולוגיות נמשכו תקופה קצרה מאוד ושימשו מסווה להקמת התנחלות: "לא עלינו כאתר ארכיאולוגיה, בסדר?". ימים ספורים לאחר קבלת אישור החפירה פנה ולרשטיין למינהל האזרחי בבקשה לאשר הצבת קרוואנים באתר לצורך מחסן ציוד ומגורי עובדים. לדברי ולרשטיין, "בקודים שלנו זה ברור שמגורים לעובדים הם בהתחלה יהיו [ל]עובדים, ועובדים דתיים צריכים מניין ואחרי זה צריך לעשות מקווה ובית כנסת. כן, זו השיטה שעבדנו אז. זה לא היה בשושו. כלומר זה היה בידיעה מוחלטת של המינהל האזרחי, של שר הביטחון".¹¹⁷

המאחז עמונה פונה בפברואר 2017, כ-20 שנים לאחר הקמתו, בהוראת בג"ץ לאחר הליך משפטי ממושך שניהלו בעליהן של אדמות בתחומו בסיוע ארגון יש דין.¹¹⁸

113) אדמה שעברה הליך רישום ורשומה על שם בעליה מכונה אדמה פרטית מוסדרת.

114) מזכר מאת לשכת שר הביטחון, היחידה להתיישבות ותשתית לאומית, 7.11.1997, הנדון: **גבעת עמונה**.

115) שמעון ריקלין היה מועמד לכנסת מטעם מפלגת הבית היהודי בבחירות 2015 וממייסדי תנועת "דור המשך", הפועלת להגדלת מספר ההתנחלויות בגדה המערבית. בעברו, היה ריקלין חבר מזכירות בתנועת אמנה וחבר מועצה במועצה האזורית מטה בנימין.

116) "תיק עמונה", המקור, **ערוץ 10**, 20.12.2016.

117) **שם**.

118) בג"ץ 9949/08 **מרים חסן עבד אלקרים חמאד נ' שר הביטחון**.

108) **דפי כתום - המרכז האינטרנטי של מועצת יש"ע - שילה**.

109) הישיבה השבעים-ותשע של הכנסת התשיעית, 8 בפברואר, 1978 (שאליות ותשובות - הצעות לסדר היום - ההתנחלות בשילה). עמ' 1596.

110) **שם**, עמ' 1599.

111) **שם**.

112) צו בדבר ניהול המועצות האזוריות (יהודה והשומרון) (מס' 783) התשל"ט-1979.

למי שייכת הארכיאולוגיה? ארכיאולוגיה ככלי לשליטה בנרטיב

תנועות לאומיות רבות נעזרו בארכיאולוגיה על מנת להדגיש את היותן המשך לעבר המפואר שקדם להן. כך נהגה גם תנועת הציונות, שהיטיבה לגייס את הארכיאולוגיה לביסוס טענותיה בדבר הקשר בין עם ישראל לארץ ישראל. הוכחת אמיתותו של הסיפור המקראי השתלבה היטב בנרטיב הציוני של השיבה אל הארץ ואיחוד חלקי השונים והמפוצלים של העם היהודי סביב מורשת אחת.¹¹⁹ תמונת העבר, שהארכיאולוגיה עזרה לגבש אותה ולספק לה ממשות, חיזקה, בין היתר, את הטענה של הציונות בדבר הזכות ההיסטורית של עם ישראל על ארץ ישראל.¹²⁰

חשיבותה של הארכיאולוגיה בישראל התעצמה אף יותר בשל המאבק הלאומי, שבחלקו נסב סביב השאלה מיהם המקומיים "האותנטיים" של הארץ. הארכיאולוגיה השתלבה בטיעון הציוני שהזכות היהודית על הארץ קשורה, בין היתר, בעברם המפואר של היהודים בארץ, עבר הקודם לעבר הערבי.¹²¹

כיבוש הגדה המערבית בשנת 1967 השפיע רבות על מעמדה של הארכיאולוגיה הישראלית, בשל גישתה של ישראל, הגורסת כי יש בידי הארכיאולוגיה לספק הוכחות לקשר ההיסטורי של העם היהודי לאתרים המצויים בשטחים שכבשה. יש המבקשים להיעזר בארכיאולוגיה על מנת להוכיח את התרחשותם של סיפורי המקרא במציאות ההיסטורית ולקשור אותם למקומות גיאוגרפיים ממשיים. כך הם מבקשים להוכיח את זיקתה של ישראל לאתרים אלה ואולי אף את זכויותיה ואת בעלותה עליהם.

כבר בשנת 1968 נערך בגדה המערבית "סקר חירום" ארכיאולוגי שבביצעו סיעו הצבא, המשטרה, רשות העתיקות ומתנדבים רבים.¹²² מיד לאחר הסקר החלו חפירות ארכיאולוגיה בגדה המערבית, והחפירה הראשונה נערכה באתר סוסיא שבדרום הר חברון בשנת 1971.¹²³

מגמה זו הגיעה לשיאה בעשור השני לכיבוש, בין השנים 1977-1987, יחד עם תור הזהב של מדיניות ההתנחלות הישראלית. זו התבטאה גם בפעילות הסברה של ממשלת ישראל, אשר הניבה אפשרויות מימון למחקר ארכיאולוגי ותרמה לעניין הגובר בתחום. בתקופה זו כ-15% מסך החפירות המחקריות בוצעו בשטחים וכשליש מעבודות הדוקטורט שהחלו להיכתב באוניברסיטאות בישראל בתחום הארכיאולוגיה עסקו בנושאים הקשורים במובהק לשטחי הגדה המערבית. בעקבות התפתחויות אלה החל קמ"ט ארכיאולוגיה לתמוך ביוזמות מחקריות ואף ליזום מחקרים בעצמו.¹²⁴

בשנות האינתיפאדה הראשונה, הצטמצמה משמעותית מעורבותה של האקדמיה הישראלית

119 אהרון קמפינסקי, *השפעת הארכיאולוגיה על החברה והתרבות הישראלית*, אריאל, 101-100, 1994, עמ' 179-190.

120 יעקב שביט, *התנ"ך כהיסטוריה והפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא*. בתוך: זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני - מבט אנציקלופדי, כרך ראשון. כתר (2007), עמ' 129-134.

121 מיכאל פייגה, *קרדום לחפור בו: ארכיאולוגיה ולאומיות בארץ ישראל*. בתוך: מיכאל פייגה וצבי שילוני (עורכים), קרדום לחפור בו: ארכיאולוגיה ולאומיות בארץ ישראל, 2008, מכון בן גוריון לחקר ישראל, באר שבע.

122 משה כוכבי (עורך), *יהודה שומרון וגולן - סקר ארכיאולוגי בשנת תשכ"ח*, הוצאת האגודה לסקר ארכיאולוגי של ישראל על ידי כרטא ירושלים, תשל"ב. סקר ארכיאולוגי הוא סקירה שיטתית ללא חפירה.

123 שמריהו גוטמן, זאב יבין, ואהוד נצר, *חפירת בית הכנסת בחורבת סוסיא*, קדמוניות א' ה-ו, (תשל"ב) 47-52.

124 Raphael Greenberg and Adi Keinan, *Israeli Archeological Activity in the West Bank: 1967-2007 A Sourcebook*, 2009

במחקר הארכיאולוגי בשטחים, אך החתימה על הסכמי אוסלו הובילה להתעוררות מחודשת בנושא. הסכם הביניים יצר תחושת בהילות לחפור באזורים שבהם היתה צפויה העברת סמכויות בתחום הארכיאולוגיה מהמינהל האזרחי לרשות הפלסטינית. הביטוי הבולט ביותר לכך היה "מבצע מגילה" - סקר ארכיאולוגי נרחב שנערך מסוף שנת 1993 ועד תחילת שנת 1994 במערות מדבר יהודה באזור יריחו ובצפון ים המלח. גם לאחר יישום הסכמי אוסלו והעברת חלקים משטחי הגדה לאחריית הרשות הפלסטינית, נותר קמ"ט ארכיאולוגיה פעיל מאוד. בין השנים 1997-2007 ביצע הקמ"ט כ-270 חפירות בכ-190 אתרים,¹²⁵ ובין השנים 2007-2014 אישר הקמ"ט 165 חפירות ארכיאולוגיות נוספות.¹²⁶

ניכוס הארכיאולוגיה של הגדה המערבית

כאמור במבוא המשפטי, פעילות בתחום הארכיאולוגיה מותרת לכובש רק לשם הצלת נכסי התרבות הארכיאולוגיים כאשר נשקפת להם סכנה. לפי הדין הבינלאומי עתיקות ואתרים ארכיאולוגיים - בדומה לאוצרות טבע - שייכים למקום ולבני המקום. זיקה היסטורית, תרבותית או דתית אינה מקנה ריבונות, שליטה או סמכויות החורגות מהמותר לכוח הכובש, שתפקידו לפעול כנאמן זמני בשטח הכבוש. לפיכך, בעיני המשפט הבינלאומי, הזיקה בין אתרים רבים בגדה המערבית למורשתו של העם היהודי (בין שזו מורשת היסטורית, דתית או תרבותית) אינה מקנה למדינת ישראל (או לעם ישראל) זכויות וסמכויות עודפות באתרי העתיקות ובמצאים שנתגלו בהם.

מאז שנת 1967 פועלת ישראל לניכוס אוצרות התרבות הארכיאולוגיים של הגדה המערבית ומשתמשת בהם כרצונה, לעתים קרובות תוך הפרה של הדין הבינלאומי. לתפיסתה של ישראל, המורשת היהודית של המקומות והעתיקות מבססת זיקה בינם לבין המדינה, ומהווה הצדקה ואף צורך להעמיק את שליטתה בהם. זוהי תפיסה העוברת כחוט השני בכל היבט בניהולה של ישראל את הארכיאולוגיה בגדה המערבית.

בסמכותו של קמ"ט ארכיאולוגיה להכריע בסוגיות כגון: היכן חופרים, מי רשאי לחפור, כיצד והיכן מוצגים הממצאים הארכיאולוגיים שנחפרו, מהי הפרשנות הניתנת לממצאים, כיצד מנוהלים אתרי העתיקות, מי מנהל אותם וכן הלאה. להכרעות אלה משמעות ציבורית, כמו גם לשיטת המחקר, לנושאי המחקר, להבחנות בין עיקר לטפל, בין מה שנחפר למה שנותר לא חפור, בין מה שנשמר למה שמושלך.¹²⁷

הדין הבינלאומי קובע כי ככל הניתן, מוטל על הכוח הכובש לשתף את האוכלוסייה המקומית בפעולות השימור וההגנה על נכסי המורשת של השטח הכבוש. בניגוד להוראה זו, פלסטינים, כציבור וכיחידים, מודרים לחלוטין מתהליכי קבלת ההחלטות בנוגע למדיניות הארכיאולוגית, כמו גם מניהול וטיפעול האתרים עצמם. לא די בכך שקמ"ט ארכיאולוגיה (הכפוף למינהל האזרחי

125 שם. (נתונים משוערים).

126 *חפירות הצלה בגדה המערבית - למתנחלים בלבד*, עמק שווה, (אוגוסט 2017). הנתונים התקבלו מהמינהל האזרחי בעקבות בקשת חופש מידע.

127 רפי גרינברג, *"משרתים נאמנים: על יחסי ארכיאולוגיה ומסד בישראל"*. בתוך: מיכאל פייגה וצבי שילוני (עורכים), קרדום לחפור בו: ארכיאולוגיה ולאומיות בארץ ישראל, 2008, מכון בן גוריון לחקר ישראל, באר שבע.

ומועסק על ידי משרד החינוך הישראלי) אינו פועל כלל לשיתוף הפלסטינים, הוא אף פועל לניתוק זיקתם לאתרי עתיקות ומורשת בגדה המערבית, ויתרה מזאת, לטיפוח והבלטתה של הזיקה בין אתרים אלה לבין מדינת ישראל.

כך, למשל, בוועדה המייעצת לקמ"ט ארכיאולוגיה אין אף נציג פלסטיני, והחלטות בנוגע למתן רישיונות חפירה מבוססות על נהלי רשות העתיקות הישראלית¹²⁸ - גוף הנעדר כל סמכות בגדה המערבית ונהליו אינם רלוונטיים לשטח הכבוש ולדינים החלים בו, וכמובן שאינם מותאמים לצרכיה ולטובתה של האוכלוסייה הפלסטינית. גם בהחלטות הקמ"ט הנוגעות לעתידם של אתרי עתיקות שנחפרו, למשל החלטה על פיתוח אתרי עתיקות לצורך תיירות או פנאי, הקמ"ט אינו משתף נציגי ציבור פלסטיני ואף לא את בעלי האדמות, שבקרקעותיהם הוא מבקש לפתח אתר כזה. מיותר לציין כי באף אתר לא נמסרו סמכויות ניהול לגורם פלסטיני כלשהו ואין שום נציגות לבעלי האדמות בין חברי ההנהלות של האתרים.

■ חפירות ארכיאולוגיות

כאמור, הדין הבינלאומי מתיר לישראל, ואף מחייב אותה, לפעול למניעת פגיעה ולשמר את אוצרות הארכיאולוגיה הרבים שמצויים בשטחי C שבשליטתה המלאה, אך מגביל את פעולתה למקרים שבהם קיים חשש מוחשי לפגיעה בעתיקות. במילים אחרות, לכוח הכובש אסור לבצע חפירות בשטח הכבוש, פרט למקרים שבהם הדבר נחוץ לצורך שימור והצלה.¹²⁹

סמכותו של קמ"ט הארכיאולוגיה כוללת, בין היתר, הענקת רישיונות חפירה לחוקרים, פיקוח על החפירות וביצוע חפירות בעצמו. מאז כיבוש הגדה בשנת 1967 ועד שנת 2007, העניק קמ"ט ארכיאולוגיה 1,148 רישיונות לביצוע חפירות וסקרים, ולפחות 820 בוצעו על ידי יחידת הקמ"ט עצמה.¹³⁰ בין השנים 2007-2014 הוענקו 165 רישיונות נוספים.¹³¹ מדובר במספר רב של חפירות, וניתן ללמוד ממנו על החשיבות הגדולה שישראל מייחסת לתחום.

יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה משקיעה משאבים ניכרים בביצוע חפירות ארכיאולוגיות, בהן חפירות שמהותן אינה הצלה אלא מחקר ופיתוח תיירות. בין השנים 2007-2014, כשליש (36 מתוך 118) מרישיונות החפירה לצורכי הצלה שאושרו בידי הקמ"ט ניתנו לצרכי תיירות.¹³² כך, למשל, בין השנים 2010-2014 השקיע המינהל האזרחי בחפירות הארכיאולוגיות בתל שילה-ח'רבת סילון קרוב לשלושה מיליון ₪ בחפירה שמהותה מחקר ופיתוח תיירות; בחפירה בהר גריזים הושקעו

לאורך השנים כ-14 מיליון ₪, עד להעברת האתר לניהול רשות הטבע והגנים בשנת 2011. עונת החפירה הראשונה בלבד הוגדרה על ידי הקמ"ט כחפירת הצלה, ואילו שש העונות הבאות הוגדרו כחפירות שמהותן מחקר תולדות השומרונים ופיתוח תיירות; בחפירת תל רומיידה/תל חברון, שנערכה על ידי רשות העתיקות הישראלית, השקיע המינהל האזרחי בין השנים 2013-2014 כמיליון ₪ בחפירה שמהותה פיתוח גן ארכיאולוגי (בנוסף ל-6 מיליון ₪ שהעבירו משרדי ממשלה לרשות העתיקות לצורך מימון חפירה זו בשנת 2014).¹³³

לעומת ההשקעה הניכרת בחפירות לצרכי מחקר ותיירות, קמ"ט ארכיאולוגיה אינו מפנה משאבים מספקים להגנה על האתרים הארכיאולוגיים מפני שוד עתיקות. ביחידת קמ"ט ארכיאולוגיה פועל פקח אחד בלבד, שתפקידו לפקח על כ-2,300 אתרי עתיקות בשטח C, ומהם נשדדים אלפי פריטים ארכיאולוגיים מדי שנה. גם לדבריו של חנניה היזמי, קמ"ט ארכיאולוגיה, לפחות 100 אתרים נפגעו משמעותית עד כה, ופקח אחד אינו מסוגל להתמודד עם היקף התופעה.¹³⁴ קמ"ט ארכיאולוגיה מסרב למסור פרטים מלאים על חפירות ארכיאולוגיות, שהיו יכולים לספק תמונת מצב מקיפה לגבי היקף החפירות שישראל מבצעת בגדה, מטרותיהן, מיקומן, זהות החופרים שהמדינה העניקה להם רישיונות ועוד. סמכותו של קמ"ט ארכיאולוגיה לאשר ביצוע חפירות ומספר החפירות הגדול שהוא מנהל בעצמו, מעניקים לו שליטה אדירה בהחלטות הנושאות משמעות לדורות כגון: אילו אתרים לחפור ואילו אתרים להותיר על כנם, אילו שכבות לחפור ואילו לא.

■ העברת סמכויות ניהול ופיתוח של אתרי עתיקות לאתרי תיירות

בסיום עבודות החפירה באתרי עתיקות, ובהתאם לממצא הארכיאולוגי שעלה מהן, קמ"ט ארכיאולוגיה מקבל החלטה לגבי עתידם. בחלק קטן מהאתרים קובע הקמ"ט כי ישנם חשיבות היסטורית ייחודית ועניין ציבורי המצדיקים את פתיחתם לציבור, במטרה להפכם למוקדי משיכה למטיילים ישראלים ולתיירים מהעולם לגדה המערבית. לצורך כך, מאושרות תכניות במוסדות התכנון של המינהל האזרחי, ובכפוף להן מבוצעות עבודות פיתוח והכשרה של האתר לקליטת מבקרים.¹³⁵ הפיכת אתרי עתיקות לאתרי תיירות ופנאי אינה פעולת הצלה ושימור הכרחית, ומהווה הפרה של הדין ההומניטרי הבינלאומי, האוסר על עריכת שינויים בעלי אופי קבוע, ובמיוחד שינויים שלא נועדו לטובת האוכלוסייה המוגנת.

פיתוח וניהול האתרים לא נעשים על ידי הקמ"ט עצמו אלא באמצעות מסירת סמכויות לגופים ישראליים אחרים. כיום, רוב האתרים הפתוחים לציבור בגדה המערבית מנוהלים על ידי רשות הטבע והגנים.¹³⁶ מקצת האתרים הפתוחים לקהל מנוהלים על ידי גופים התנחלותיים

128) עת"מ 14-07-37527, פרוטוקול דיון מיום 25.5.2015.

129) אמנת האג (1954), סעיף 5; הפרוטוקול השני הנלווה לאמנת האג (1954), (1999), סעיף 9.

130) הקמ"ט אינו מפרסם רשימה מלאה של רישיונות החפירה וההיתרים הניתנים על ידו. הנתונים נאספו באופן עצמאי על ידי רפי גרינברג ועדי קינן במסגרת מחקרם. ברוב המקרים רישיונות החפירה ניתנים לשנה קלנדרית, לכן חפירות ממושכות מחייבות יותר מרישיון אחד. Raphael Greenberg and Adi Keinan, *Israeli Archeological Activity in the West Bank: 1967-2009* A Sourcebook, 2009

131) 'חפירות הצלה' בגדה המערבית (כמעט) למתנחלים בלבד, עמק שווה, (אוגוסט 2017). הנתונים התקבלו מהמינהל האזרחי בעקבות בקשת חופש מידע.

132) ש.ם. המידע הנוגע למטרות החפירה מבוסס על מיקום האתרים, מידע שהגיע מקמ"ט ארכיאולוגיה, וכן מידע על חפירות שונות שפורסם בתקשורת.

133) הנתונים התקבלו מקמ"ט ארכיאולוגיה במינהל האזרחי במסגרת עתירת חופש מידע שניהלו הארגונים עמק שווה ויש דין נגד המינהל האזרחי. עת"מ 14-07-37527, תגובה מקדמית, נספח ט', 23.10.2014.

134) יותם ברג, "ישראלים ופלסטינים משתפים פעולה, והעתיקות בגדה נשדדות באלפיהן", הארץ, 5.5.17.

135) "Archeology in the West Bank: Inside the Archeology Department of the Civil Administration", the Civil Administration, October 2011

136) ש.ם. ובאתר האינטרנט של רשות שמורות הטבע והגנים.

מובהקים - מועצות אזוריות ומקומיות בגדה או גופים הפועלים מטעמן המחויבים לאינטרסים שנוגדים במובהק את טובת הציבור הפלסטיני ובעלי האדמות.

■ העברת סמכויות ניהול לרשות הטבע והגנים

באופן פורמלי, קמ"ט שמורות הטבע והגנים הלאומיים במינהל האזרחי הוא הממונה על אזור הגדה המערבית מטעם רשות הטבע והגנים הלאומיים (רט"ג), ופועל תחת הנחייתה המקצועית. אולם בפועל, מחוברת שפרסם המינהל האזרחי בשנת 2011 בנושא ארכיאולוגיה בגדה המערבית, עולה כי הגורם המפתח את האתרים והמפעיל אותם הוא רט"ג (ללא כל איזכור של קמ"ט שמורות הטבע).¹³⁷ באתר האינטרנט של רט"ג עצמה אין כל הבחנה בין פעולתה באתרים שבגבולות מדינת ישראל לבין אתרים בגדה המערבית.¹³⁸ באתר האינטרנט של מתאם פעולות הממשלה בשטחים, בדף המתאר את פעולת קציני המטה השונים שפועלים במינהל האזרחי, רשומה רשות שמורות הטבע (כולל סמל היעל המזוהה עם רט"ג) תחת תחום הפעילות "שמירת הטבע".¹³⁹

בחוברת שפרסם המינהל האזרחי נכתב כי העברת סמכויות ניהולם של אתרים בגדה המערבית לידי רט"ג נעשה "לטובת הקהילה המקומית והבינלאומית ולצורך חינוכה, ויש בו יתרון סוציו-אקונומי גדול, שכן האתרים מושכים תיירים ומספקים הזדמנויות תעסוקתיות לאוכלוסייה המקומית".¹⁴⁰ אך המציאות שונה בתכלית. רשות הטבע והגנים היא רשות ממשלתית-ישראלית, שחזונה הוא שמירה על ערכי הטבע, הנוף והמורשת, וחיבור בין האדם למקום תוך זיקה ושייכות לארץ ישראל ברוח ערכי מגילת העצמאות של ישראל. בין ערכיה של רט"ג נמנים "פטריוטיות", "קשר לישראל", "ידיעת הארץ" ועוד.¹⁴¹ חזונה, ובהתאם גם פעילותה - הכוללת פיתוח ותפעול אתרים וכן פעילות חינוכית, ספורט והדרכות - מכוונים לציבור הישראלי ונועדו לשרת אותו. הפקדתם של אתרים בגדה המערבית בידי גוף ממשלתי-ישראלי המנהל אותם על פי ערכיו, מנוגדת לאינטרסים של האוכלוסייה המוגנת הפלסטינית, ומנשלת אותה מזכויות המורשת שלה באתרים אלה.¹⁴²

■ העברת סמכויות ניהול לגופים הקשורים למועצות אזוריות

חלק מאתרי העתיקות בגדה המערבית נמסרים לניהול של גורמים הקשורים ישירות להתנחלויות. בשלושה מקרים לפחות, קמ"ט ארכיאולוגיה מסר רשמית את סמכויות הניהול באתרים ארכיאולוגיים לידיהן של מועצות אזוריות בגדה או חברות הפועלות מטעמן (לאור

137) Archeology in the West Bank: Inside the Archeology Department of the Civil Administration, the Civil Administration, October 2011. p. 19, 21-23

138) אתר האינטרנט של רשות שמורות הטבע והגנים הלאומיים.

139) אתר האינטרנט של מתאם פעולות הממשלה בשטחים.

140) המקור באנגלית, בתוך: "Archeology in the West Bank: Inside the Archeology Department of the Civil Administration", the Civil Administration, October 2011, p.19

141) אתר האינטרנט של רשות שמורות הטבע והגנים.

142) רשות הטבע והגנים מנהלת אתרי עתיקות רבים בשטחי C ובהם ההרודיון, סבסטיה, מוזיאון השומרונים הטוב, פארק קומראן ואחרים.

התנהלות המינהל האזרחי במסירת מידע בנושא, לא מן הנמנע שישנם אתרים נוספים שנמסרו לניהולם של גופים כאלה או אחרים ואינם ידועים לנו).¹⁴³

העברת הסמכויות נעשתה באמצעות הסכם בין הגופים, הקובע כי האתר יימצא באחריותה המלאה של המועצה או החברה "אשר תנהלו, תתפעלו, תשמרו ותפתחו". באמצעות הסכמים אלה, מסר המינהל האזרחי את סמכויות הניהול באתר הארכיאולוגי **תל שילה-ח'רבת סילון** למועצה האזורית מטה בנימין,¹⁴⁴ את סמכויות הניהול באתר **סוסיא** למועצה האזורית הר חברון,¹⁴⁵ ואת סמכויות הניהול באתר **אמת הביאר** לחברה לפיתוח גוש עציון בע"מ.¹⁴⁶

באופן טבעי, ניהול אתרי העתיקות על ידי מועצה אזורית או מקומית או על ידי גופים אחרים מטעמה, נעשה בהתאם להשקפת עולמה ולמטרותיה. המועצות המקומיות והמועצות האזוריות הישראליות בגדה המערבית מרחיבות את תפקידן מעבר לאחריות להיבטים המוניציפאליים של היישובים והתושבים שבתחומן, והן פועלות להגברת הנוכחות האזרחית הישראלית בגדה ולהרחבת שטחי הקרקע הנתונים לשליטה ישראלית. האופן שבו מנהלים גופים אלה את אתרי העתיקות שבאחריותם נועד לקדם מטרות אלו.

בדיון במועצה הארכיאולוגית שנערך בינואר 2011, ציין קמ"ט ארכיאולוגיה כי יחידתו מקבלת פניות רבות "לשמר ולפתח אתרים הנמצאים בתחומי יישובים" וכי הקמ"ט והמינהל האזרחי רואים בקשות אלה בחיוב ופועלים ליישומן במידת האפשר. בהקשר זה ציין הקמ"ט כי יחידתו פועלת בשיתוף עם עיריית קריית ארבע, עיריית מודיעין עילית, המועצה האזורית מטה בנימין והמועצה המקומית בית אריה לשימור אתרים בתחומן.¹⁴⁷

143) במסגרת הליך חופש מידע שניהלו הארגונים יש דין ועמק שווה, התבקש המינהל האזרחי להעביר לידנו עותקים של כל ההסכמים שנחתמו עם גופים פרטיים או גופים פרטיים כלשהם לניהול והפעלה של אתרים ארכיאולוגיים בגדה המערבית. בתשובת המדינה לעתירה (שהוגשה לאחר שהמינהל האזרחי כלל לא השיב לבקשה), ציינה המדינה כי "ההסכמים היחידים שבידי המשיבים הם הסכמי ניהול לאתר תל שילה ולאחר סוסיא" (עת"מ 07-14-37527, תגובה מקדמית מטעם המשיבים, 23.10.2014). לאחר שהגישו בעלי אדמות יחד עם יש דין ועמק שווה עתירה נגד הפעלת אתר "אמת הביאר" מבלי שהוקצה לכאורה לגורמים המפעילים אותו, הודיעה נציגת יועמ"ש הגדה המערבית כי בין המינהל האזרחי לחברה לפיתוח גוש עציון נחתם הסכם הרשאה לניהול שלא נמסר במסגרת הליך חופש המידע, "ככל הנראה בשל טעות אנוש" (בג"ץ 5549/16 **אחמד יוסף עבד - אל-נבי אבו שמה נ' ראש מנהל האזרחי בגדה המערבית**, 12.7.2016). עוד נמסר, כי בעקבות מחדל זה הוקמה "ועדת בדיקה" במינהל האזרחי. בעקבות הגילוי, העתירה נמחקה ונפסק כי המינהל האזרחי יחויב בהוצאות (בג"ץ 5549/16, פסק דין, 9.4.2017). תוצאות "ועדת הבדיקה" טרם הובאו לידיעתנו ולידיעת הציבור, חרף מספר פניות בנושא.

144) הסכם שנחתם בין המינהל האזרחי באמצעות ראש ענף תשתית, קצין מטה לענייני ארכיאולוגיה וקמ"ט אוצר לבין המועצה האזורית מטה בנימין (באמצעות היו"ר אבי רואה והגזבר אפי פלס) בתאריך לא ידוע.

145) הסכם שנחתם בין המינהל האזרחי באמצעות ראש ענף תשתית, קצין מטה לענייני ארכיאולוגיה וקמ"ט אוצר לבין המועצה האזורית הר חברון (באמצעות היו"ר צביקי בר חי והגזבר אריה דאובה), 30.4.2013.

146) הסכם בין המינהל האזרחי באמצעות ראש תחום תשתית וקצין מטה לענייני ארכיאולוגיה לבין החברה לפיתוח גוש עציון בע"מ (באמצעות מנכ"ל החברה ומנהל תעשייה, מסחר ושיווק), 13.10.2000. החברה לפיתוח גוש עציון הוקמה בשנת 1984 על ידי היישובים בגוש עציון ומנהלת על ידי המועצה האזורית. באתר האינטרנט שלה נכתב כי מטרתה "להיות המנוף העיקרי בפיתוח הכלכלי והעסקי של אזור גוש עציון" וכי "מאז ייסודה עוסקת החברה באיתור הזדמנויות עסקיות על מנת לבסס תשתיות כלכליות איתנות לתושבי האזור". (מתוך אתר האינטרנט של החברה לפיתוח גוש עציון, נקרא בתאריך 26.7.2017). החברה מספקת לתושבי המועצה שירותי הסעות, שירותי פיתוח ובנייה, תחנות דלק, פארק תעשייה, קניון מסחרי ומרכז מסחרי.

147) סיכום ישיבת מועצה מייעצת לקמ"ט ארכיאולוגיה, 27.1.2011.

במסגרת זו, בין השנים 2014-2016, בוצעו עבודות חפירה גדולות בתל רומיידה¹⁴⁸ שבלב העיר חברון, במטרה לפתח שם גן ארכיאולוגי תיירותי בסמוך להתנחלות היהודית בעיר (שכונת "אדמות ישי"). את החפירות יזם ועד מחדשי היישוב היהודי בחברון¹⁴⁹ והן התבצעו על ידי משלחת משותפת של רשות העתיקות הישראלית¹⁵⁰ ואוניברסיטת אריאל, לאחר שוועד מחדשי היישוב היהודי בחברון פנה למספר ארכיאולוגים ישראליים, ואלה סירבו לחפור באתר. הרישיון לעבודות החפירה ניתן על ידי קמ"ט ארכיאולוגיה שהגדיר אותן כ"חפירת הצלה". את עלות החפירה הראשונית - 7 מיליון ש"ח - מימנו משרד התרבות והספורט והמינהל האזרחי.¹⁵¹

הקרקה באתר נמצאת בבעלות יהודית, אך בעבר עיבדה אותה משפחת אבו הייכל, שהחזיקה בזכויות של "דיירים מוגנים". בעקבות האינתיפאדה השנייה נאסר על משפחת אבו הייכל להמשיך בעיבוד האדמה.¹⁵²

בנוסף לביצוע החפירות ביוזמת מתנחלי חברון, נחתם הסכם בין קמ"ט ארכיאולוגיה במינהל האזרחי לעמותת מחדשי היישוב היהודי בחברון, ולפיו המדינה תשכיר את שטח האתר לעמותה שתכננה להקים שם פארק תיירות וארכיאולוגיה. במאוס 2014 עתרו לבג"ץ נגד ההסכם עיריית חברון והארגונים עמק שווה ושוברים שתיקה.¹⁵³ העותרים טענו שההקצאה נעשתה ללא מרכז ובניגוד לכללי המינהל התקין, וכי תושבי חברון הפלסטינים זכאים לנהל את הגן הארכיאולוגי בעירם. בתשובה לעתירה, התחייבה המדינה בשם המינהל האזרחי לבטל את ההסכם השכירות עם עמותת היישוב היהודי וכי ההסכם עתידי יובא לאישור היועץ המשפטי לממשלה. את עצם חתימת ההסכם הסביר המינהל האזרחי בשתי החלטות ממשלה משנות ה-90 שקראו לחיזוק היישוב היהודי בחברון.¹⁵⁴ במאי 2017 התחדשו החפירות ועבודות השימור והפיתוח באתר. ככל הידוע לנו, טרם נקבע מי ינהל את האתר עם סיום העבודות.

אתרים ארכיאולוגיים בעלי חשיבות היסטורית, שהדין הבינלאומי מגדירים "אתרי מורשת תרבותית", כלומר נכסי ציבור האמורים להיות מנוהלים לטובת האוכלוסייה המקומית המוגנת בשטח הכבוש¹⁵⁵ עם עדיפות לשיתופה,¹⁵⁶ נמסרים תחת מדיניות הקמ"ט לניהולם של גופים אידיאולוגיים

148 להרחבה על הממצא הארכיאולוגי שנחשף בחפירות ראו: עמנואל איזנברג ודוד בן-שלמה, "תל חברון", **חדשות ארכיאולוגיות**, גיליון 128 לשנת 2016. **באתר רשות העתיקות הישראלית**.

149 ועד מחדשי היישוב היהודי בחברון הוקם בשנת 1977 ונרשם כעמותה בשנת 1983. בין מייסדיה ח"כ לשעבר אורית סטרוב ומנחם לבני, איש המחתרת היהודית שהורשע ברצח. לבני כיהן כמנכ"ל העמותה בין השנים 2009-2012.

150 ביצוע החפירה על ידי רשות העתיקות הישראלית באתר שבגדה המערבית הוא חריג. במינהל האזרחי הסבירו כי הרשות משתפת בחקירות כגורם מקצועי וכי לאחר עיבוד החומר הארכיאולוגי הוא יימסר לקמ"ט ארכיאולוגיה.

151 ניר חסון, "המדינה מממנת יוזמה של מתנחלי חברון להקים פארק ארכיאולוגי בתל רומיידה", **הארץ**, 9.1.2014. בכתבה צוטטה תגובת המינהל האזרחי: "על רקע יוזמת 'ועד מחדשי היישוב בחברון' לפתח ביישוב גן ארכיאולוגי ולהפוך את האתר העתיק ראוי לקבלת קהל, מבצעת רשות העתיקות, בתקציב משותף למשרד התרבות והספורט והמינהל האזרחי, חפירות הצלה ארכיאולוגיות בתל חברון [...]".

152 **שם**.

153 בג"ץ 1711/14 **עיריית חברון נ' מדינת ישראל**, עתירה לצו על תנאי ולצו ביניים, 5.3.14.

154 בג"ץ 1711/14 **עיריית חברון נ' מדינת ישראל**, תגובה מטעם המשיבים 1-5, 2.11.2015; ניר חסון, "המדינה מבטלת את ההסכם השכרת האתר הארכיאולוגי בתל רומיידה", **הארץ**, 3.11.2015.

155 **אמנת האג** (1907), תקנה 43 לתקנות הנלוות.

156 **אמנת האג** (1954), סעיף 5; **הפרוטוקול השני הנלווה לאמנת האג** (1954), (1999), סעיף 9.

בעלי אינטרסים התנחלותיים, הסותרים את האינטרסים של האוכלוסייה הפלסטינית. יתרה מזאת, ניהול האתרים בידי גופים בעלי אינטרסים פוליטיים-התנחלותיים אינו עולה תמיד בקנה אחד עם השאיפה לשמר את ההיסטוריה והארכיאולוגיה של המקום, שכן מדובר בגופים שמטרתם להבליט ולטפח את הקשר של האתר לעם היהודי. במסגרת פיתוח האתרים מתבצעים בשטח שינויים של קבע המשנים את פני הנוף ואף גורמים לעתים נזק בלתי הפיך לאתר ולעתיקות שבו.

מסירת הניהול לגופים ישראליים (רט"ג או גופים מטעמן של המועצות) מבטיחה נוכחות פיזית ושליטה ישראלית רציפה באתרים. בד בבד, היא מבטיחה גם שליטה ישראלית בתכנים המוצגים באתרים ובסיפור ההיסטורי אותו הם מספרים. בכך משרתים גופים אלה את המטרה הישראלית של ניכוס האתרים והמורשת שהם מייצגים. הניכוס הישראלי של האתרים משמעותו הדרה ונישול של פלסטינים מהאתרים ומחלקם במורשת ההיסטורית והתרבותית של האזור כולו.

למיטב ידיעתנו, קמ"ט ארכיאולוגיה מוסר את ניהול האתרים לגופים אלה ללא מרכז או פרסום מקדים המזמין גורמים נוספים להציע את עצמם ולהתחרות על ניהול אתרים. כך נמנעת מהפלסטינים האפשרות לדעת מראש על האפשרות לנהל את אתרי העתיקות, גם כאשר מדובר באתרים הסמוכים למקום מגוריהם או על אדמתם. כך, למשל, העביר קמ"ט ארכיאולוגיה את סמכויות הניהול של האתר **אמת הביאר**¹⁵⁷ לידי החברה לפיתוח גוש עציון - חברה בת של המועצה האזורית גוש עציון, וגוף שהוקם לקידום מטרות המועצה בהתאם לאידיאולוגיה ולתפיסה הפוליטית שלה, והוא בעל אינטרסים שאינם עולים בהכרח בקנה אחד עם טובתו של הציבור הפלסטיני.

מדיניות זו של הקמ"ט מתעלמת מכך שאתרי עתיקות בגדה המערבית הם חלק מהמסורת ומהתרבות המקומית. ניכוס אתרים כאלה בידי ישראל פוגע בזכותם של פלסטינים תושבי האזור לנהל את המורשת ההיסטורית של האזור בעצמם ופוגע גם בזיקתם לאתרים אלה. כאמור, הדין הבינלאומי העוסק בהגנה על נכסי תרבות קובע כי ישנה עדיפות ברורה לטיפול בנכסי תרבות ומורשת על ידי הרשויות והגורמים המקומיים המייצגים את השטח הכבוש. במקרה של אמת הביאר, למועצת הכפר אל ח'אדר ולתושביו אמורה להינתן עדיפות לטיפול באתר, לניהולו ולתפעולו.

זהותם של מנהלי האתרים משפיעה כמובן על אופן ניהולם. באתרי עתיקות שנמסרו לניהולם של גורמים ישראליים, ובעיקר באתרים המנוהלים בידי גופים מתנחליים, הסיפור המסופר דרך חוויית האתר מדגיש תכנים בעלי חשיבות יהודית - היסטורית או אמונית - לעתים תוך הדגשת הסיפור המקראי וללא קשר לממצא הארכיאולוגי במקום.

כך, לדוגמה, במקביל לחפירות הארכיאולוגיות בתל רומיידה, פעל היישוב היהודי בחברון ליצירת מסלולי מטיילים, שילוט ופיתוח תיירותי. הצגת האתר בידי המתנחלים מתרכזת בשכבות המזוהות עם תקופת האבות ואירועים מקראיים אחרים. המסלול התיירותי המומלץ למבקר נקרא "שביל חברון המקראית",¹⁵⁸ שלאורכו תחנות המדגישות את הזיקה וההיסטוריה היהודית במקום. אופיו של המסלול מעיד כי מטרת הסיור היא העמקת הקשר היהודי לעיר.¹⁵⁹

157 **אמת הביאר** היא אמת מים תת-קרקעית עתיקה, ככל הנראה חלק ממערכת המים שבנה הורדוס להובלת מי מעיינות לירושלים. האמה הייתה בשימוש עד תקופת המנדט הבריטי. באדמות תושבי הכפר אל ח'אדר שבאזור בית לחם ישנו פתח כניסה לאמה.

158 תל חברון (תל רומיידה), מרכז תיירות ואירועים, חברון.

159 **תל רומיידה - הפארק הארכיאולוגי של חברון**, עמק שווה, (2014).

באתרי העתיקות ברחבי הגדה המערבית נערכים אירועים מיוחדים לרגל חגי ישראל, ואף קונצרטים, מופעים עתיים ומגוון פעילויות פנאי המיועדים למבוגרים ולילדים ישראלים דוברי עברית. די להציץ בלוח האירועים שמציעה המועצה האזורית שומרון לרגל חג הסוכות באוקטובר 2017, הנחוג בסימן "יובל לשחרור השומרון". במסגרת החגיגות מוצעים סיורים ואירועי פנאי באתרים הארכיאולוגיים שבסבסטיה ובהר גריזים שבניהול רט"ג.¹⁶⁰

שלט הסברה בעברית בלבד בכניסה לאתר ההיסטורי אמת הביאר שבאדמות אל ח'אדר, המתאר את תולדות אמת המים והרשויות השותפות להפעלת האתר. צילום: יש דין, אפריל 2015.

הנהלות האתרים אינן מקיימות אירועים מקבילים בחגי המוסלמים והנוצרים. באתרים לא נערכים מופעי מוסיקה או תיאטרון עבור הציבור הפלסטיני ואף לא פעילויות המותאמות למשפחות שאינן יהודיות ואינן מתעניינות במיוחד במסורת ישראל.

הקמ"ט מפקיד את ניהול האתרים קולטי הקהל בידי גופים ישראליים בידיעה ובכוונה שהם יפתחו וינהלו אותם באופן שידגיש את מורשתם היהודית ויהפכו אותם לאתרים אטרקטיביים בעיניי ישראלים (גם ישראלים המתגוררים בגבולות הקו הירוק), שכן אלה הן מטרותיהן המוצהרות. מדובר במדיניות המנכסת את האתרים ושמתרתה ליצור נתק מכוון בין התושבים הפלסטינים לבין האתרים ההיסטוריים מצד אחד, ולפעול לחיזוק הזיקה בין התושבים הישראלים ומדינת ישראל לאתרים אלה, מצד שני. להיסטוריה ולמורשת היהודית ישנם כמובן חשיבות ומקום באתרי העתיקות בגדה, אך הן חלק מרצף היסטורי ומגוון תרבותי שאף הם חלק ממורשת האזור.

(160) "סוכות בשומרון" - אירועי חג הסוכות 2017 של מחלקת התיירות של המועצה האזורית שומרון.

מחקר ופרשנות הממצאים

לקמ"ט סמכויות רחבות בכל הנוגע לפרסום הממצאים, המקנות לו השפעה רבה על דרך הפרשנות של ממצאי החפירות ועל אופן הצגתם. על כוחה של פרשנות הממצאים לעצב את התודעה ולהשפיע על המציאות, עמד הארכיאולוג רפי גרינברג: "ממאפייניה של הארכיאולוגיה של השדה (להבדיל מזו של הספרייה, המעבדה או הכורסה) הוא שכרוכה בה תביעת אפוסטרופות על נכסי הציבור וייפוי כוח לשינוי פיזי של נכסים אלה ולעיצוב מחדש של משמעותם. [...] חומרי הארכיאולוגיה נגרעים מרשות הרבים [...] ואינם חוזרים לשם אלא דרך מנסרת הפרשנות האידיאולוגית".¹⁶¹

תחת יחידת הקמ"ט פועלת מחלקת פרסומים עצמאית שבראשה עומד הקמ"ט עצמו. כלומר, לא זו בלבד שהקמ"ט מוציא רישיונות ליחידתו שלו ומפקח על ביצוע החפירות, אלא שהוא גם מקבל, מאשר, עורך ומפרסם את הדוחות המדעיים.¹⁶²

המינהל האזרחי מפריש סכום יחסי מהתקציב של כל חפירה וחפירה על מנת לממן פרסומים מחקריים לגביהן. למעשה, בשנת 2006 דיווח קמ"ט ארכיאולוגיה לחברי המועצה המייעצת כי "עיקר הפעילות ביחידה מתרכזת בשנים האחרונות בנושאי מחקר, עיבוד, ממצאים ופרסום" וכי המינהל האזרחי מממן מתקציב החפירות את משרות העוסקים בפרסומים אלה ואת הפקתם.¹⁶³ בין השנים 2010-2016 פורסמו 17 ספרים בסדרת JSP (Judea and Samaria Publications) של יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה, אשר לפי אתר האינטרנט של מתאם פעולות הממשלה בשטחים "מספרים את סיפורו של אזור יהודה ושומרון".¹⁶⁴

עבור רוב הציבור, ממצאים ארכיאולוגיים הם חסרי ערך ומובן ללא תיווך פרשני. הבלטת חשיבותם של ממצאים מסוימים על פני אחרים, צירופם של חלקי הפאזל, והמשמעות שהחוקר יוצק לתגליותיו - כל אלה מצטברים לכדי הכרעות מחקריות בעלות השלכות מרחיקות לכת על "סיפורו של אזור יהודה ושומרון".

הצגת הממצאים והשאלתם

ממצאים ארכיאולוגיים שנתגלו בגדה המערבית מתועדים במאגר המידע של ארכיון קמ"ט ארכיאולוגיה. חלק מהממצאים מוצגים בשלושה מוזיאונים בשטח הגדה: מוזיאון אכסניית השומרוני הטוב, שבו מוצגים בעיקר פסיפסים; מוזיאון קדם לארכיאולוגיה שבהתנחלות קדומים; ומוזיאון ארץ יהודה, השוכן בבניין המועצה בקריית ארבע.¹⁶⁵ שניים מהם שוכנים בהתנחלויות שכניסת הפלסטינים לתוכן אסורה (כמו גם לשאר ההתנחלויות). כלומר, קמ"ט ארכיאולוגיה

(161) רפי גרינברג, **משרתים נאמים: על יחסי ארכיאולוגיה וממסד בישראל**, בתוך: מיכאל פיגה וצבי שילוני (עורכים), קרדום לחפור בו: ארכיאולוגיה ולאומיות בארץ ישראל, מכון בן גוריון לחקר ישראל, 2008.
 (162) Raphael Greenberg and Adi Keinan, **The Present Past of the Israeli-Palestinian Conflict: Israeli Archaeology in the West Bank and East Jerusalem Since 1967**, The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, Tel Aviv university, 2007
 (163) פרוטוקול הוועדה המייעצת לקמ"ט ארכיאולוגיה, 30.1.2007.
 (164) **העמוד העוסק ביחידת הארכיאולוגיה** באתר האינטרנט של מתאם פעולות הממשלה בשטחים.
 (165) "Archeology in the West Bank: Inside the Archeology Department of the Civil Administration", the Civil Administration, October 2011

מסר ממצאים לתצוגה למען הציבור לידי מוזיאונים שנמצאים אמנם בשטח הכבוש, אך הציבור הפלסטיני אינו רשאי לממש את זכותו ליהנות מהם.

ממצאים נוספים שנתגלו בגדה המערבית מאוחסנים במחסני קמ"ט ארכיאולוגיה ובמחסני רשות העתיקות. ממצאים חשובים וייחודיים ניתנים בהשאלה למוזיאונים ולתצוגות בישראל ובעולם.¹⁶⁶ חלק מההשאלות הן לפרק זמן ארוך מאוד לתצוגות קבועות במוזיאונים, כמו למשל פריטים בתצוגת הקבע "דברי ימי ארץ-ישראל" במוזיאון ישראל בירושלים. השאלות אחרות הן קצרות יותר, כמו למשל פריטים מאתר ההרודיון שהוצגו במשך שנה בתערוכה שעסקה בהורדוס והוצגה במוזיאון ישראל בירושלים.

השאלת הממצאים מפרה את הדין הבינלאומי, האוסר על הוצאת ממצאים ארכיאולוגיים ונכסי תרבות מהשטח הכבוש.¹⁶⁷

קמ"ט ארכיאולוגיה מסרב למסור רשימה של הפריטים המושאלים והמוסדות השואלים אותם. לטענתו, מידע זה עלול לסכן את יחסי החוץ של ישראל, משום שיחשוף את אופן יישומו של הסכם הביניים על ידי ישראל, ואף עלול להזיק לעמדה הישראלית במו"מ עתידי על הסכם הקבע. "איננו רוצים לחשוף כבר עתה את הקלפים" - טענה נציגת המדינה בדיון משפטי בעניין.¹⁶⁸ טענות אלה מעלות תהיה על מעמדו של קמ"ט ארכיאולוגיה כנאמן המופקד זמנית על ניהול הארכיאולוגיה בגדה המערבית, ועל מעמדם של ממצאים ארכיאולוגיים המוגדרים נכסי תרבות של השטח הכבוש, וודאי שאינם אמורים לשמש קלפי מיקוח בידי הכוח הכובש.

■ חופרים בחשיכה

המידע המתפרסם על ידי קמ"ט על עבודתו ועל עבודתו יחידתו הוא שטחי ולוקה בחסר בהשוואה למקובל בעולם הארכיאולוגי, ואף בהשוואה לפרסומי רשות העתיקות בישראל. מדיניות ההסתרה של קמ"ט מבטאת אף היא את הגישה המנכסת של ישראל כלפי אוצרות הארכיאולוגיה של הגדה המערבית.

יש דין ועמק שווה הפנו לקמ"ט ארכיאולוגיה שתי בקשות למידע, באמצעות פניה לקצין פניות הציבור במינהל האזרחי, המטפל בבקשות אלה לפי חוק חופש המידע. עיקר המידע שהתבקש נגע לנהלים ולצווים המסדירים את נושא העתיקות בגדה המערבית, לפרוטוקולים של המועצה המייעצת, למידע על אתרים ארכיאולוגיים וחפירות, למקום אחסון הממצאים, לרשימת ממצאים שהושאלו לצדדים שלישיים, ולהסכמים להפעלת אתרי עתיקות.

לאחר ששתי הבקשות נותרו ללא מענה במשך תקופה ארוכה, הגישו הארגונים עתירה מינהלית בדרישה לחייב את מסירת המידע.¹⁶⁹ במהלך ההליכים המשפטיים נמסר חלק ניכר מהמידע המבוקש

166 [העמוד העוסק ביחידת הארכיאולוגיה](#) באתר האינטרנט של מתאם פעולות הממשלה בשטחים.

167 למשל: **אמנת האג** (1907), תקנות 47 ו-56 לתקנות הנלוות; **הפרוטוקול הראשון הנלווה לאמנת האג (1954)**, סעיף 1. להרחבה ראו עמ' 11-12 בפרק הרקע המשפטי.

168 עת"מ 37527-07-14, תגובה מקדמית מטעם המשיבים, 23.10.2014 ופרוטוקול דיון מיום 25.5.2015.

169 עת"מ 37527-07-14, עתירה מינהלית, 20.7.2014.

(אם כי במתכונת מצומצמת בהרבה מהמידע שהתבקש), אך לבסוף נדחתה העתירה ברובה.¹⁷⁰

במשך ההליכים הללו התעקש קמ"ט ארכיאולוגיה שלא למסור מידע על זהות החופרים שקיבלו רישיונות חפירה מהקמ"ט ואת פרטי הרישיונות. הנימוק לסירובו היה חשש מפני חרם אקדמי על החוקרים, בשל מעורבותם בחפירות בגדה המערבית. זהו נימוק משונה, לאור העובדה שאחד מתנאי קבלת רישיון חפירה הוא פרסום ממצאיה כחלק ממחקר אקדמי, כך שבמוקדם או במאוחר תיחשף זהותם של חוקרים אלה.

כמו כן, סירובו של קמ"ט למסור את רשימת הממצאים הארכיאולוגיים שהושאלו לצדדים שלישיים, נומק בחשש שחשיפת המידע עלולה לפגוע ביחסי החוץ של ישראל. הקמ"ט אף סירב למסור מידע על חלק מהחפירות המתנהלות כיום (המועד המשוער לסיום החפירה, החלקים שבהם הסתיימה החפירה והשימוש שנעשה בחלקים אלה), בטענה שמדובר במידע מקצועי השייך לחופר בלבד. לאחר שבית המשפט קיבל את טענות קמ"ט לגבי הנושאים שנתרו במחלוקת, הגישו הארגונים יש דין ועמק שווה ערעור לבית המשפט העליון.¹⁷¹ הליך זה תלוי ועומד.

עתיקות הן משאב ציבורי מוגבל וייחודי. ניהולו במחשכים, תוך בחירה בהסתרה על פני גילוי ושקיפות מונע מהציבור מידע מעניין וחשוב, כמו גם ביקורת ציבורית ופיקוח על פעולת קמ"ט. יתר על כן, מידע זה הוא פרי של פעולות המבוצעות בסביבה אקדמית, שמהותה הוא פרסום ושיתוף מידע. סירובו של קמ"ט לשתף את הציבור במידע זה, סותר את מהותו של המחקר הארכיאולוגי וזר לחלוטין לאופן שבו מתנהל מחקר אקדמי.¹⁷²

■ למי שייכת הארכיאולוגיה - סיכום

תחום הארכיאולוגיה בגדה המערבית מנוהל בידי ישראל בהתאם לגישתה של ארכיאולוגיה תפקיד מפתח בהוכחת הזיקה ההיסטורית של העם היהודי לאתרים השוכנים בשטחים שכבשה ישראל, ושזיקה זו היא יסוד לתביעתה של ישראל להחזיק בשטחים אלה בכלל, ובנכסי התרבות שלהם בפרט.

בידי קמ"ט ארכיאולוגיה נתונות סמכויות נרחבות בתחום הארכיאולוגיה, אשר מאפשרות לו להשפיע ואף לעצב את הסיפור הארכיאולוגי-ההיסטורי של האזור הכבוש. פעולות רבות שישראל מבצעת - באמצעות קמ"ט ארכיאולוגיה - מהוות הפרה של הוראות הדין הבינלאומי, המבקשות דווקא לצמצם את פעולת הכוח הכובש לכדי הצלה הכרחית בלבד. דיני הכיבוש רואים בכובש נאמן בעל סמכויות מצומצמות ביותר ביחס למעמד הריבון. את סמכויותיו המוגבלות הוא נדרש להפעיל לטובתה של האוכלוסייה המקומית. הפעילות הארכיאולוגית המתבצעת על ידי ישראל באמצעות קמ"ט אינה עולה בקנה אחד עם הגבלות אלה.

באמצעות השליטה בכל היבטי הארכיאולוגיה - החפירות, ניהול האתרים, פרשנות הממצאים והידע שנמסר (או לא נמסר) לציבור - מנכסת ישראל את האוצרות הארכיאולוגיים שנתגלו בגדה המערבית ומגייסת אותם להזנת נרטיב של המשך השליטה הישראלית בשטחים הכבושים.

170 עת"מ 37527-07-14, פסק דין, 21.11.2016.

171 עע"מ 10014/16 יש דין ארגון מתנדבים נ' המינהל האזרחי אי"ש, ערעור מינהלי, 21.12.16.

172 יצוין שמידע אודות החפירות הארכיאולוגיות וממצאיהן בתחומי מדינת ישראל מפורסם באתר רשות העתיקות הישראלית.

תל שילה-ח'רבת סילון באדמות הכפר קריות - מקרה מבחן

- האתר הארכיאולוגי תל שילה-ח'רבת סילון נכלל בתחום השיפוט של ההתנחלות שילה והמועצה האזורית מטה בנימין וכך נשללה מהציבור הפלסטיני גישה לאתר במשך שנים.
- סמכויות הניהול והתפעול של האתר נמסרו מהמינהל האזרחי למועצה האזורית מטה בנימין, וממנה לידי עמותת "משכן שילה", המפעילה אותו כיום. התכנים המוצגים באתר מדגישים את ההיסטוריה והמסורת היהודית שלו, ודוחקים תקופות ותרבויות אחרות שגם להן חלק במורשת של המקום.
- ישראל מקדמת את פיתוחו של האתר למטרות תיירות, מסחר ופנאי באופי ובהיקף חריגים, במטרה להפוך אותו לאתר התיירות המוביל בגדה המערבית.
- עבודות הפיתוח גורמות נזק בלתי הפיך לתל הארכיאולוגי ולעתיקות שבו.

רקע

האתר הארכיאולוגי תל שילה-ח'רבת סילון הוא תל עתיקות בגדה המערבית, הכולל עדויות להתיישבות החל מלפני כ-4,000 שנה ועד ימינו.

האתר נמצא באדמות הכפר הפלסטיני קריות שבעמק שילה, חלקן אדמות בבעלות פרטית לא רשומות של תושבי הכפר.¹⁷³ עד ראשית שנות ה-80 של המאה ה-20 התגוררו משפחות פלסטיניות סביב התל ועיבדו את אדמותיהן שבשטח האתר לצרכי מחייה וחקלאות.

בשנת 1922 ערך החוקר הדני א' שמידט חפירה ארכיאולוגית ראשונית במקום, ולאחר מכן, בין השנים 1926-1932, נערכה שם חפירה גדולה על ידי משלחת חופרים מדגמרק.¹⁷⁴ התל הוכרז כאתר עתיקות על ידי שלטון המנדט הבריטי בשנת 1944. בשנות השלטון הירדני נעשו באתר עבודות שימור בכנסייה ביזנטית שבשטחו. בין השנים 1981-1984 נערכה חפירה נוספת באתר מטעם אוניברסיטת בר אילן.¹⁷⁵ בהמשך, בשנת 2010, חודשו החפירות באתר מטעם קמ"ט ארכיאולוגיה בשיתוף המועצה האזורית מטה בנימין ואוניברסיטת אריאל.¹⁷⁶

החפירות הארכיאולוגיות גילו שרידי התיישבות מתקופות היסטוריות שונות: שכבת היישוב הראשונה מזוהה עם תקופת הברונזה התיכונה II (המאות ה-18-16 לפנה"ס); תקופת הברזל I (המאה ה-11 לפנה"ס, המזוהה עם תקופת ההתנחלות והשופטים); תקופת הברזל II (המאה ה-8 לפנה"ס); התקופה ההלניסטית (המאה ה-2 לפנה"ס); התקופה הרומית הקדומה (המאה הראשונה

173 זמן קצר לאחר כיבוש הגדה המערבית בשנת 1967 הקפאה ישראל את תהליך רישום הבעלות על קרקעות (טאבו) בגדה, שבו החלו שלטונות המנדט הבריטי והשלטון הירדני. עד להקפאה נרשמו בטאבו רק כ-30% מקרקעות הגדה המערבית, כך שלא כל האדמות המוחזקות והמעובדות בידי פלסטינים רשומות על שמם בלשכת רישום המקרקעין בשטחים. אדמה שעברה הליך רישום ורשומה על שם בעליה מכונה אדמה פרטית מוסדרת; אדמה המוחזקת ומעובדת בידי תושב פלסטיני בלי שעברה הליך רישום, מכונה אדמה פרטית בלתי מוסדרת.

174 ישראל פינקלשטיין, **שילה: מרכז מקודש לשבטי ישראל**, בתוך: דרך ארץ: אבן חרס ואדם, עירית זהרוני (עורכת), 1986, משרד הביטחון.

175 **שם**, החפירה נערכה על ידי ישראל פינקלשטיין, שלמה בונימוביץ וצבי לדרמן.

176 מידע שהתקבל מקמ"ט ארכיאולוגיה במסגרת עתירת חופש מידע שניהלו הארגונים יש דין ועמק שילה. עת"מ 37527-07-14. כתב תשובה משלים לעתירה המתוקנת בשנית, 7.3.2016.

לספירה); התקופה הביזנטית (326-638 לספירה); התקופה הערבית הקדומה (638-1099 לספירה); והתקופה הממלוכית (1260-1517 לספירה).¹⁷⁷

מרבית השרידים הנראים כיום באתר מזוהים עם התקופה הביזנטית, התקופה הערבית הקדומה והתקופות המוסלמיות הבאות. בין הממצאים שנחשפו בולטים ארבע כנסיות ביזנטיות מעוטרות בפסיפסים, מבני מגורים, בתי מלאכה וכתובת פסיפס שנחשפה באחת הכנסיות, ובה מופיע השם "שילה". בתקופה הביזנטית היה האתר מקום קדוש בזכות זיהויו עם מקום המשכן שבמקרא. בתקופה הערבית הקדומה ובתקופות המוסלמיות, נבנו על שרידי הכנסיות מסגדים והמקום הפך קדוש לאסלאם. בלב האתר ניצב מסגד ג'אמע אל-יתים, שנבנה בתקופה הערבית ושימש את תושבי הכפר קריות לפולחן דתי עד לאחרונה.¹⁷⁸

האתר מזוהה עם שילה המקראית - מקום המשכן ("אוהל מועד"),¹⁷⁹ מושב ארון הברית והמרכז הרוחני של שבטי ישראל בעת שקדמה למלוכה (סביב שנת 1200 לפנה"ס). העובדה שהמשכן עצמו היה מבנה ארעי - ככל הנראה אוהל עשוי יריעות עור - מציבה אתגר בפני המחקר הארכיאולוגי, שאינו יכול לחשוף עדויות למקום מושבו. יחד עם זאת, אין ספק שהסיפור המקראי מעצב את אופן הצגת האתר לציבור ואת החשיבות שמקנים לו מדינת ישראל, שלטונות הכיבוש, הנהגת המתנחלים וחלקים מהציבור הישראלי.¹⁸⁰

חויית הביקור בתל שילה-ח'רבת סילון עוצבה תוך התמקדות בסיפור המקראי וביסוס הקשר בין שילה המקראית להתנחלות שילה כיום, באופן שאינו מבוסס בהכרח על הממצא הארכיאולוגי באתר. חוויה זו מעוצבת באמצעות שילוט ואמצעי המחשה אחרים, העוסקים בסיפור המקראי ומציגים אותו כעניינו העיקרי של האתר. המקום המרכזי שמקבל הסיפור המקראי באתר דוחק הצדה את העובדה שבמשך אלפי שנים חיו בו גם תושבים כנענים, שומרונים, נוצרים, מוסלמים ועוד. כל אלה תרבויות עם מורשת עשירה ותפקיד חשוב בתולדות האתר.

בין היתר מוצגים באתר מפות של נחלות שבטי ישראל, דגלים של שבטי ישראל, דגם המשכן שמוצג בכנסייה ביזנטית, תפילת חנה ומסלול טיול הנקרא "דרך עולי הרגל". בחלל תצוגת הקבע ובסרטונים הנלווים לתצוגה מודגש הנרטיב של עם ישראל וההתייחסות לכל תקופה היסטורית נעשית מהזווית של תולדות העם היהודי באותה תקופה.

באתר מוקרן סרט העוסק אך ורק בסיפור המקראי בהתבסס על המתואר במקרא, מבלי להתמודד עם הממצאים הארכיאולוגיים שנחשפו באתר וללא איזכורם של ממצאים ותגליות שנחשפו שם מהתקופות שקדמו לתקופת המקרא או מהבאות אחריה. אמנם השילוט המציג את הממצאים שנחפרו באתר מתייחס לממצא הארכיאולוגי באופן מקיף ומאוזן יותר, ומציג גם את התקופות ההיסטוריות האחרות שנחפרו במקום, אך מדובר בחלק קטן ממכלול התכנים המוצגים שם.

177 עמק שווה, **תל שילה (ח'רבת סילון) - ארכיאולוגיה במאבק הפוליטי על השומרון** (נובמבר 2014).

178 להרחבה, ראו: עמק שווה, **תל שילה (ח'רבת סילון) - ארכיאולוגיה במאבק הפוליטי על השומרון** (נובמבר 2014).

179 במסורת היהודית, המשכן הוא מעין אוהל שהקימו בני ישראל בציווי האל בתקופת המדבר. לפי ספר יהושע ומקורות נוספים, המשכן שכן בשילה לאחר הכניסה לארץ ישראל ועד לחורבנה.

180 עמק שווה, **תל שילה (ח'רבת סילון) - ארכיאולוגיה במאבק הפוליטי על השומרון** (נובמבר 2014). עמ' 9.

מבלי לגרוע מחשיבותם של המסורת והאמונה היהודית, החוויה הנוצרת בביקור באתר היא כי הסיפור המקראי תופס מקום עיקרי, וכמעט בלעדי בתולדותיו ואילו מקומם וחלקם של עמים, תרות ותרבויות אחרות בתולדות האתר נדחק לשוליים.

מלבד חידוש החפירות הארכיאולוגיות באתר בשנת 2010, בשנים האחרונות הוא נמצא תחת תנופת פיתוח נרחבת. בשנת 2012 נכלל האתר הארכיאולוגי תל שילה ברשימת אתרי מורשת לאומית, מעמד המזכה אותו בתמיכה כספית נדיבה ממשרד ראש הממשלה, המשמשת למאמצי הפיתוח הללו¹⁸¹ (על פיתוח האתר - ראו בהמשך). כל אלה מעידים על השאיפה להפוך את תל שילה-ח'רבת סילון לאתר התיירות המרכזי של מפעל ההתנחלויות בגדה המערבית.

■ הכללת האתר הארכיאולוגי בתחום השיפוט של ההתנחלות שילה

בשנת 1981 חתם המפקד הצבאי על תחום השיפוט של המועצה האזורית מטה בנימין, וכלל בתחומו את שטח האתר הארכיאולוגי תל שילה-ח'רבת סילון. מאוחר יותר, בשנת 1992, נכלל האתר גם בתחום השיפוט שקבע המפקד הצבאי להתנחלות שילה.¹⁸²

הכללת האתר בתחום השיפוט של המועצה האזורית וההתנחלות שילה נעשתה מבלי ליידע את הציבור, ובכלל זאת גם את הפלסטינים, בעלי אדמות בתחום האתר ובקרבתו. זאת על אף ההשלכות החמורות של החלטה זו, שפירושה איסור כניסה לאתר לפלסטינים בכלל ולבעלי האדמות בפרט, בשל הצו הצבאי האוסר על כניסת פלסטינים להתנחלויות.¹⁸³

באותה תקופה שבה החליט המפקד הצבאי לכלול את תל שילה-ח'רבת סילון בתחום השיפוט של המועצה האזורית מטה בנימין (תחילת שנות ה-80), נערכה באתר חפירה ארכיאולוגית מטעם אוניברסיטת בר אילן. בעת ביצוע חפירה זו, פונו ממנו המשפחות הפלסטיניות שהתגוררו שם עד אז, והן הבעלים של אדמות בשטחו שאותן נהגו לעבד למחייתן. בד בבד, נמנע מבני המקום הפלסטיניים לממש את זיקתם הדתית לאתר ולערוך שם טקסי פולחן.

לאחרונה, בעקבות הליכים משפטיים, חתם המפקד הצבאי בשטחי הגדה המערבית (אלוף פיקוד המרכז) על הכרזה המתירה כניסת פלסטינים לאתר תל שילה-ח'רבת סילון.¹⁸⁴ יחד עם זאת, הותיר המפקד הצבאי את האתר בשטח ההתנחלות ואת תחום השיפוט על כנו, והסתפק בהכרזה המחריגה את האתר מן ההוראה הכללית, האוסרת על פלסטינים להיכנס לתחומי השיפוט של ההתנחלויות.

■ העברת הסמכויות של ניהול האתר למועצה האזורית מטה בנימין

בשנת 1996 מסר המינהל האזרחי (באמצעות קמ"ט ארכיאולוגיה) את סמכויות הניהול והתפעול בשטח האתר הארכיאולוגי לידי המועצה האזורית מטה בנימין ל-15 שנה. בשנת 2011 הווארכה ההתקשרות לעשר שנים נוספות, ובמארכ 2014 נחתם הסכם ניהול חדש בין הצדדים, אף הוא תקף לעשר שנים.¹⁸⁵

העברת הסמכויות נעשתה באמצעות "הסכם הרשאה" שנחתם בין שני הגופים, ובו נכתב כי "במהלך תקופת תוקפו של הסכם הרשאה זה יימצא האתר באחריותה המלאה של המועצה אשר תנהלו, תתפעלו, תשמרו ותפתחו..."¹⁸⁶ מההסכם עולה כי קמ"ט ארכיאולוגיה במינהל האזרחי, שתפקידו להיות הנאמן של אתרי הארכיאולוגיה בגדה המערבית, העביר את מלוא הסמכויות באתר לידיה של המועצה האזורית - גוף הפועל במוצהר להרחבת מפעל ההתנחלויות בגדה המערבית ולטובת ציבור המתנחלים המתגוררים בשטח המועצה. כך התפרק המינהל האזרחי בגלוי מסמכויותיו כגוף האמור לפעול מתוך שיקול דעת מקצועי ומתוך ראיית מכלול הצרכים והאינטרסים של האוכלוסייה בשטח הכבוש, ובפרט אלו של האוכלוסייה המוגנת.

ההקצאה נעשתה מבלי שהקמ"ט ערך מרכז או פרסם את דבר כוונתו להוציא את ניהול האתר מידי ולעבירה לגוף אחר. כך התעלם הקמ"ט (והמינהל האזרחי) מחשיבותו ההיסטורית, הדתית, התרבותית והכלכלית של האתר לציבור הפלסטיני.

יש להניח כי קמ"ט ארכיאולוגיה הבין היטב את השלכותיה של הקצאת מלוא הסמכויות למועצה האזורית מטה בנימין, וכי למעשה ביקש להעביר לגוף שיפתח את האתר וינהלו לרווחתה ולהנאתה של האוכלוסייה הישראלית-יהודית, ואף יבליט את הזיקה והמורשת היהודית של המקום. במסגרת ההסכם הוקמה מינהלת לאתר ובה מכהנים שמונה חברים - מחציתם נציגי המועצה האזורית. יש לציין כי בין חברי המינהלת, לפי ההסכם, נמנה נציג רשות העתיקות הישראלית - זאת על אף שהאתר נמצא מחוץ לשטחה של מדינת ישראל, כלומר, בשטח שלרשות העתיקות לא אמורה להיות בו כל סמכות. בין חברי המינהלת אין אף לא נציג פלסטיני אחד, וכל חבריה הם ישראלים המייצגים אינטרסים בהתאם למדיניותם של מדינת ישראל, המינהל האזרחי (שכאמור לעיל, אינו פועל להגנה על האינטרסים של הפלסטינים בנושא זה, כמו גם בנושאים רבים אחרים) וציבור המתנחלים.

■ העברת סמכויות ניהול האתר לידי עמותת "משכן שילה"

סמוך לחתימת הסכם ההרשאה השני בין קמ"ט ארכיאולוגיה במינהל האזרחי לבין המועצה האזורית מטה בנימין ביולי 2010, הוקמה עמותת "משכן שילה" - המרכז למחקר ולפיתוח ערש ההתיישבות בארץ ישראל.¹⁸⁷ משכן שילה נוסדה כעמותה פרטית ביוזמת המועצה האזורית מטה

181) משרד ראש הממשלה, הודעות הדובר, "ועדת השרים לתכנית מורשת אישרה 13 מיזמים נוספים לשיקום והעצמה", 14.2.2012. בהודעה מתואר תל שילה כ"מקום משכן אוהל מועד וארון הברית".

182) צו בדבר ניהול מועצות אזוריות (יהודה והשומרון) (מס' 783), תשל"ט-1979. האתר נכלל בתחום השיפוט של המועצה האזורית מטה בנימין בהתאם למפה שנחתמה על ידי המפקד הצבאי ב-22.6.1992.

183) ראו עמ' 20-26 בדו"ח זה.

184) הכרזה בדבר סגירת שטח (יישובים ישראלים) (היתר) התשע"ו-2015. [היתר כניסה לכל אדם], 13.1.2016. ההכרזה חלה רק לגבי האתר תל שילה בהתאם למפה שצורפה להכרזה.

185) בג"ץ 6679/15, תגובה מטעם המשיבים 1-3, 24.7.2016.

186) הסכם בין המינהל האזרחי לבין המועצה האזורית מטה בנימין. תאריך החתימה על ההסכם לא צוין על גבי ההסכם. ההסכם נמסר במסגרת עתירת חופש מידע (עת"מ 37527-07-14). העתירה הוגשה לאחר שהמינהל האזרחי סירב למסור את המידע בעקבות בקשה שהופנתה אליו לפי חוק חופש המידע.

187) "משכן שילה" נרשמה כעמותה רשומה שמספרה 580528535 אצל רשם העמותות ב-5.7.2010.

בנימין,¹⁸⁸ ובין מייסדיה נמנות דמויות בולטות בהנהגת המתנחלים כזאב (זמביש) חבר. מן המסמכים שהגישה לרשם העמותות ניתן ללמוד כי העמותה הוקמה במטרה לבצע חפירות, עבודות שיקום ושימור באתר תל שילה-ח'רבת סילון, וכן לפתח שם אתר תיירות ונופש.¹⁸⁹

בהמשך, באוגוסט 2013, נחתם הסכם בין המועצה האזורית לבין החברה הממשלתית לתיירות,¹⁹⁰ ובמסגרתו נקבע כי הגורם המפעיל של האתר הוא עמותת משכן שילה, לתקופה של 20 שנה לפחות. החלטה זו נקבעה ב"תקנון הפעלה של נכס מורשת" שצורף כנספח להסכם, אושר על ידי "הגורמים המוסמכים של העמותה" ונחתם בידי המועצה.¹⁹¹

למעשה, המועצה האזורית העבירה לידי עמותת משכן שילה את סמכויות הניהול והתפעול של תל שילה-ח'רבת סילון. כלומר, לא זו בלבד שקמ"ט ארכיאולוגיה מסר את סמכויות הניהול והתפעול של האתר לידיה של המועצה האזורית, אלא שהמועצה העבירה סמכויות אלה לידי עמותת פרטית.

בעקבות מסירת סמכויות ניהול האתר לידיה של עמותת משכן שילה, נוצר מצב שבו לא די שקמ"ט ארכיאולוגיה - נציגו של המפקד הצבאי ומי שהסכם ההרשאה קבע שיכהן כיו"ר מינהלת האתר¹⁹² - אינו מנהל את האתר הארכיאולוגי שעל שימורו הזמני הוא אמור להיות מופקד, אלא שמידת מעורבותו ויכולת השפעתו הצטמצמו משמעותית.

על הבעייתיות שנובעת מהעברת סמכויות הניהול והתפעול של האתר לידי עמותת משכן שילה, עמדה גם ועדת המשנה להתנגדויות במינהל האזרחי, במסגרת הליך התנגדות לקידום תכנית מתאר לאתר ולסביבותיו, שהגיש ארגון עמק שווה. הוועדה ציינה כי הסכם הניהול שנחתם בין המועצה האזורית לבין המינהל האזרחי קובע מנגנון ניהול לאתר אשר עמותת משכן שילה אינה חלק ממנו, וביקשה "להסב את תשומת לבו של קמ"ט ארכיאולוגיה" לטענות כי האתר מנוהל בפועל על ידי עמותת משכן שילה, באופן המנוגד לכאורה להסכם הניהול.¹⁹³

גם בית המשפט העליון הביע הסתייגות מהפגיעה שיוצר ההסכם במעמדו של קמ"ט ארכיאולוגיה וממעורבותו הדלה בניהול תל שילה-ח'רבת סילון: "סבורים אנו כי יש מקום שהמסמכים ההסכמיים הרלבנטיים ישקפו ביתר שאת את מעמדו על פי דין של קמ"ט ארכיאולוגיה וסמכויותיו בשטח".¹⁹⁴

בנוסף לחוויית הביקור בתל שילה-ח'רבת סילון, שכאמור עוצבה באופן חד-צדדי ושטחי, הנהלת האתר אף מקיימת במקום מגוון אירועים כגון סיורים, פסטיבלים, מופעי מוסיקה, פעילויות לילדים וכנסים שנועדו למשוך את הציבור הישראלי-יהודי ובעיקר את תושבי ההתנחלויות.¹⁹⁵ חלק מהאירועים הללו כוללים פעילויות הפוגעות בקדושת הכנסיות והמסגדים. כמעט מיותר לציין כי הנהלת האתר אינה יוזמת אירועים כאלה למען הציבור הפלסטיני.

באוקטובר 2015 עתר לבג"ץ ראש מועצת הכפר קריות יחד עם הארגונים יש דין ועמק שווה, נגד הכללת האתר בשטח השיפוט של המועצה האזורית וההתנחלות שילה, ונגד העברת סמכויות ניהול האתר למועצה האזורית מטה בנימין וממנה אל העמותה משכן שילה.¹⁹⁶

בינואר 2016, חודשים ספורים לאחר הגשת העתירה, שינתה העמותה את מטרותיה המקוריות, את תקנון העמותה ואת הרכב חבריה, על מנת להפוך לתאגיד עירוני בשליטת המועצה האזורית מטה בנימין.¹⁹⁷ ניתן לשער כי שינוי זה נעשה בשל הביקורת שהביעה העתירה כלפי מסירתן של סמכויות הניהול של אתר ארכיאולוגי בגדה המערבית לידי עמותת פרטית.

בעקבות דיון בעתירה בנובמבר 2016 הורו שופטי בג"ץ כי יש לשנות את נוסח ההסכם שנחתם בין המינהל האזרחי למועצה האזורית, כך שיבצר את מעמדו של קמ"ט ארכיאולוגיה ואת סמכויותיו.¹⁹⁸ ואכן, באפריל 2017 הודיעה המדינה לבג"ץ כי גובש הסכם חדש בין המינהל האזרחי למועצה האזורית.¹⁹⁹ בעת כתיבת דו"ח זה, עתירה זו תלויה ועומדת.²⁰⁰

■ פיתוח ובנייה באתר

הקמת מגדל התצפית "מגדל הרואה"

כאמור, בפברואר 2012 החליטה ועדת שרים לענייני מורשת בראשות ראש הממשלה, לכלול את האתר הארכיאולוגי תל שילה-ח'רבת סילון בתכנית אתרי מורשת לאומית.²⁰¹ בחוברת שהכין משרד ראש הממשלה תואר האתר כ"נכס מורשת ייחודי ונדיר", ובהתאם לכך תוקצבה תמיכת

195) לדוגמה: פסטיבל "מחוללות בכרמים" הנערך מדי קיץ וכלל בשנת 2017 מופע של שרית חדד; "כנס שילה הקדומה - מחקרים בתנ"ך וארכיאולוגיה" שנערך מדי שנה; "תפילת חנה - ערב סליחות וניגונים בשילה הקדומה" שהתקיים ב-13.9.2017; "רוח אלקנה בשילה הקדומה" - מופע של ישי ריבו ועידן עמדי שנערך ב-12.9.2017 ועוד. ראו למשל עמוד הפייסבוק "שילה הקדומה".

196) בג"ץ 6679/15, עתירה לצו על תנאי, 8.10.15.

197) פרוטוקול האסיפה הכללית של חברי עמותת משכן שילה - המרכז למחקר ולפיתוח ערש ההתיישבות בארץ ישראל, 21.1.2016. בפברואר 2016 פנתה העמותה למשרד הפנים בבקשה לאסדרת מעמדה כעמותה עירונית של המועצה האזורית מטה בנימין.

198) בג"ץ 6679/15, החלטה, 23.11.2016.

199) בג"ץ 6679/15, הודעה מטעם המשיבים 3-1, 30.4.2017.

200) בעקבות טענות העתירה בנוגע לאופן ניהול האתר ולתכנים המוצגים בו, באוגוסט 2017 הורו שופטי בג"ץ למדינה וליתר המשיבים בעתירה להתייחס לטענות העותרים, כי הנהלת האתר מציגה את סיפורו ההיסטורי באופן חד צדדי, המבליט את ההיסטוריה היהודית וגורע מחשיבותן של תקופות ותרבויות אחרות, שאף להן חלק במורשת המקום. בג"ץ 6679/15, החלטה, 7.8.2017.

201) משרד ראש הממשלה, הודעות הדובר, "ועדת השרים לתכנית מורשת אישרה 13 מיזמים נוספים לשיקום והעצמה", 14.2.2012.

188) בג"ץ 6679/15, תגובה מקדמית מטעם המשיבה 5 (עמותת משכן שילה), פס' 9, 22.9.2016; תגובה מקדמית מטעם המשיבה 4 (מטה בנימין), פס' 86 ו-171, 1.3.2016.

189) במהלך שנת 2016 נרשמה העמותה כתאגיד עירוני. ראו: בג"ץ 6679/15, תגובה מקדמית מטעם המשיבה 5 (עמותת משכן שילה), 22.9.2016.

190) החברה הממשלתית לתיירות היא זרוע הביצוע על משרד התיירות ליישום פיתוח תשתיות בתחום התיירות בישראל. החברה נבחרה על ידי משרד ראש הממשלה על מנת לרכז ולהוביל את פרויקט המורשת הלאומי לפיתוח ושימור אתרי מורשת ברחבי ישראל. ראו: אתר האינטרנט של החברה הממשלתית לתיירות.

191) בג"ץ 6679/15, תגובה מקדמית מטעם המשיבה 5 (עמותת משכן שילה), נספח ב', 22.9.2016.

192) בהסכם ההרשאה שנחתם בין המינהל האזרחי למועצה האזורית מטה בנימין נקבע כי מינהלת האתר אמורה לשמש "כמעין מועצת מנהלים", שתפקידה להתוות מדיניות ולקבל החלטות עקרוניות הקשורות באתר, בתחזוקה, בשימור וכד'.

193) מועצת התכנון העליונה, ועדת המשנה להתנגדויות במינהל האזרחי, פרוטוקול ישיבה מס' 2014021, פס' 83, 11.08.2014.

194) בג"ץ 6679/15, החלטה, 23.11.2016.

עלותו הכוללת של פיתוח האתר היא 15 מיליון ש"ח ומתוכם, כאמור, חמישה מיליון ש"ח מומנו מתקציב התכנית לאתרי מורשת לאומית, והיתר במימון עצמי.²⁰⁷ השלמת המימון התאפשרה הודות לתרומה של משפחת פאליק (משפחה יהודית-אמריקאית).²⁰⁸

תכנית חריגה לפיתוח שטח מסחרי וגן ארכיאולוגי

במקביל להקמת מגדל הרואה, שוקדות המועצה האזורית מטה בנימין ועמותת "משכן שילה" על תכנית פיתוח שאפתנית אף יותר בתל שילה-ח'רבת סילון.

לקראת סוף 2012 הגישה המועצה האזורית מטה בנימין לוועדת המשנה להתיישבות במועצת התכנון העליונה,²⁰⁹ הפועלת במסגרת המינהל האזרחי, תכנית מתאר חדשה להקמת שטח מסחרי וגן ארכיאולוגי בתל שילה-ח'רבת סילון. לאחר שניתן אישור הדרג המדיני ביולי 2013, התכנית קודמה בגופי התכנון של המינהל האזרחי, ובמאוס 2014 פורסמה לעיון הציבור תכנית כללית ועמוסה בפגמים מהותיים, ובעיקר ללא תיק תיעוד (שנועד להצביע על הערכים הארכיאולוגיים או השימוריים, כמקובל בתכניות לפיתוח אתרי עתיקות) וללא תכנית בינוי מפורטת.²¹⁰ נושאי הארכיאולוגיה והשימור כלל לא נידונו לגופם ולא נבחנו על ידי ועדת המשנה להתיישבות, וקמ"ט ארכיאולוגיה נעדר ממספר דיונים שערכה. כך אישרה הוועדה להפקדה תכנית חסרת תקדים להקמת מרכז מסחרי על גבי תל עתיקות, תוך פגיעה בלתי הפיכה וחסרת תקדים בארכיאולוגיה של המקום.

התכנית שהופקדה היא לאתר תיירותי גדול וממוסחר שביכולתו לארח כ-5,000 מבקרים, והיא כוללת את ראש התל הארכיאולוגי, מזרונות התל והשטחים סביבו בהיקף של יותר מ-11,050 מ"ר. בשטחים אלה מתוכננים להיבנות אמפיתאטרון, אולם אירועים, אולם כנסים, מלון בן 60 חדרים, מרכז מבקרים, מתחם מסחרי עם חנויות, בית קפה, מזנון, מסעדה, מפעל בוטיק, חנויות, פינת חי, חקלאות תיירותית ועוד.²¹¹ לפי התכנית, הבינוי מגיע עד קו מרכז התל, ללא שמירה על "אזור חיץ" בין אתר העתיקות לבין הפיתוח סביבו, בניגוד למקובל.²¹²

תכנית בסדר גודל כזה כמעט ואינה מוכרת מאתרים ארכיאולוגיים בשטח ישראל, לא כל שכן בשטחי הגדה המערבית. הבנייה בגנים ארכיאולוגיים היא לרוב בהיקף של כמה מאות מטרים המשמשים לחנות מזכרות, מזנון ומשרד. השטח הנרחב שהתכנית מייעדת לבנייה, קרבת הבנייה אל לב האתר והבנייה המאסיבית על גבי עתיקות משמעותם נזק בלתי הפיך לעתיקות ולאתר. גם אופי המבנים והאתר המתוכנן (מלון, אולם אירועים, אמפיתאטרון, שטח מסחרי גדול וכו') חריג במיוחד ביחס לאתרים מסוג זה.²¹³ חריגות הפרויקט מעידה כי הארכיאולוגיה משמשת במקרה זה

משרד ראש הממשלה באתר (במסגרת התכנית לאתרי מורשת לאומית) בחמישה מיליון ש"ח, ובאמצעותם יוקמו באתר מרכז חוויתי עם אמצעי המחשה חדישים במרכז התל, וכן התקנת שבילים, שילוט, מערך הדרכה וכו'.

במאי 2012 אישר קמ"ט ארכיאולוגיה במינהל האזרחי את הקמתו של מגדל תצפית, שייבנה בנקודה הגבוהה ביותר בתל הארכיאולוגי וישמש כמרכז מבקרים באתר.²⁰² האישור ניתן בניגוד לתפיסה המקובלת בקרב הקהילה הארכיאולוגית, ולפיה אין לבנות על גבי תלים ארכיאולוגיים (אתרים רב-שכבתיים), ובניגוד למוסכמה שבנייה באתרי עתיקות תיעשה בשולי האתר, מפני חשש לפגיעה בשכבותיו ובמצאיו.²⁰³

בקיץ 2013 הושלמו עבודות הפיתוח ובהן גולת הכותרת - מגדל התצפית בראש התל, שזכה לשם "מגדל הרואה" - מבנה דו-קומתי עגול, היצוק בבטון המתנשא לגובה 9 מ'. המגדל בנוי מקורות ברזל, אך יסודות הבטון הגדולים שלו חדרו אל לב התל, וייתכן שפגעו בממצאים שמתחתיו ובסביבותיו.²⁰⁴ במגדל ישנם מרפסת תצפית, מיצג המוקרן על גבי קירות זכוכית במערכת מולטימדיה ומוזיאון "דברי ימי שילה".²⁰⁵ ב-23.7.2014 נערכה חנוכת "מגדל הרואה" בהשתתפות אישי ציבור רבים, ובהם שרים בממשלת ישראל.²⁰⁶

מגדל הרואה בתל שילה-ח'רבת סילון. צילום: עמק שווה

207) משרד ראש הממשלה, התכנית להעצמת המורשת הלאומית, ועדת שרים לענייני מורשת, ישיבה מס' 2, 14.2.2012.
208) אתר האינטרנט "שילה הקדומה"; מיכאל יעקבסון, "חללית היסטורית: מרכז המבקרים 'מגדל הרואה בשילה'", Xnet, 22.7.2013.
209) מועצת התכנון העליונה מקבילה בסמכותה למועצה הארצית לתכנון ובנייה בתחום מדינת ישראל.
210) תכנית מס' יוש/205/15 שטח למסחר ותיירות וגן ארכיאולוגי, שילה הקדומה. (לעיון בתכנית, בהחלטות מועצת התכנון העליונה ובפרוטוקולים של דיוני ועדת המשנה להתיישבות במועצת התכנון העליונה וועדת המשנה להתנגדויות במועצת התכנון העליונה - ראו אתר האינטרנט של [מינהל התכנון במשרד האוצר](#)).
211) ש.ם.
212) עקרון "אזור החיץ" מופיע למשל בתכנית מתאר 2000 של עריית ירושלים ובאתרי מורשת לאומית של אונסק"ו.
213) עמק שווה, תל שילה (ח'רבת סילון) - ארכיאולוגיה במאבק הפוליטי על השומרון (נובמבר 2014). עמ' 13.

202) ניר חסון, "ארכיאולוגים נגד מתנחלים במאבק על תל שילה", הארץ, 16.9.2016.
203) עמק שווה, תל שילה (ח'רבת סילון) - ארכיאולוגיה במאבק הפוליטי על השומרון (נובמבר 2014). עמ' 11.
204) ש.ם. עמ' 11.
205) אתר האינטרנט של [שילה הקדומה](#).
206) אבי יוגב, "לא לדבר על יתורים אלא על כך שנשארים", ערוץ 7, 24.7.2013.

כמכשיר להשגת מטרות פוליטיות של ביסוס מפעל ההתנחלויות הישראלי וטיפוח הנרטיב הקושר בין האתר והאזור בו הוא נמצא למדינת ישראל.

למרות התכנית החרیגה באופייה ובהיקפה, קמ"ט ארכיאולוגיה במינהל האזרחי והארכיאולוגים הכפופים לו אינם מתנגדים לה, והקמ"ט אף הביע את תמיכתו בה.

מדובר בתכנית בסדר גודל עצום, הדורשת השקעה כספית אדירה. בחלק מעלויות הפיתוח אמורה לשאת החברה הממשלתית לתיירות, אשר התחייבה לכך במסגרת ההסכם שחתמה עם המועצה האזורית בשנת 2013.²¹⁴

באפריל 2014, זמן קצר לאחר הפקדת התכנית, זיהו אנשי ארגון עמק שווה כי עבודות התשתית מבוצעות באתר על פי התכנית החדשה לפני אישורה. בעקבות פניות חוזרות ונשנות של הארגון למינהל האזרחי הופסקו לבסוף העבודות הבלתי חוקיות במקום.

באוגוסט 2014 התקיים דיון בוועדת המשנה להתנגדויות במועצת התכנון העליונה, ובמסגרתו שטחו אנשי ארגון עמק שווה ו-13 פלסטינים תושבי הכפר קריות, שאדמותיהם נמצאות בשטח התכנית, את התנגדותם לביצועה. המתנגדים טענו לפגיעה בזכות הקניין של בעלי האדמות הפלסטינים וביכולתם לעבד את אדמותיהם שכלואות בשטח האתר שהכניסה אליו אסורה בפניהם. אנשי עמק שווה דרשו כי תובטח גישה לפלסטינים לאתר וטענו כי מימוש התכנית יפגע בערכים ארכיאולוגיים ולנזק בלתי הפיך לאתר ולעתיקות שבו. בנוסף נטען להפרה של הדין הבינלאומי ושל הסכמים מדיניים בנוגע לשימור המורשת הארכיאולוגית. הוועדה דחתה את כל ההתנגדויות לתכנית, אך התנתה את כניסת התכנית לתוקף במציאת פתרון שיאפשר לפלסטינים גישה לאתר.²¹⁵ בספטמבר 2015 הגיש עמק שווה באמצעות עו"ד איתי מק עתירה לבג"ץ נגד החלטתה של ועדת המשנה להתנגדויות לדחות את ההתנגדות לתכנית מטעם הארגון.²¹⁶ עתירה זו תלויה ועומדת.

כאמור, החל מינואר 2016 מתאפשרת כניסתם של פלסטינים לתל שילה-ח'רבת סיילון בעקבות הכרזה עליה חתם המפקד הצבאי של הגדה המערבית.²¹⁷ הכרזה זו, הנוגעת לתל שילה-ח'רבת סיילון בלבד ואינה מתייחסת לכלל האתרים הארכיאולוגיים שבשטחי השיפוט של התנחלויות, היא תוצאה של ההליכים המשפטיים בעניין תל שילה-ח'רבת סיילון, אשר הובילו להפעלת לחץ על המפקד הצבאי מטעם גורמים המעוניינים להמשיך בפיתוח האתר באין מפריע. בעקבות זאת, גם ללא הכרזה פורמלית, מתאפשרת כניסת פלסטינים גם לאתרים אחרים.

(214) הסכם אתרי מורשת שנחתם בין החברה הממשלתית לתיירות לבין המועצה האזורית מטה בנימין, 1.8.2013. בהסכם הוערכה עלות הפרויקט ב-15 מיליון ₪.

(215) ועדת המשנה להתנגדויות, מועצת התכנון העליונה במינהל האזרחי, פרוטוקול ישיבה מס' 2014021, 11.8.2014.

(216) בג"ץ 6525/15 ארגון עמק שווה נ' ועדת המשנה להתנגדויות של מועצת התכנון העליונה, עתירה לצווים על תנאי וצו ביניים, 30.9.2015.

(217) הכרזה בדבר סגירת שטח (יישובים ישראלים) (היתר) התשע"ו-2015. [היתר כניסה לכל אדם], 13.1.2016. להכרזה צורפה מפה של שטח ההיתר, והיא חלה רק על שטח האתר תל שילה.

לסיכום, התנהלות הרשויות בנוגע לאתר העתיקות בתל שילה-ח'רבת סיילון מדגימה את האופן שבו משמשת הארכיאולוגיה להשגת מטרות פוליטיות והתנחלותיות. כלילת האתר בתחום השיפוט של ההתנחלות שילה, מסירת ניהולו לידי המועצה האזורית וממנה לידי העמותה, התכנים המודגשים באתר, ההכרזה על האתר כאתר מורשת לאומי וכמובן תכנית הפיתוח החריגה והגרנדיוזית - כל אלה מכוונים ליצירת אתר ארכיאולוגיה מרכזי בגדה המערבית אשר ימשוך מבקרים רבים מישראל ומהעולם, ויתרום לביסוס הנרטיב המחזק את הזיקה בין ישראל והעם היהודי לחבל הארץ בו שוכן האתר.

הדין הבינלאומי מחייב את הכוח הכובש להגן ולשמור על נכסי התרבות בשטח הכבוש, ובכללם אתרים וממצאים ארכיאולוגיים. עם זאת, פעילות בתחום הארכיאולוגיה אמורה להיות מוגבלת באופייה ובהיקפה למינימום ההכרחי ומותרת לכובש רק לשם הצלת נכסי התרבות הארכיאולוגיים כאשר נשקפת להם סכנה. על פעילות זאת להיעשות בשיתוף האוכלוסייה המוגנת ולטובתה, וחל איסור לבצע שם שינויים ארוכי טווח ובלתי הפיכים.

ניתוח המדיניות הארכיאולוגית של ישראל בגדה המערבית, הנתונה תחת כיבוש צבאי ישראלי, חושף כי ישראל נוטלת לעצמה סמכויות נרחבות בתחום הארכיאולוגיה, תוך הפרה של הדין הבינלאומי. רוחם של דיני הכיבוש, משפט זכויות האדם והאמנות הבינלאומיות הספציפיות העוסקות בארכיאולוגיה, מבטאים תפיסה שלפיה נכסי התרבות של השטח הכבוש הם חלק ממורשתו של המקום. ואולם פעילותה של ישראל בתחום הארכיאולוגיה בגדה המערבית מבטאת תפיסה הפוכה, המנכסת את אוצרות התרבות ומנסלת את תושביה הפלסטינים מהם.

התפיסה המנכסת, שלפיה זיקה היסטורית של אתרים ארכיאולוגיים ליהדות מקנה למדינת ישראל זכויות יתר, ומצדיקה את שליטתה באתרים ובממצאים שנתגלו בהם עוברת כחוט השני בכל היבט של הפעילות הישראלית בתחום הארכיאולוגיה בגדה המערבית.

נישול הפלסטינים מנכסי התרבות הארכיאולוגיים של הגדה המערבית וניכוסם לישראל מתקיימים בשני היבטים המזינים זה את זה. בהיבט האחד, ישראל שולטת באתרי העתיקות ובממצאים שנתגלו בהם. שליטה זו מאפשרת הדרה פיזית של פלסטינים מאתרים ומעתיקות באמצעים שונים, הדרה המובילה בסופו של דבר להחלשת הזיקה בין הפלסטינים למורשתם. בהיבט השני, השליטה הישראלית הרחבה בתחום הארכיאולוגיה מאפשרת לה לעצב את הנרטיב ההיסטורי שהאתרים מספרים באופן שמבליט ומפאר את הזיקה של עם ישראל אליהם, ומטשטש את חלקם של עמים ותרבויות אחרים, שגם הם חלק מההיסטוריה ומהסיפור של האזור.

שימוש בארכיאולוגיה לצורך השתלטות על אתרי עתיקות הוא חלק מהמדיניות הישראלית, המנסלת פלסטינים מאדמותיהם באמצעות שורה של פרקטיקות שאינן חוקיות אלא בעיניי ישראל, כגון הכרזה על אדמות מדינה, תפיסה לצרכים צבאיים ועוד. השתלטות זו היא חלק מהפעולה ההתנחלותית הישראלית המאופיינת ביצירת איים (מובלעות) ישראליים - ועבור ישראלים - בתוך השטח הפלסטיני, תוך גזל אדמות הפלסטינים ופגיעה בזכות הקניין שלהם.

המפקד הצבאי, באמצעות קמ"ט ארכיאולוגיה במינהל האזרחי, האחראי על יישום המדיניות הארכיאולוגית בגדה המערבית, חוטא לתפקידו כנאמן, שנכסי התרבות מופקדים בידי למשמרת זמנית. מדיניותו ופעולותיו מנוגדות לטובתם של הפלסטינים תושבי הגדה המערבית, מפירות את הדין הבינלאומי ופוגעות בזכויות התרבותיות והפוליטיות שלהם.

על אף שהארכיאולוגיה מספרת סיפורים הנטועים בעבר, יש לנרטיב ההיסטורי חשיבות מכריעה בגדה המערבית הנתונה תחת כיבוש צבאי ישראלי מזה 50 שנה. באמצעות הארכיאולוגיה, מבקשת ישראל להוכיח את זיקתה ההיסטורית, הדתית והתרבותית לגדה המערבית, ומצדיקה כך את מדיניות הגזל ואת המשך הכיבוש והשליטה הישראלית בפלסטינים.

מתנדבי יש דין: ד"ר חנה אבירם, ד"ר יהודית אלקנה, רחל אפק, מיה ביילי, אסנת בן שחר, חנה בר"ג, מיכל ברק, עו"ד ד"ר אסנת ברתור, חנה גוטליב, רוני גלבוע, תמי גרוס, בלי דויטש, דינה הכט, איילה זוסמן, רחלה חיות, חן חקלאי, שרה טולידאנו, דניאל כהן, יורם להמן, ג'ודי לוץ, אריה מגל, שרה מארליס, שמואל נחמולי, אדי סער, דליה עמית, ניבה ענבר, נאוה פולק, אמיר פיינסקי, רנה פלסה, טליה פקר בריו, רותי קדה, עדנה קלדור, ד"ר יואל קלמס, נורית קרלין, מאיה רוטשילד, יעל רוקני, ד"ר נורה רש, ד"ר הדס שינטל, עידית שלזינגר, אילנה מקי שפירא, ד"ר צביה שפירא

צוות יש דין: יודית אבידור, מייסון בדוי, עו"ד סופיה ברודצקי, בירטה ברודקורב, מוראד ג'אדאללה, גלעד גרוסמן, סילאן דלאל, מרים וייל, שרונה וייס, אלכסנדרה וינוקורוב, עו"ד מיכל זיו, עו"ד שלומי זכריה, יעל חדה, עו"ד מיכאל ספרד, פיראס עלמי, ליאור עמיחי, עו"ד מיכל פסובסקי, מוניר קאדוס, יונתן קנוניץ, זיו שטהל, עו"ד אמילי שפר עומר-מן, עו"ד מחמד שקיר

המועצה הציבורית: עקיבא אלדה, פרופ' רחל אליאוו, דן בבלי, עו"ד עביר בכר, חנה בר"ג, פרופ' נעמי חזן, רות חשין, יהושע סובול, פרופ' עוזי סמילנסקי, ד"ר רועי פלד, פול קדה, דני קרוון, עו"ד יהודית קרפ, יאיר רוטלוי, פרופ' זאב שטרנהל